

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

ÁRVÍZ A FELSŐ-TISZÁN – 1947/48
LUBY MARGIT KIADATLAN ÍRÁSAI
A VÁMOSATYAI VÁR

2023
•
II.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI

SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

58. ÉVFOLYAM, 2023. II. SZÁM

E számunk megjelenését támogatta:
a Nemzeti Kulturális Alap,
Nyíregyháza Megyei Jogú Város Önkormányzata

Nemzeti
Kulturális
Alap

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László, Béres Tamás, Drabancz Róbert, Marik Sándor

Nyomdai előkészítés, tördelés:

Lakatosné Méhész Gyöngyi, Nyíregyháza

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 3000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható
a Móricz Zsigmond Megyei és a Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

VÍZÜGY

SZLÁVIK LAJOS – FEJÉR LÁSZLÓ

Az 1947/48-as árvízkatasztrófa a Felső-Tiszán 3

VÁRAINK AZ ELTÚNT IDŐBEN

SZABÓ RENÁTA

A Büdy család vámosatyai vára 30

HELYTÖRTÉNET

HOLMÁR ZOLTÁN

„Hozzon egy szál virágot”

A nyíregyházi 1848-as sírkert 40

NÉPRAJZ

RATKÓ LUJZA

Pásztortudomány és paraszti etikett

Luby Margit két kiadatlan írásáról 56

LUBY MARGIT

A jószág népi orvoslása

Az óvoda és a néprajz 62

SPORT

STEVANYIK ANDRÁS

Az olimpiák és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye

II. rész 67

PEDAGÓGIA

BREZSNYÁNSZKY LÁSZLÓ

Küzdelmes utak és útvesztők az egységesülő tanárképzésben

A tanárképzés szakmai élménye 76

ÉPÍTÉSZET ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNET

SIPOS LÁSZLÓ

Egy titokzatos Krisztus-falkép Nyírturán

87

IRODALOM

ZIMONYI ZOLTÁN

Féja Géza: Lombhullás

91

INTERJÚ

MARIK SÁNDOR

Adatok és összefüggések

Beszélgetés Hajnal Béla közgazdász-statisztikussal életútjáról,
a statisztika szerepéről

97

SZÉPIRODALOM

KÜRTI LÁSZLÓ

Petőfi kétszáz, Kórházi panasz, Zónázó

111

PELEHÁCS NIKOLETT

Január

114

OLÁH KÁRMEN

A múlt ott jár a falak között

115

KOSZTEL AMINA

Időhurok

116

TRESZKAI HENRIETTA

Fű-alatt, Szabad vagyok

117

CSONKA ANNA

2., 4.

118

SZILÁGYI ERIK

Ha még egyszer

119

NEKROLÓG

CSIKOS SÁNDOR

Kedves Frici!

Búcsú Bárány Frigyes (1930–2023) színművésztől

120

KARÁDI ZSOLT

A felemelő kegyelem

Bárány Frigyes (1930–2023) emlékére

121

SZEMLE

VIGA GYULA

Egy új könyv Luby Margit néprajzi örökségéből

124

SZEMÁN LÁSZLÓ

Ivan Szerov: A bőrönd titkai

A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései

127

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA

Üzen a múlt

Gróf Lónyay Márta naplója 1912–1922

131

SZLÁVIK LAJOS – FEJÉR LÁSZLÓ

Az 1947/48-as árvízkatasztrófa a Felső-Tiszán

Hetvenöt esztendővel ezelőtt is az ország közvéleményének figyelme Szilveszter napján Petőfi Sándor kiskőrösi szülőháza felé fordult, de a Felső-Tisza népének életében mintha a nagy költő Tiszáról írott félelmetes sorai elevenedtek volna meg: egy hirtelen jött tiszai árvíz még a határon túl átszakította a folyó bal parti gátját, és a kitört víz meghágva és átszakítva az országhatáron lévő Batár-patak töltését december 31-én hajnalban elöntötte Uszka, Tiszabecs, Milota és Magosliget községeket. Ez azonban a további napokban kiteljesedő árvízi katasztrófának még csak előjátéka volt.

Mindössze két és fél év telt el a II. világháború befejeződése óta. Az újjáépülő ország az első jelentősebb természeti katasztrófával kellett, hogy szembenézzen, éspedig belpolitikailag kényes és érzékeny helyzetben. Azokban a hónapokban, amikor az élet számos területe átpolitizálódott – a vízügyi, mérnöki tevékenységet is más szemmel nézték. Küszöbön állt a „fordulat éve”: hetek-hónapok választották el az országot az államosításoktól. Az árvízkatasztrófának közvetlen következményei voltak a vízügyi szolgálatra nézve: indokot, hivatkozási alapot nyújtott a szolgálat átszervezéséhez, az ármentesítő és belvízszabályozó társulatok államosításához, és ráirányította a politikai vezetés figyelmét az árvízvédelmi fejlesztések szükségességére.

Az árvízzel érintett vidék vízügyi szempontból érzékeny terület volt. A megelőző 30 évben ez a térség viharos történelmet élt át: két világháború sújtotta, a vízügyi viszonyokat Trianon összekuszálta, a Felső-Tisza vidéke 30 év alatt négy állam közigazgatási fennhatósága alá tartozott, az árvízvédelmi rendszert összehangolatlanul fejlesztették, a védekezési tevékenységet információ- és adathiány körülményei között kellett folytatni. Az akkori külpolitikai viszonyok mellett nem mellékes az a körülmény sem, hogy a magyar területen bekövetkezett árvízkatasztrófa a Szovjetuniót részben közvetlenül érintette: a szilveszter éjszakai tivadari gátszakadásokból származó víz átfolyt a beregi öblözet szovjet részébe is, ahol a Szernye-mocsár elöntött része gyakorlatilag nem volt vízteleníthető.

Fontos megemlíteni, hogy a Tisza magyarországi szakaszán – természetesen a többi magyarországi folyóról most nem beszélve – ez volt a század legnagyobb mentett területeket elöntő, hatalmas károkat okozó, sőt emberéleteket követelő töltésszakadása. Kevéssé ismert, hogy noha a töltés az országhatár felett 1 km-re a bal parton már december 30-án átszakadt, és a víz nagy területeket öntött el, az áradás tovább folytatódott.

Tiszabecsnél, az első töltésszakadást követően még további kb. 18 órán át intenzíven áradt a folyó, és csak december 31-én 23–24 órakor tetőzött. Tehát a tiszabecsi tetőzés már a töltésszakadás hatásával lényegesen befolyásolt volt, mégis a kialakult vízszintek Tiszabecs és Tivadar között lényegesen meghaladták az addig észlelt maximumokat. Ezt követően történt töltésszakadás magyar területen, méghozzá több helyen. A köztudottal szemben nem egy, hanem négy egymást követő árhullám vonult le, és az átszakadt töltések elhúzódo helyreállítására miatt az újabb és újabb árhullámok ismét kiöntöttek, hatalmas pusztítást okozva.

Az 1947/48-as felső-tiszai árhullám lefolyásáról, hidrológiai adatairól – egy-két utaláson, néhány grafikon és adat közlésén kívül¹ – később sem jelent meg közlemény, magáról az árvízkatasztrófáról pedig semmiféle szakmai publikáció nem látott napvilágot. Ennek az eseménynek nem lelni nyomát a közkézen forgó történeti monográfiákban, kronológiákban sem. Talán az akkori kiélezett politikai küzdelmeknek tudható be, hogy a hatalom igyekezett minél előbb elfelejteni és elfeledtetni az akkori katasztrófa történéseit. A vízügyi szakirodalom egészen az 50. évfordulóig adós maradt ennek az eseménynek a tényszerű ismertetésével és átfogó feldolgozásával. Több mint ötven év múltán – a még fellelhető dokumentumok alapján – erre csak 1998-ban került sor.² Az események publikációjának hiánya ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az árvízkatasztrófát követően nem vizsgálták volna meg körültekintően a kiváltó okokat, a védekezés lefolyását és ne határozták volna meg a szükséges teendőket. A fellelt levéltári dokumentumokból képet kaptunk a védekezési események szakmai kérdéseinek átfogó, tárgyyszerű, alapos kezelésére. A 75. évfordulón – újabb forrásmunkák feltárásával – emlékezünk a térség életét döntően érintő eseményekre.

A Felső-Tisza vízgyűjtő államisági helyzete Trianon után

Az 1947/48-as beregi árvízkatasztrófa okai között minden bizonnyal jelentős szerepet játszott az is, hogy az 1918–1948 közötti három évtizedben a Felső-Tisza vízgyűjtőjének államisági helyzete, politikai hovatartozása többször változott, és ezek a változások jelentősen kihatottak az árvízvédelmi művek fenntartásáért, fejlesztéséért felelős intézmények szervezeti struktúrájára, személyi állományára. Erre figyelemmel röviden áttekintjük a vízgyűjtő állami hovatartozásának helyzetét, illetve a továbbiakban a vízügyekért felelős társulati szervezetek rövid történetét, tevékenységét.

Az antant hatalmak Ausztriával 1919. szeptember 10-én megkötött saint-germaini szerződése egyike a Párizs környéki békeszerződéseknek. A 381 cikkelyből álló szerződés az Osztrák-Magyar Monarchiának az első világháború utáni felosztását tartalmazta és szentesítette a Monarchia helyén 1918-ban alakult nemzeti államok létrejöttét. A békeszerződés 1920. június 16-án lépett hatályba, amikor egyúttal formailag is megszűnt az Osztrák-Magyar Állam. A szerződés Kárpátalját Csehszlovákiához juttatta. Ezért cse-

¹ KATONA ISTVÁN: Mértékadó árvízszintek alakulása a Tiszán. Hidrológiai Közlöny 1949. évi 9–10. szám.

² SZLÁVIK LAJOS – FEJÉR LÁSZLÓ: Töltésszakadások a Felső-Tiszán 1947 szilveszterén. Vízügyi Közlemények 1998. évi 2. szám.

rébe a cseheknek ígéretet kellett tenniük, hogy autonómiát adnak Kárpátjának. Ezt azonban a csehek nem tették meg, (csak 1938-ban adták meg, amikor már késő volt).

A béke értelmében 12 656 km² került Csehszlovákiához. Ezt az állapotot rögzítette az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés is. A kárpátjai közigazgatás 1922-ig a katonai parancsnokság kezében volt, ekkor szűnt meg az ostromállapot. Hivatalos nyelvként a cseh nyelvet vezették be, a magyarok helyére cseh hivatalnokok kerültek, a tartomány hivatalos neve Podkarpatská Rus lett (1938-ig).

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy Németország bekebelezze a német lakta Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel területi követelésekről csak az egyezmény függelékében volt szó. Eszerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal való kétoldalú tárgyalások útján kellett megkísérelni a területi problémák megoldását, s amennyiben két hónapon belül nem születne megállapodás, akkor az ügy a konferencia résztvevői elé kerül. A csehszlovák–magyar tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban, igen feszült légkörben, majd október 13-án minden eredmény nélkül megszakadtak. A vitatott területeken a magyar kormány népszavazást követelt, de ezt nem sikerült elérnie. Mindkét fél álláspontja megmerevedett. Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott az ügy iránt, a Német Birodalom és Olaszország lett a döntőbíró. Végül, 1938. november 2-án megszületett az úgynevezett első bécsi döntés. Ennek értelmében Kassa, Ungvár és Munkács Magyarországhoz került. Az első bécsi döntéssel tehát Kárpátalja déli, magyarlakta sávja visszakerült Magyarországhoz, összesen mintegy 2 ezer km²-nyi terület, Kárpátalja több mint egyötöde.

A magyar kormány a bécsi döntés után diplomáciai akciókat indított Kárpátalja egészének megszerzésére. A magyar kormány – bár a katonai előkészületeket beszüntette – a híres-hírhedt Rongyos Gárda tevékenységét felerősítette. Teleki Pál miniszterelnökségének kezdetén, 1939 februárjában már bizonyos volt: Hitler felrúgta a müncheni egyezményt és felszámolta Csehszlovákiát. Teleki még ezen a napon a minisztertanácsi ülésen meghozta a döntést: ha a német hadsereg bevonul Csehszlovákiába, illetve kikiáltják Szlovákia függetlenségét, a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját még akkor is, ha a németek nem egyeznek bele.

Március 12-én a magyar kormány a berlini magyar követ révén értesült arról, hogy Csehszlovákia a szétesés küszöbén áll. A Német Birodalom el fogja ismerni Szlovákia függetlenségét, de a kárpát-ukrán kormánynak 24 óráig nem ad hasonló elismerést, s Magyarország ezalatt „megoldhatja” Kárpátalja kérdését. A magyar királyi honvédség 1939. március 15-én megkezdte Kárpátalja birtokbavételét, kisebb harcok után elfoglalta Nagyszőlőst, Husztot és március 18-án fejezte be felvonulását a Tisza völgyében. Így Kárpátalja területe 1939–1944 között ismét Magyarország szerves része volt. 1938-ban létrehozták Ung, Bereg és Ugocsa, majd 1940-ben Máramaros vármegyét. A visszacsatolást jogilag az 1939. évi VI. tc. kodifikálta. A magyar közigazgatást újjászervezték.

1941-ben Kárpátalja felvonulási területté vált a Szovjetunió ellen. A szovjet Vörös Hadsereg 1944. október 2-án érte el Kárpátalja első települését. Október 26-án foglalták el Ungvárt, november 23-án Csapot. Kárpátalja szovjet megszállás alá került.

1945. június 29-én – hosszas tárgyalás után – Moszkvában a Szovjetunió és Csehszlovákia kormánya megkötötte azt a szerződést, amely rögzítette Kárpátalja kiválását a csehszlovák államból és a Szovjetunióhoz való csatolását.

A trianoni békeszerződés vízügyi következményei

A trianoni békeszerződés gyökeresen változtatta meg az ország vízrajzi helyzetét, s ezzel együtt a vízgazdálkodási társulati struktúrát. A korábbi 79 vízszabályozási társulattól 31, a 128 vízhasználati társulattól pedig csak 48 maradt az ország újonnan megállapított határai között. Számos társulat működési területét a határok kettévágták, s így – főleg az Alföld vidéke – nagymértékben kiszolgáltatottá vált az utódállamok vízügyeket komolyan vevő vagy éppen elhanyagoló magatartásának.

A trianoni béketárgyalásra 1920 elején kiutazó magyar delegáció álláspontja a vizek kérdésében a Kárpát-medence vízrajzi egységének elvéből indult ki. Apponyi Albert gr. január 16-án elmondott beszédében a következőket jegyezte meg: „...ez az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll. Folyóik és völgyeik rendszere, amelyek a határoktól kiindulva a középpont felé törekszenek, oly egységet alkotnak, amely csak egységes hatalom által kormányozható.”³

A Monarchia idején kiépített magyar árvízvédelmi és belvíz-levezetési rendszer összeomlásának veszélyeit a győztes hatalmak és az „utódállamok” szakértői is felismerték, s ennek köszönhetően elfogadtak egy magyar javaslatot, amely a *Trianoni Békeszerződés*be is bekerült, annak 292–293. cikkébe.⁴ Ennek alapján életre hívták az állandó „Dunai Vízügyi Műszaki Bizottság”-ot (francia elnevezésének kezdőbetűivel a CRED-et), amely a több ország területéhez tartozó Duna-völgy vízügyeinek egységes kezelését szolgálta.⁵ E rendelkezésnek megfelelően Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia képviselői a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által kinevezett elnök összehívására bizottságot alakítottak, majd 1923. május 27-én Párizsban egyezményt kötöttek a CRED hatáskörére és működésére vonatkozó szabályzat jóváhagyásáról. Ezt az egyezményt a magyar törvényhozás 1925:VII. tc. alatt iktatta törvénybe.

A bizottság feladata volt – egyebek között – a térség országai közötti vízügyi szerződések megkötésének előmozdítása, végrehajtásuk ellenőrzése a tagországok éves jelentései alapján. Konkrét ügyekkel a bizottság – az akkori viszonyoknak megfelelően – főként árvízi kérdések esetén foglalkozott⁶. A működése során a CRED több esetben napirendjére vette a Felső-Tisza vízszabályozási és árvízvédelmi kérdéseit is.

³ GERŐ ANDRÁS (szerk.): Sorsdöntések. A trianoni béke. Göncöl, Budapest. 1989.

⁴ FEJÉR LÁSZLÓ: A trianoni békeszerződés és a hazai vízügyi politika új helyzete. Vízügyi Közlemények 2021. évi 1. füzet.

⁵ BECKER ÁDÁM: A keleti trianoni határ vízügyi viszonyai. Vízügyi Közlemények 1939. évi 2. füzet.

⁶ PREHOFFER ELEMÉR: A hazai határvízi és vízgyűjtő-gazdálkodási külkapcsolatok vízjogi és történeti áttekintése (1919–2003). Vízügyi Közlemények 2004. évi 1–2. füzet.

A térség ármentesítő társulatai

A Szatmár-Beregi síkságon a komolyabb árvédelmi munkák a Tisza jobb partjára eső Beregi sík ármentesítésével kezdődtek 1846-ban, a Bereg vármegyei Ármentesítő Társulat megalakulásával. 1846–1876 között a Tisza jobb partján, Vári és Csap között elkészült a beregi töltés (ebből ma a Lónya és Tarpa közötti 63 km hosszú töltésszakasz van magyar kezelésben). 1876-ig 2 millió 829 ezer m³ földet építettek be a védvonalba, négyötöd részét közmunkával, egyötöd részét pedig bérmunkával. Ezzel egyidőben épített ki az állam ezen a szakaszon 21 tiszai átmetszést.⁷

Az I. világháború utáni országhatár a beregi árteret politikailag kettévágta, és ezt követően a társulat 147 803 kh (1 kh=0,5755 ha) összterületéből 65 637 kh, azaz 44,4% a magyar, és 83 166 kh, azaz 55,6% a csehszlovák államhoz tartozott.

A Tisza felső szakaszának a bal parti öblözete egészen 1914-ig nyílt ártér volt, csak 1914. január 11-én alakult meg 207 662 kh területen a Tisza-Szamosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat, beolvastva magába a régi Szamos-jobbparti árvédelmi érdekeltiséget.⁸

A Tisza-Szamosközi Társulatot jelentősen érintette a határmódosítás. Helyzetét jól jellemezte, hogy épp csak megalakult, a trianoni határ miatt azonnal három részre szakadt. Az I. világháború utáni országhatár ezt a 207 66 kh területű árteret politikailag három részre osztotta úgy, hogy abból 113 217 kh, azaz 54,52% magyar, 21 144 kh, azaz 10,18% csehszlovák, 73 301 kh, azaz 35,30% román területen volt. A megváltozott helyzet rendezésére a három állam megbízottai az eredeti társulat felszámolása érdekében ültek össze Szatmárnémetiben 1923. szeptember 13-án, ahol a vízrendszer egységes szabályozása érdekében Hármas Műszaki Bizottságot hoztak létre.

A határmódosításokat követően végre kellett hajtani a társulatok terület- és vagyongegosztását, dönteni kellett a vezetők és alkalmazottak munkajogi kérdéseiről, meg kellett osztani az irat- és tervanyagokat. Mindez rendkívül összetett, sokrétű, esetenként több évig húzódó feladat, folyamat volt. Megindultak a területmegosztás miatt szükségessé vált tárgyalások. A trianoni békekötés után a magyar vezetők jelentős része nem maradt meg a helyén. Egyesek Magyarországra távoztak, másokat elbocsátottak, mert nem tették le az új államra a hűségüket. A szakemberek igyekeztek az új közigazgatásnál elérni, hogy a vízügyi egység megtartása érdekében a szétbontott társulatok között az együttműködés biztosítva legyen.

A kárpátaljai vízgyűjtő 1938. október és 1939. március között visszakerült Magyarországhoz; az ármentesítő társulatokat alig két évtized után ismét át kellett szervezni, ezúttal egyesíteni.

A vízgazdálkodási társulatok nehéz helyzetben voltak a II. világháborút követően. Az ország belső életében a vízügyeket is érintő alapvető változásokat a tulajdonviszonyok átalakulása jelentette. 1945. március 17-én kihirdették a kormány 600/1945. sz.

⁷ SÍK JENŐ – DABOLCZI JÁNOS: A beregi öblözet ármentesítése és belvízrendezése (Kézirat tanulmány, 29 o., 1957. december). Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság (FETIVIZIG) Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza).

⁸ KOC SIS ÁRPÁD: Vízgazdálkodási munkálatok a Tisza kárpátaljai vízgyűjtőjén (1932—48). Vízügyi Közlemények 2002. évi 4. füzet.

rendeletét a földreformról, majd ezt az 1945. évi VI. sz. törvényként iktatták a törvénytarba. A rendelet, ill. törvény kimondta, hogy az érintett ingatlanhoz tartozó élő és holt felszerelést, gazdasági épületeket stb. is igénybe kell venni, tekintet nélkül arra, hogy azok az egykori birtokosnak, vagy másnak a tulajdonát képezték. Ezzel a megszüntetett nagybirtokok területén lévő vízrendezési létesítményeket állami tulajdonná nyilvánították. A fölreform során 3,2 millió hold földet osztottak szét 642 000 igénylő között. Ezzel a föld nélküli és az egy hold alatti földdel rendelkező agrárnépesség aránya 17%-ra csökkent (az 1941-es 46%-ról). A birtokszerkezet, a tulajdonviszonyok ilyen mértékű radikális változása rendkívüli kihatással volt a vízgazdálkodási társulatok működési körülményire, feltételeire.

A háború utáni helyzetben – a háborús károk helyreállítási kötelezettségei mellett – a vízszabályozási munkákat akadályozta, hogy az újonnan földhöz juttatottak anyagi erők hiányában a karbantartási munkáknak sem tudtak eleget tenni, a vízfolyások sok helyen feltöltődtek.

A Földművelésügyi⁹ Minisztérium a víztársulatok helyzetét vizsgálva megállapította, hogy működésük megbénult, ezért rendeletet adott ki önkormányzatuk ideiglenes felfüggesztéséről (41150/1945. FM. sz. rendelet). Intézkedését azzal indokolta, hogy a víztársulatok vezetőinek nagy része nincs a helyén, vagy nem alkalmas arra, hogy a földreform folytán előállott új társulati érdekeltséget képviselje, továbbá, a szakszemélyzetben bekövetkezett változások miatt a szakszerű munka sok helyütt nem biztosított, végül mert a társulatok pénzügyi helyzetében helyileg le nem küzdhető nehézségek merültek fel. A társulatok ügyeinek ideiglenes igazgatására miniszteri biztost rendelt ki. A kormányzat a miniszteri biztosi intézmény általánossá tételével az eredetileg egy évre tervezett vízügyi szervezeti megoldást végül az államosításig fenntartotta.

Az 1947/48-as árvizet kiváltó hidrometeorológiai és hidrológiai helyzet

Az árvizet megelőző három esztendő különösen száraz időjárású volt, a kortársak is kiemelik a mezőgazdasági termelést ekkortájt sújtó aszálykárokat. 1947/48 tele is úgy indult, hogy egészen december közepéig meleg és száraz idő volt. Ezt azonban egy igen erős lehülés követte, december 21. körül 9–18 °C-os fagyok voltak, melynek következtében a talaj erősen átfagyott (1. ábra).

A meginduló havazás beborította a Kárpátok lejtőinek átfagyott talaját, s a hideg nem engedte elolvadni a hótakarót. A lehullott csapadék Tiszabecs környékén a sokévi átlag kétszeresét is meghaladta. A karácsony után két napig tartó újabb erős hóesés a hótakarót 1 m-nél magasabbra növelte. December utolsó napjaiban azután egy heves ciklon váratlanul tavaszi meleget és átlagon felüli esőt hozott a fagyott talajú vízgyűjtőkre egy nyáriás zápor formájában, s megindult a rohamos felszíni olvadás. A fagyott földön hirtelen lezúdult víz végigsöpört a Felső-Tisza völgyén. A szórványos hírek szerint a vízgyűjtő felső vidékén utakat, vasutakat szakított át az árvíz és így hömpölygött le a Huszt alatti szélesebb Tisza-völgybe s idézett elő a Felső-Tiszán egy minden addigit felülmúló

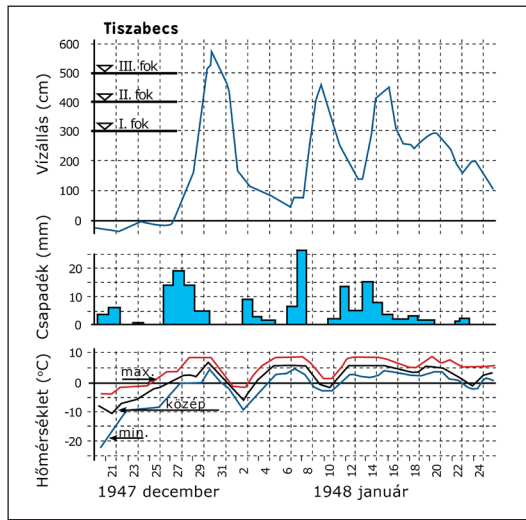
⁹ „földművelésügyi” – a tanulmányban a korabeli forrásmunkákban használt, az akkori helyesírási szabálynak megfelelő írásmódot használjuk.

árvízet. (Ilyen januári „tavasz” okozott 2001-ben ugyanitt, a Beregben egy újabb árvízkatasztrófát.¹⁰)

A felolvadt nagytömegű hóból, s a záporból keletkező víztömeg hirtelen zúdult a Tisza völgyébe úgy, hogy december 29-én 22 órakor a tiszabecsi vízmérce már 270 cm-es vízállást mutatott. December 30-án 8 órakor a vízszint elérte az addigi (1933-as) maximumot (535 cm), 24 órakor az 574 cm-t. Az áradás mértéke Tiszabecsnél 14 óra alatt 300 cm volt (1. ábra). Az árvízszintek a Tiszabecs-Tivadar közötti szakaszon 38–103 cm-rel haladták meg az 1869., ill. az 1933. évi mértékadó maximumokat. A Tiszabecs fölötti vízállások nem ismertek.¹¹ Áradt a Szamos és a Túr is – Garbolcnál a tetőző vízállás 40 cm-rel haladta meg az addig észlelt maximumot.¹²

A december végi árhullámot kiváltó időjárás helyzetet lehűlés követte, majd ciklikusan újabb, felmelegedést és esőt hozó ciklonok és lehűlések alakultak ki. 1948. január 20-ig a Felső-Tiszán négy olyan árhullám vonult le, amelynek szintje meghaladta, vagy megközelítette az I. készütségi fokozatot, a tiszabecsi vízmérce 300 cm-es vízszintjét. A második és a harmadik árhullám önmagában már nem jelentett volna veszélyt, de a meglevő szakadásokon kiömölve további hatalmas pusztítást okozott.

Az 1947/48-as szilveszteri árhullám és árvízkatasztrófa úgy él a köztudatban – még a szakmaiban is – hogy a tivadari gátszakadást háborús károk és jégtorlaszok okozták. A korabeli fellelhető dokumentációk szerint ilyen okok nem játszottak szerepet a szakadások bekövetkezésében. Az 1947. decemberi árvízkatasztrófa legfontosabb oka a rendkívüli időjárás viszonyokban (az Erdős-Kárpátokban a sokévi átlagos havi csapadék 210%-a hullott le decemberben) és az időjárás tényezőknek a Felső-Tiszán addig soha elő nem fordult találkozásában keresendő. A Felső-Tisza magas hegyeket magában foglaló vízgyűjtőjének fagyott talaján összegyűlt nagy mennyiségű hőtömeget hirtelen erős felmelegedés és nyári zápor érte. Az így keletkezett nagy víztömeget a Felső-Tisza medre nem tudta levezetni és így a mederből való kilépés és a védőtöltesek meghágása elkerülhetetlen volt.

1. ábra – Időjárás és vízállás adatok összefüggése a tiszabecsi szelvényben

¹⁰ SZLÁVIK LAJOS: A 2001. évi felsőtiszai árvíz kialakulása és hidrológiai sajátosságai. Vízügyi Közlemények 2001. évi árvízi külön füzet.

¹¹ DABOLCZI JÁNOS: Árvíz a Felső-Tiszán 1947–48-ban. (Kézirat, 4 oldal) Mátészalka, 1950. augusztus 24. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza)

¹² TÁRAY LÁSZLÓ: Kézírásos helyzetjelentés 1947. december 31-én 23 órakor (Kézirat, 3 oldal) FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza)

A Tisza Tiszabecs feletti szakaszáról meteorológiai és vízállásadatok nem álltak rendelkezésre, ennek következtében *árvízi előrejelzés sem készült*.

Az árvíz katasztrófához bizonyíthatóan hozzájárult a Felső-Tiszán az azt megelőző évtizedekben végzett ármentesítő munkálatok hatása is. A magyar szakaszon növelte az árvízveszélyt, hogy az 1933-ben eredményesen kivédett addigi legnagyobb árvíz után a határon túli szakaszon, a Tisza-Batár Társulat korábbi nyílt árterét és Tiszaújlak vidékét a hullámtérből kiiktatták, betöltészték, és így az árhullám elterülésének lehetőségét lényegesen csökkentették.

Az árvíz levonulása, a védekezési munkák

A Tisza rohamosan növekvő árvize december 30-án reggel 6 órakor szovjet területen, Tiszaújlak és Bökény között két helyen,¹³ összesen mintegy 250 m hosszban átszakította a Tiszaújlak-Királyháza közötti, az 1941–1944. években épült bal parti Tisza-töltést (2. *ábra*). A szakadáson átzúduló víz, egyesülve a Batár-torkolat mintegy 600 m hosszú töltés nélküli kapuján át a Batár 8,5 km hosszú bal parti töltésére duzzasztott Tisza-vízzel, a Batár-töltést mintegy 4,5 km hosszban, átlagosan 20 cm-rel meghágtá.

A Tisza-Szamosközi Társulat az árvíz elleni védekezést azonnal megindította. A társulat igazgató-főmérnöke a helyszínre ment, és a közeli Tiszabecs és Uszka községek-ből kirendelt közzerővel a határt képező Batár-csatorna bal parti (trianoni) gátján megkezdte a védekezést, és a szükséges nyúlgát¹⁴ emelését. A közigazgatás részéről a főispán és az alispán személyesen irányították a közerőt a helyszínre. Az Országos Árvízvédelmi Kormánybizottság és a folyammérnöki ügyosztály vezetője azonnal a helyszínre indultak. A katonai erő kirendeléséről is haladéktalanul intézkedtek. Már az első napokban megjelent a helyszínen Görgényi Dániel ezredes vezérletével a honvéd utászok gépesített alakulata, akik Takács Ferenc földművelésügyi államtitkár, árvízvédelmi kormánybiztos utasítására az előtött négy településről kimentették az embereket.

A víz azonban rohamosan tovább emelkedett, még december 30-án a reggeli órákban elérte a Batáron az ún. trianoni gát koronáját, és azon több kilométeren keresztül 20–25 cm magasságban folyt át. A nyúlgát emelése nem haladhatott olyan gyorsan, hogy a 8 km-es szakaszon felépülhetett volna. Az átbukó víz magassága 70 cm-rel haladta meg az addig észlelt 1933. évi maximumot. A Batár töltésén Tiszabecs és Uszka között kerekén 4,5 km hosszban átbukó víz azt a tiszabecsi *vízmerce fölött 2,5 km-re két helyen, összesen 109 m hosszban 30-án 10 óra körül átszakította*.

A töltésmeghágásból¹⁵ és a szakadásból a víz Magosliget, Uszka, Tiszabecs, Milota, Tiszacsécse és Tiszakóród községek határában (2. *ábra*) mintegy 80 km² (kerekén 14 000 kh) területet (a társulati ártér kb. 12%-át) öntött el, és részben e községek belső-ségi részeit is.

¹³ LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR: A Tisza. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1982.

¹⁴ Nyúlgát: ideiglenes, 1 m-nél alacsonyabb gát. („Nyúl is átugorhatná”) Árvízvédelmi töltések koronáján az annak szintjét meghaladó árvizek visszatartására építik (földből, homokkal töltött árvízvédelmi zsákokból, pallókból, rőzséből).

¹⁵ Töltésmeghágás: az árvíz átömlése az árvízvédelmi töltés koronáján. A meghágás elleni védekezés ideiglenes töltésmagasítás homokzsáksor(ok) felrakásával, nyúlgáttal, jászolgáttal történik.

A terepen levonuló víz az uszka-tiszabecsi vonal alatt 8 km-re fekvő Tizsakóródot 31-én 18 órára az árvíz elborította. A község lakossága a kiömlött víz gyors visszavezetése érdekében a Tisza bal parti töltését, a 34,150 km-es szelvényben, meggondolatlanul és szakszerűtlenül átvágta. Ezen az átvágáson jutott vissza a kitört víz nagyobbik része ismét a Tiszába. Az átvágás azonban – az újabb árhullámok következtében – a továbbiakban mintegy 120 m szélességben fejlődött ki.

Dr. Szentirmay Dezső járási jegyző, a közigazgatás részéről Tiszabecs községbe kirendelt árvédelmi biztos, a járási főjegyzőnek írott jelentésében arról számolt be, hogy „... Tiszabecs egybehangzó véleménye, hogy Sík Jenő társulati főmérnök emberfeletti munkát végzett, mely munkájával a község köszönetét érdemelte ki ... személyesen vezette a védőmunkálatokat, sőt a kritikus időben saját maga a védőgátak építésénél munkálkodott. Ezen ténykedésével az emberekben önbizalmat keltett...”¹⁶

2. ábra – Térképvázlat az árvízzel érinteti Tisza bal parti területéről

3. ábra – Térképvázlat az árvízzel érintett Tisza jobb parti területéről

m-es meghágást, amelynél a töltés éppen egy holt Tisza-meder feliszapolta laza talajára épült, részben a fagyos talaj, részben emberhiány miatt elzárni nem lehetett, úgy, hogy az 31-én az éjféli előtti órákban robbanásszerűen, teljes szelvényében átszakadt.

Az áradó víz december 31-én 15:30-kor a Bereg-vármegyei Ármentesítő Társulat Tisza jobb parti töltésének koronáját Tivadar térségében 100 m hosszon meghágta,¹⁷ sőt egy 20 m-es és egy 30 m-es hosszon át is szakította (3. ábra). A két rövidebb töltésszakadást sikerült időben elzárni, de a 100

¹⁶ SZENTIRMAJ DEZSŐ: A tiszabecsi árvízre vonatkozó részletes jelentés a járási főjegyzőhöz. (Kézirat, 8 oldal) Fehérgyarmat, 1948. január 24. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza)

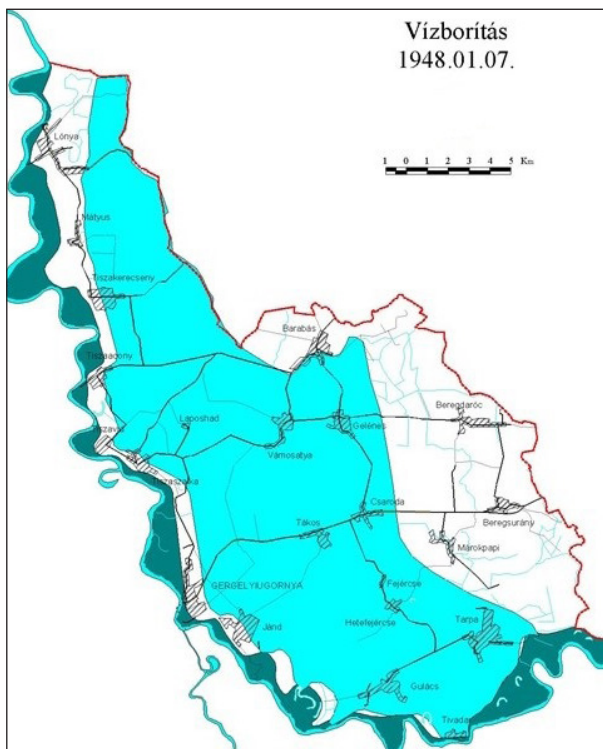
¹⁷ BECKER ÁDÁM: Az 1947. XII. 31-i felső-tiszai rendkívül magas árvíz okai és tanulságai. (Kézirat, 6 oldal + 1 térképvázlat) Budapest, 1948. II. 5. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza)

A tivadari szakadáson át a Tisza jobb parti, beregi belvízöblözetébe kiömlő víz január 1-én elöntötte Tivadar, Tákos, Gulács községeket és azok határát, valamint Tarpa, Hete, Fejércse községek (3. ábra) határainak egy részét, mintegy 58 km²-t, és a beregsurány-vásárosnaményi műútba ütközött. A műút a víz gyors levonulását a szűk nyílású hídjaival átmenetileg akadályozta. Január 2–7. között az elöntés gyorsan terjedt észak felé. Január 6-án a víz áttört szovjet területre, 7-én az elöntés Lónya község keleti határáig terjedt, elérte az északi országhatárt és ott is szovjet területre ért (4. ábra). Január 1–7. között a Tisza jobb parti belvíztéréből magyar részen összesen 156 km² került víz alá. Az elöntött községek közül legtöbbit szenvedett Tivadar, Gulács, Tákos, Jánd, Gergelyi községek belsősege. Ezekben a községekben védekezésre nem is gondolhattak (1. kép).

A szilveszter éjszakai szakadáson át az árhullámból a belvízöblözetbe kitörő víz alig érte el az ártér északi, lónyai határát, mikor Tiszabecsnél, majd Tivadarnál a

1. kép – Árvízi elöntés a Beregben (1948. január)

4. ábra – A Bereg elöntött területe 1948. január 7-én

Tiszán újabb árhullám jelentkezett, s ömlött ki a területre, s az elöntést 158 km²-re növelte. A második árhullámot január 14–21. között egy harmadik követte, az elöntött terület a Tisza jobb parti belvízöblözetben 178 km²-re nőtt.

A tivadari szakadás elzárása az első árhullám után megindult, de a második és harmadik ár-

hullám az építést erősen akadályozta, eredményes munkát végezni nem lehetett. A Tisza jobb parti községek ezért kénytelenek voltak magukat külön-külön védeni, gyors tempóban emelt 0,50–1,50 m magasságú körgátakkal. A 15 község belsőségének védelmére az első és a harmadik árhullám között mintegy 58 km hosszön körgát épült. Dabolcsi János, a mátészalkai szakaszmérnökség vezetője 1950 augusztusi kéziratosa visszaemlékezésében megörökítette azoknak a vízügyi műszakiaknak a nevét, akik az árvízvédekezési és helyreállítási munkákat irányították. A vízügyi szolgálat számos korabeli és későbbi – az országos irányításban és a Felső-Tisza vidékén működő – nagy egyénisége részt vett ezekben a munkákban. A községi körgátok építési munkáit a Tisza jobb partján Gergelyugornya községben dr. Halácsy László főmérnök, Tiszaszalkán, Tiszaviden és Tizakerescsenyben Papp István mérnök, Márokpapi, Hete, Fejércse községekben Kobza Dezső mérnök és Sándor Sándor vezető technikus, Jándon Töröcsik Gyula mérnök. Lónyán Jancsó Gyula és Kiss Miklós mérnökök, Csarondán és Gelénesen Szepessy Árpád mérnök, Vámosatyán és Barabáson Csermák Béla mérnök, Tivadarban és Tarpán Konrád Rudolf vezető technikus irányították. A tiszabecsi Batár töltésszakadás elzárási munkáit Tarnótczky István vezető technikus, majd Schuszter Ferenc főmérnök, a tizsakóródi Tisza-töltés-átvágás ideiglenes elzárásának munkáit Markó Jenő főmérnök és Ihnatisin Endre technikus, végleges elzárását Konrád Rudolf technikus, a tivadari szakadás elzárási munkáit, jászolgáttal Smitz Ervin főmérnök, végleges elzárási munkáit Schuszter Ferenc főmérnök vezették.¹⁸

Árvízkarok és helyreállítási munkák

Dr. Gál Elek, Szatmár-Bereg vármegye alispánja, a Mátészalkán 1948. február 1-én kelt, a Belügyminiszternek küldött havi helyzetjelentése szerint az áradások igen súlyosan érintették Tiszabecs, Uszka, Tizsakóród, Tizacsécsce, Csaroda, Fejércse, Gergelyi-Ugornya, Gulács, Hete, Jánd, Tákos, Tivadar, Vámosatya és Milota községeket, kevésbé érintette, illetve csak határainak egy részét borította árvíz Szatmárcseke, Magosliget, Botpalád, Tiszaadony, Tiszavid, Tarpa, Lónya, Tizakerescseny és Mátyus községeknek. Az árvíz által érintett községek összes lakossága 22 794 fő volt, amelyből az árvíz által teljesen vagy nagy részben elborított településekben 13 608, míg az árvíz által csak az egyes községek határait érintve 9 186 lélek lakott.¹⁹ A hivatalos adatok szerint Magyarországon az árvíznek három halálos áldozata volt. Két férfit Tizsakóród határában a mentési munkálatok idején sodort el az ár.

Az árvíz alatt a Tisza bal parti öblözetben elpusztult 226 lakóház, 78 melléképület, megrongálódott 106 lakóház és 169 melléképület; a beregi öblözetben összesen 423 lakóház összeomlott, 277 ház megrongálódott. Az árvízi elöntéssel érintett 255 km²-nyi területen a 4500 ház több mint 20%-a összedőlt, vagy lakhatatlanná vált. Az anyagi kár nagyságát nehezen lehet megbecsülni, különösen azért, mert ez a vidék az ország egyik legszegényebb területe volt, ahol a házak többsége vályogból épült. Az

¹⁸ DABOLCZI JÁNOS, 1950

¹⁹ GÁL ELEK: Alispáni havi helyzetjelentések a belügyminiszternek (Kézirat, Mátészalka, 1948. január 9., február 1., március 12. HU-MNL SzSzBML-IV.754. Magyar Nemzeti Levéltár-Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)

általában kevésbé értékesnek tekintett vályogépület elvesztése mégis sokkal nagyobb kárt jelentett tulajdonosának, mint amennyire esetleg a biztosító értékelte volna.

Az alispáni jelentés szerint az árvíz mintegy 62 000 katasztrális holdat (35 700 ha-t) érintett, amelyből 39 540 kh volt a szántó. Az állatállomány jelentős részét ugyan sikerült elhajtani, de ebben is súlyos kár mutatkozott. Igen sokat szenvedtek az állatok az árvíz nyomában fellépő takarmányhiány miatt. Szűcs Gyula, Szatmár-Bereg vármegye hivatalvezetője havi jelentésében részletesen beszámolt a mezőgazdasági árvízkárokról, az elpusztult állatállományról, a megsemmisült takarmányról, a takarmányozás nehézségeiről, és központi segítséget kért a vetőmag és az állati takarmányok sürgős pótlására.²⁰

A beregi társulat hídjai közül a víz 11 db-ot részben elvitt. Az állami és törvényhatósági hidak közül nagy kárt szenvedtek a vásárosnamény-beregszászi út hídjai, melyek közül 2 db 3–3 nyílású boltozott kőhíd beomlott.²¹

A hajléktalanná vált lakosság elhelyezése és ételmezése igen nagy feladat elé állította a közigazgatósági hatóságot, az egyes szakigazgatási vármegyei hivatalokat. Az alispáni jelentés részletesen taglalta az árvíz sújtotta lakosság kenyerét, liszt, cukor, petróleum, hús, zsír, tűzifa, szappan és cipőtalpalási-utalvány ellátást, különös tekintettel, hogy ezekre a termékekre jegyrendszer volt érvényben.²²

Dr. Galambos József, Szatmár-Bereg vármegye tisztifőorvosa részletesen beszámolt a vármegyében végzett egészségügyi munkákról. A hastífusz veszélyének csökkentésére az árvízvesztés községek lakosságát beoltották. Erre a lakosság oltásköteles részének mintegy 90%-a önként jelentkezett.²³

A tiszakörödi szakszerűtlen töltésátvágás újjáépítése igen nehéz feladat volt, csak 1948 novemberében készült el 18 000 m³ földmunkával.

A tivadari töltésszakadásnál az átbukó víz az árvédelmi töltés mögött 12–15 méter mély, és több mint száz méter hosszú kopolyát²⁴ képzett, ezt be kellett tölteni. A szakadás méretére jellemző, hogy a 60 m-es középső szakasza mintegy 12 m-rel mélyült a töltés-korona alá, valószínűleg a régi meder fenékszintjét elérte. A szakadás három ütemben állították helyre. Először is, 1948. január-február hónapban éjjelnappali munkával – ideiglenes jelleggel – egy 280 m hosszú, a szakadás előtt ívelő, 3,00 m széles, átlag 4,50 m magas jászolgáttal²⁵ zárták el, melyet a mentett oldalon sűrű dúcolással támasztottak ki.²⁶ A munkát Markó Iván miniszteri biztos irányította. Ennek a jászolgátnak a védelme alatt – második ütemként – 1948 március és június között kézi erővel és lovas kordéllyal épült meg az árvédelmi gát az eredeti nyomvona-

²⁰ SZŰCS GYULA: Jelentés a vármegye mezőgazdasági helyzetéről 1948. január hó folyamán (Kézirat, Mátészalka, 1948. február 10. HU-MNL-SzSzBML-IV.754. Magyar Nemzeti Levéltár-Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)

²¹ BECKER ÁDÁM, 1948

²² GÁL ELEK, 1948

²³ GALAMBOS JÓZSEF: Tisztifőorvosi havi jelentés a vármegyei alispán részére (Kézirat, Mátészalka, február 28. HU-MNL-SzSzBML-IV.754. Magyar Nemzeti Levéltár-Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)

²⁴ Kopolya: árvízvédelmi töltés szakadásán átbukó víz elragadó ereje okozta üst-szerű talajkimosódás. Mélysége a talaj kötöttségétől, az átbukó víztömeg sebességétől, az áttörés irányától függhet, s kedvezőtlen esetben a 15-20 m-t is elérheti.

²⁵ Jászolgát: ideiglenes gát, rendszerint azzal a rendeltetéssel, hogy a vizet a munkatértől az építés idejére távol tartásuk.

²⁶ SÍK JENŐ – DABOLCZI JÁNOS: A beregi öblözet ármentesítése és belvízrendezése (Kézirat tanulmány, 29 oldalon, 1957. december), FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza)

2. kép – A tivadari töltésszakadás helyreállítását végző kubikusok (1948)

A töltésszakadás összetett okok miatt következett be: a kisari híd szűk nyílása, s annak különösen a jobb parti ártéren lévő áttöltésezése, a Tivadar feletti Tisza-szakasz elfajulása, valamint az eredeti folyómeder és töltések rossz vonalvezetése. Mindezekre tekintettel erre a töltésszakaszra négy átépítési változatot vizsgáltak és végül egy olyan változatot fogadtak el, amely részleges nyomvonal-korrekcióval és 11 lakóház áttelepítésével járt együtt. A Társulat erre részletes tervet dolgozott ki, végrehajtása azonban a kisajátítási és áttelepítési nehézségek miatt 1949-re maradt – ez volt a helyreállítás 3. üteme.

Széles körű társadalmi összefogással valósult meg az árvízkárokat szenvedett falvak összedőlt, megrongálódott lakóházainak, gazdasági épületeinek helyreállítása, újjáépítése.

A *Nyírségi Magyar Nép* 1948. június 8-i száma arról tudósított, hogy „... Darvas József építési és közmunkaügyi miniszter az árvízi házépítkezésekről számolt be. Október 15-ig az árvíz sújtott területen 570 teljesen új lakóházat kell felépíteni és 164 épületet kell helyreállítani. Ma már a javítási munkák befejeződtek és az 570 új ház közül 300 el is készült.”

3. kép – A tivadari gátszakadás helyén az új töltés építése kordélyos munkával (1948)

lon. A szakadás elzárásba – a kialakult hatalmas kopolya miatt – kordélyos munkával beépített földtömeg 68 000 m³ volt (2–3. kép).

1948. február 14-én Budapesten Takács Ferenc államtitkár, árvízvédelmi kormánybiztos elnökletével ülésezett a Földművelésügyi Minisztérium (FM) Vízügyi Műszaki Kistanácsa és megvitatta az árvízvédelmi töltések végleges formában való helyreállítását.²⁷

²⁷ A Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Kistanács 1948. február 14-i ülésének jegyzőkönyve. Kézirat FETIVIZIG Vízügyi Múzeumi Gyűjteménye.

Az árvízi események a korabeli sajtó tükrében

A napilapok közül elsőként a *Szabad Nép* tudósított a kezdődő árvírről. A lap 1947. december 30-i számának szalagcímei: *Megduzzadt a Tisza vize és Bökénynél átszakított a gátat, Négy községet kiürítenek, A népjóléti miniszter segély-teherautója az árvíz sújtotta területre indult.* A tivadari gátszakadás, ami az egykori védekezők szeme előtt lejátszódott, félelmetes lehetett. Másfél méter magas vízoszlop tört át a mentett oldalra. A töltés előterében lévő fűzfaerdőre olyan erővel zúdult a víz, hogy az egész erdő ledőlt.²⁸ Nagy szerencse volt, hogy a háborúban elpusztított tivadari Tisza-hidat addigra helyreállították. Akit csak lehetett ezen szállítottak át a folyó bal partjára, a biztonságos túloldalra.

A védekezők január első napjaiban már kedvező híreket kaptak a Tisza felső szakaszáról. Három nap alatt 186 cm-t apadt a folyó, s a lakosság igyekezett a keletkezett töltéssérüléseket kijavítani. A konszolidáció azonban nem tartott sokáig. Január 10-én újra átlépte a gátakat a Tisza. A legutóbbi tapasztalatok birtokában a honvéd műszaki csapatok ladikjait és rohamcsónakjait, valamint a rendőri karhatalmat gyorsan a legveszélyeztetettebb pontokra küldték. A legnagyobb pusztítás ezúttal Gulács községet sújtotta, a 370 lakóházból 300 dőlt össze. A kisebb Tákoson a házak 70%-a vált lakhatatlanná.²⁹

A második árhullám levonulása után sem tartott sokáig a békesség. Ezúttal már jelezték Ungvárról, hogy útban van a következő áradás. Ennek ellenére némi zavar állt be a közel másfél hete védekező gépezetbe, mert a karhatalom nem tudta megakadályozni Tiszabecs és Tizsakóród népét, hogy a második árhullám után ne költözzenek vissza elhagyott lakásaikba, így most harmadszor is ki kellett őket telepíteni.³⁰ *Bereg megyében százezer hold víz alatt. Harmincezer ember súlyos helyzetben* – címeikkel verték félre a harangot. Tizsakóród lakosságának a harmadik árhullám nem kegyelmezett. A felettük lévő szakaszon hiába javították meg a sérült töltéseket, az általuk önkényesen vágott nyíláson keresztül újra akadálytalanul öntötte el az áradás a településeket. Mindebből tanulva az árhullám levonulását követően is jó ideig őrség vigyázta a töltéseket, nehogy még egyszer megpróbálják azt titkon átvágni. Az interjúk és cikkek kiemelték a honvédek, a rendőrök és a közigazgatási hatóságok áldozatos munkáját, viszont alig tettek említést – vagy ha igen, akkor is elmarasztalóan –, a vízügyi műszaki közegekről, az ármentesítő társulatok munkájáról.³¹

A korabeli sajtó szalagcímeit idézzük (4. kép):

- *Élethalálharc a megáradt Tiszával. Falvakat öntött el, hidakat rombol a tengerré vált folyó. Január 2-án Budapest-Ferencvárosi pályaudvarról külön mentőszerelevényt indítottak Fehérgyarmatra, amely a bajai utászkülönítménytől húsz ladikot és rohamcsónakot vitt a Tisza felső folyásához.*³²

²⁸ Nyírség 1948. I. 3.

²⁹ Szabad Nép 1948. I. 13.

³⁰ Szabad Nép 1948. I. 15.

³¹ Szabad Nép 1948. I. 9.

³² Világosság, 1948. I. 3.

- *Házakat dönt össze, jószágot pusztít a szilveszteri árvíz. Tizenkétezer hold víz alatt.*³³
- *Ismét elöntötte az ár a beregi községeket. A Népjeléti Minisztérium biztosította az elárasztott terület ellátását.*³⁴
- *Ejjel-nappal folyik a harc a megvadult Tiszával. Utászok mentik a veszélyeztetett terület lakosságát.*³⁵
- *Megrázó jelentek között folyik az elsodort falvak lakóinak megmentése. Pánikszerrű jelenetek között folyik a mentés. Tutajok és csónakok a tengerben. Végig a pusztulás országútján. Pusztá romhalaz a falvak helyén. Halott községek a víz nyomában.*³⁶
- *Huszonnégy falu víz alatt. Ezer ház dőlt össze.*³⁷
- *Ismét tetőponton a tiszai árvíz. Az egész ország segítségére siet az árvízűjtotta vidék lakosságának. Ismét kiüritik a községeket.*³⁸
- *Háztetőkön, padlásokon várja a segítséget az elöntött falvak lakossága. Vásárosnamény megtelt menekülőkkel. Bútorokból készült tutajokon menekül a lakosság.*³⁹

4. kép – Sajtómontázs a korabeli napilapokból

Hazai és nemzetközi összefogás az árvízkárosultak megsegítésére

Ol't Károly, a Dinnyés-kormány népjeléti minisztere már december 31-én a helyszínre utazott az első gyorssegéllyel. Néhány nap múlva követte őt Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács főtítkára. A Gazdasági Főtanács 8 millió forintot utal ki a nincstelenné váltak talpra állítására. Új hajlékot, bútort, ruhát, fehérneműt juttatnak a mindenüktől megfosztott szegény parasztságnak.

Az országos napilapokban felhívást tettek közzé, segítse mindenki a kárvallottakat. Szinte minden napilap hirdette hasábjain, hogy gyűjtést indított az árvízkárosultak megsegítésére. Szinte hihetetlen, de már harmadnap a helyszínen voltak nemcsak a Nemzeti Segély és a Vöröskereszt képviselői, hanem a svájci Vöröskereszt, az

³³ Magyar Nap, 1948. I. 3.

³⁴ Szabad Nép, 1948. I. 11.

³⁵ Magyar Nap, 1948. I. 13.

³⁶ Kossuth Népe, 1948. I. 13.

³⁷ Magyar Nap, 1948. I. 14.

³⁸ Szabad Nép, 1948. I. 16.

³⁹ Kossuth Népe, 1948. I. 18.

UNICEF,⁴⁰ a Redda Barnen egyesület,⁴¹ és más külföldi egyesületek segélycsomagjai, élelmiszer és ruhanemű vegyesen. Kimagasló társadalmi karitatív munkát fejtett ki a Nemzeti Segély. Ennek keretében az árvíz sújtotta községekből első alkalommal 814, második alkalommal 849 3–6, illetve 10 éves korú gyermeket vittek különvonattal Budapestre, és helyeztek el gondozásra budapesti és környékbeli családoknál.

Az árvízkatasztrófa okainak, felelőseinek vizsgálata

Az árhullámok levonulását követően a Földművelésügyi Minisztérium fegyelmi vizsgálatot rendelt el Sík Jenő, a Tisza-Szamosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat igazgató főmérnöke ellen. A fegyelmi vizsgálat iratainak jelentős része (a vizsgálat jegyzőkönyve és a vizsgálóbiztosnak küldött jelentés) fennmaradt. Rendkívül tanulságos ezek áttekintése, mivel képet alkothatunk belőlük arról a gondosságról és alaposágról, ahogy elődeink az árvízvédelmi munkákra felkészültek, illetve, ahogyan a bekövetkezett árvízkatasztrófa okait tárgyyszerűen elemezték. A fegyelmi vizsgálatot a Tisza-Dunavölgyi Társulat (TDT) árvízvédelmi albizottsága folytatta le Budapesten, 1948. május 25-én dr. Szent-Iványi Józsefnek, a TDT miniszteri biztosának vezetésével. A vizsgálattal azt kívánták tisztázni, hogy mi volt az árvíz bekövetkezésének oka, és a Tisza-Szamosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat működési területén kialakult katasztrófa a gátak akkori magassága mellett emberileg elhárítható volt-e? (A vizsgálat a Bereg vármegyei Társulatnál történetekre nem terjedt ki.)

Dr. Szent-Iványi József megírta dr. Tóth István vizsgálóbiztosnak, hogy a kért szakvélemény minél alaposabb kidolgozása céljából bekérték a rendelkezésre álló valamennyi dokumentumot, majd ezek gondos tanulmányozása után összehívták TDT árvíz- és belvízvédelmi albizottságát.⁴² A jelentés megállapítja, hogy „...a bekövetkezett árvízkatasztrófa a gátak jelenlegi magassága mellett elhárítható nem volt, mert az árvíz a védműveket messze felülmúló méretű volt... A bökényi szakadáson kiömlő tiszai árvíz a Batár-töltés 8 km hosszú szakaszából 4 és fél km hosszú gátszakaszt órák alatt több mint 20 cm magasságban meghágott. Még ha a Társulat erre az előre nem látható feladatra felkészült volna, hogy ezen átfolyást megfelelő magasságú jászolgáttal felfogja, akkor sem állt volna elegendő idő a katasztrófa elhárítására, mert az átfolyás feltartóztatása esetén az árvíz további emelkedése következett volna be...”

A bizottság sorra vette az összegyűjtött dokumentumokat, és a vizsgálat megállapította, hogy az igazgató-főmérnök az árvízi előkészülethez szükséges védelmi intézkedéseket megtette és az előjelzés nélkül a társulatra zúdult árvíz elleni védekezést azonnal megindította. A vizsgálat összefoglalója szerint: „Megállapítható tehát, hogy a

⁴⁰ Az UNICEF az ENSZ Gyermekalapja, melyet az ENSZ Közgyűlése 1946-ban hozott létre, hogy segítsen a II. világháború utáni Európában fagyoskodó, éhező és beteg gyerekeken, ételt, ruhát és gyógyszert juttasson el hozzájuk. Az UNICEF ma az ENSZ szakosított szervezete.

⁴¹ A Redda Barnen egyesület egy nemzetközi gyermekmentő és segélyező szervezet, melyet Svédországban alapítottak 1919-ben. Svéd elnevezésének fordítása: „Mentsétek meg gyermekeinket”. A szervezet ma a szintén 1919-ben alapított „Save the Children” nevű angliai székhelyű nemzetközi szervezethez tartozik.

⁴² SZENT-IVÁNYI JÓZSEF: Műszaki vélemény a Tisza-Szamosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat ellen elrendelt fegyelmi ügyben. (Kézirat, 6 oldal) Budapest, 1948. május 31. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye (Nyíregyháza)

bekövetkezett katasztrófa a jelenlegi magasság mellett emberileg elhárítható nem volt. Kitűnik az adatokból, hogy Sík Jenő igazgató-főmérnök az összes előírt és szükséges előkészületeket az árvédelemre megtette, továbbá, hogy a gát mérete a hatóságilag engedélyezettnek megfelelő volt.”⁴³

Az árvíz hidrológiai értékelése és jelentősége a védelmi rendszer fejlesztése szempontjából

Az árvíz értékelésénél – figyelemmel a töltésszakadásokra és a szórványos jégzajlásra – a vízhozamokat kell meghatározó jellemzőknek tekinteni. A Vízirajzi Intézet 1948. évi adatai szerint a Felső-Tiszán a tiszabecsi vízmérce addigi, 1933. évi legnagyobb vízállásánál (535 cm) 2900 m³/s vízhozam folyt át a folyó keresztmetszetén. Az 1947/48. évi árvíz levonulását követően a Vízirajzi Intézet azt is megállapította, hogy ha a felsőbb szakaszon gátszakadások nem következtek volna be, úgy a 650 cm-es tiszabecsi maximumnál ke-
reken 4000 m³/s lett volna a folyó vízhozama.

Az árvízhozam példátlan növekedésének fő oka elsősorban az időjárási viszonyoknak az áradás időpontja körüli rendkívül kedvezőtlen alakulása volt. A rendkívüliséget a decemberi igen erős fagyok, majd a példátlan december végi hirtelen felmelegedés, a vele járó olvadás és a szokatlanul nagy csapadék jellemezte (1. *ábra*). A szélsőséges időjárási viszonyok ilyen találkozása okozta azt, hogy a vízgyűjtő területen a lefolyás minden addig ismertet felülmúló mértékű volt. Az előzőleg átfagyott talaj miatt a lefolyási *hányad* is az ilyenkor – tartós fagy utáni hirtelen olvadás – szokásos szélsőértéket érthette el. Ez a két körülmény együttesen a fajlagos vízszállítás⁴⁴ növekedését okozta.

Vízmérce				Maximális vízállások				
neve	helye (part)	szelvény	„0” pont	1869	1888	1933	1947/48	vízszint-emelkedés
		fkm	mAf					
Tiszabecs	bal	757	115,13			535	573 (600)	38 (65)
Tiszakóród	bal	741	110,12			640	709	69
Tarpa	jobb	725	107,54	697			782	85
Tivadar I.	jobb	718	106,18	744	744		847	103
Tivadar II.	jobb	713	105,61	755			800	45
Vásárosnamény	jobb	686	102,65		900		888	-12

1. táblázat – Tetőző vízállások a Felső-Tiszán az 1947/48-as árhullámnál

⁴³ A Tisza-Dunavölgyi Társulat Árvízvédelmi albizottsági ülésének jegyzőkönyve. (Budapest, 1948. május 25., *Kézirat*, 27 oldal) Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár.

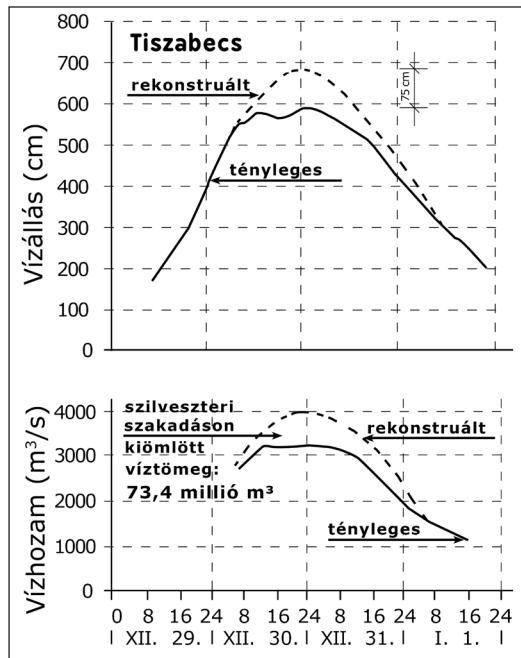
⁴⁴ Fajlagos vízszállítás: egységnyi idő alatt egységnyi vízgyűjtő területről lefolyó vízmennyiség (a vízgyűjtő fajlagos vízhozama). Mértékegység: m³/s km².

Az áradás intenzitása Tiszabecsnél a napi 300 cm-t is elérte. Annak ellenére, hogy Tiszabecs felett a gátszakadás folytán még a tetőzés előtt hatalmas víztömegek zúdultak ki az árvízi mederből, az árvíz Tiszabecs–Tivadar között jelentősen (60–65 cm-rel) múlt felül minden addigi árvízszintet, Vásárosnaménynál viszont már csak 12 cm-rel maradt az eddig észlelt legnagyobb vízállás alatt. A tivadari gátszakadások az árvízi tetőzés hidrológiai paramétereinek alakulása szempontjából – a súlyos következményeik ellenére – sem voltak jelentősek, mert a tetőzés környezetében következtek be. Vásárosnamény alatt, a mellékfolyók lényegesen kisebb áradásai következtében az árhullám ellapult.⁴⁵

A gátszakadásokon kifolyt víz ellenére, az árvízszintek a Tiszabecs-Tivadar közötti szakaszon 38–103 cm-rel haladták meg az 1869., ill. az 1933. évi mértékadó maximumokat (1. táblázat).⁴⁶

A katasztrófa azonban csak részben írható a rendkívüli időjárási helyzet terhére. Része volt benne annak is, hogy egyrészt a Tiszabecs feletti öblözetek 1940-ben elkezdett betöltéséhez a háború miatt nem fejezték be, másrészt a lejjebb csatlakozó folyószakaszok töltéseinek a megerősítése nem történt meg.⁴⁷ A felső-tiszai töltések magasságát – mind a bal, mind a jobb parton – az 1933. évben észlelt LNV fölé 1,00 m-rel magasabbra, tehát a tiszabecsi 635 cm-nek megfelelően építették ki. Ha az 1947. december 29–31-i rendkívüli árhullám szakítás nélkül ért volna Tiszabecshez, akkor a Tisza mindkét oldali töltésén – mind a Tisza-Szamosközi, mind a Bereg vármegyei Társulat töltésén – teljes hosszban legalább 35 cm magasságban ömlött volna át a víz. Ebben az esetben az előtöltött területek nagysága a ténylegesen kialakultnál sokkal nagyobb lett volna.

A Tisza magyarországi felső szakaszán – Lónya felett – az 1947–48. évi rendkívüli árvíz számított vízszintjét a továbbiakban mértékadó árvíznek tekintették. A közvetlenül észlelt és rögzített tényleges árvízszintet a tetőzés előtt bekövetkezett gátszakadások számított hatásával korrigálták, és azt a számított mértékadó vízszintet határozták meg, amelyet az árvíz gátszakadások bekövetkezése nélkül ért volna el. Az 5. ábra a Felső-Tisza tiszabecsi szelvényében megfigyelt tényleges és rekonstruált árhullám-

5. ábra – Vízállások és vízhozamok tényleges és rekonstruált időszora

⁴⁵ KATONA ISTVÁN, 1949.

⁴⁶ DABOLCZI JÁNOS, 1950.

⁴⁷ LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR, 1982.

képet mutatja. Katona István számítása szerint⁴⁸ a tényleges és a rekonstruált tetőző vízszintek között a különbség 75 cm volt. Ugyanezen az ábrán a vízhozam-árhullámkép szerint a Bökény térségében bekövetkezett töltésszakadáson kiömlött víztömeg 73,4 millió m³ lehetett.

Az 1947–48. évi árhullám – hidrológiai szempontból – a Felső-Tisza addig észlelt leghevesebb, legnagyobb vízállást eredményező, legnagyobb vízhozamot szállító árvi-ze volt.

A Felső-Tiszán 1947/48. fordulóján végigsöpört árvíz a század addigi legnagyobb ilyen katasztrófája volt azon a vidéken. A becsült átlagos fajlagos kár – akkori forint értékben – 1190 Ft/hold (208 ezer Ft/km²) szántó és 360 Ft/hold (62,5 ezer Ft/km²) a rét-legelők esetében. A mezőgazdasági kár összegét több mint 40 millió Ft-ra becsülték.⁴⁹ Ehhez járult hozzá az összedőlt, vagy súlyosan megrongálódott épületek, a tönkrement utak, az összeomlott vagy megsérült számos híd miatt – az akkori becslés szerint – további 20–30 millió Ft kár. Ezzel szemben a magassági és keresztmetsze-ti hiányos töltéseknek olyan mértékű megerősítése, amely még a kivételesen magas árvizeknek a kivédését is lehetővé teszi, már 16 millió Ft-ból fedezhető lett volna. E megállapítások ma is érvényes tanulságokat jelentenek.

A vízügyi szolgálat ekkor ismét felmérte a teendőket az árvédelmi berendezések szükséges fejlesztése terén, azonban az ország anyagi eszközei – elsősorban a feszített iparosítási program miatt – sokáig nem tették lehetővé a fennálló hiányok megszüntetését. Így történhetett, hogy az 1950-es években bekövetkező árvizek (az 1954. évi szigetközi árvízkatasztrófa és az 1956. évi dunai jeges árvíz) ismét súlyos pusztításokat okoztak.

Az 1947 szilveszteri felső-tiszai árvíz hatására – az elkövetkező szárazabb időjárású periódus ellenére – a szakmai figyelem középpontjába került az *árvízvédelem* – és azon belül is a tiszai védműrendszer – fejlesztésének kérdése.⁵⁰ A Tisza hazai legfelső szakaszán, Tiszabecs és Vásárosnamény között, valamint ennek a szakasznak a mellék-vezei mentén, az 1947/48. évi árvíz tapasztalatai alapján jelentékeny fejlesztő munka kezdődött el.

A vízgazdálkodási társulatok államosítása, a vízügyi feladatok állami ellátása

A vízgazdálkodási társulatok csaknem másfél évszázados története során nem egyszer felmerült a társulatok államosításának gondolata, pl. a pusztító 1879. évi szegedi árvíz után, vagy 1935-ben Darányi Kálmán földművelésügyi minisztersége, illetve 1941-ben Teleki Pál miniszterelnöksége idején. Az államosításnak valószínűleg a legnagyobb akadályát az képezte, hogy a társulatok nagy összegű kölcsönökkel tartoztak az államnak, s egy államosítással ezek visszafizetéséről a kincstárnak egyszer s mindenkorra le kellett volna mondania.⁵¹

⁴⁸ KATONA ISTVÁN, 1949.

⁴⁹ BABOS ZOLTÁN: Árvízvédelmünk fejlesztésének időszzerűségéről. Vízügyi Közlemények, 1953. évi 2. füzet.

⁵⁰ IHRIG DÉNES: A tiszai árvédelem fejlesztése. Vízügyi Közlemények, 1953. évi 2. füzet.

⁵¹ FEJÉR LÁSZLÓ: Árvizek és belvizek szorításában. Vízügyi Történeti Füzetek 15. VMLK, Budapest, 1997.

A II. világháborút követően a vízgazdálkodási társulatok államosításának kérdése egyre erőteljesebben vetődött fel, egyre konkrétabb formát öltött – összhangban a gazdaság teljes spektrumát érintő államosítási törekvésekkel és intézkedésekkel. Az 1947/48. évi felső-tiszaí árvíz-katasztrófának nemcsak természeti, hanem társadalmi-politikai előzményei, illetve következményei is voltak. Az árvíz-katasztrófa ürügyet és indokot szolgáltatott az államosítás végrehajtására.

A gazdaság központi vezérléssel tervezett működtetése egyik oldalról a termelőeszközök és a pénzügyi javak megszerzését igényelte, másik oldalról pedig a piaci mechanizmust kiiktató, újraelosztáson nyugvó szabályozását. Ezt szolgálták a már 1945 végén megkezdett államosítási eljárás egymást követő fázisai. Az energiatermelő magánvállalkozások (bányák, villamos erőművek), majd a legnagyobb nehézipari részvénytársaságok – köztük a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémművek, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű, a Győri Vagon- és Gépgyár, illetve a Ganz vállalatcsalád – nyitották a sort. Ez 1947 őszén a bankokat államosító törvény becikkelyezésével folytatódott. Fél évvel később, 1948 tavaszán államosították a száz főnél több alkalmazottal működő üzemeket, vállalatokat.⁵² Ebbe a folyamatba illeszkedett a vízgazdálkodási társulatok államosítása is.

A Gazdasági Főtanács⁵³ 1947. március 11-én kelt 1534/1947. sz. határozatával megállapította, hogy szükségesnek tartja az ármentesítő társulatok államosítását. A Tisza-Dunavölgyi Társulat (TDT) központi bizottsága egyhangúan állást foglalt az államosítás ellen. 1947. április 24-én kelt felterjesztésükben – egy alapos elemzés keretében – foglalták össze a társulatok véleményét az államosítások kérdésében; összegezték az autonómiának az előnyeit az állami adminisztrációval szemben. Kifejtették – többek között –, hogy „... társulati autonómiának megszüntetése a mai demokratikus irányzattal össze nem egyeztethető. A demokratikus közszellem nem az autonómiák megszüntetését, hanem ellenkezőleg, azoknak fejlesztését kívánja. A valódi demokráciát az jellemzi, hogy az önkormányzatoknak minél nagyobb teret enged.”⁵⁴

1947. folyamán a Gazdasági Főtanácsnak újabb és újabb javaslatok voltak a vízi társulatok „korszerűsítésével” kapcsolatban. A TDT részéről az a vélemény alakult ki, hogy a Gazdasági Főtanács javaslata „...a társulati igazgatásnak ma fennálló és kitűnően bevált szervezetét kívánja megváltoztatni az állítólag fennálló, de semmiféle konkrétummal meg nem jelölt hibák kiküszöbölése céljából.” A TDT tételesen érvelt az egyes határozati javaslatokkal kapcsolatban és javaslatokat tett a társulatok működési feltételeinek korszerűsítésére.⁵⁵

⁵² GYARMATI GYÖRGY: *Demokráciából a diktatúrába 1945–1956. Magyarország története 20.* Alföldi Nyomda, 2010.

⁵³ A gazdasági élet központi irányításának csúciszerve, a Gazdasági Főtanács volt, amelyet 1945. decemberében hoztak létre. A megalakításakor a három főből álló irányító testület tagja volt a miniszterelnök (Tildy Zoltán), az iparügyi miniszter (Bán Antal) és a közlekedésügyi miniszter (Gerő Ernő). Hatáskörébe tartozott a pénz- és anyag-gazdálkodás irányítása mellett az árak és bérek szabályozása is. A Gazdasági Főtanács operatív szerve a Titkárság volt, amelynek vezetését Vas Zoltán látta el a testület 1949-ben történt megszüntetéséig.

⁵⁴ A Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának felirata a Gazdasági Főtanácshoz ... az ármentesítő társulatok államosítása ügyében. (Budapest, 1947. április 24.) Atheneum, 1947. 121–139. (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum archívuma)

⁵⁵ A TDT felterjesztése a földművelésügyi miniszterhez a Gazdasági Főtanácsnak a vízi társulatok korszerűsítésére vonatkozólag készített határozati javaslata ügyében. (Budapest, 1947. november 12.) Atheneum, 1947. 121–139. (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum archívuma)

A letűnt feudális kor támaszának tekintett társulatokat a – mindinkább a kommunista párt befolyása alá kerülő – kormányzat meg-megújuló államosítási szándékai erkölcsileg is felőrölték. Az árvíz idejére a társulatok a támadások célpontjába kerültek. Mozgósították a kormánypárti sajtót a társulatok ellen. A korabeli sajtó „bombasztrikus” szalagcímeit idézzük:

- *Ismét elöntötte az ár a beregi községeket. Súlyos mulasztásokat követ el az árvízvédelmi kormánybiztosság!, A belügyminisztérium segít – az árvízvédelmi kormánybiztos nem veszi igénybe!* stb.⁵⁶
- *Letartóztatták mulasztásaikért a tiszai ármentesítő társulat vezetőit*⁵⁷
- *Katonák a gáton! Ki a felelős a tiszai árvízkatasztróféért?*⁵⁸
- *Ki a felelős az árvízkatasztróféért? A jelenlegi felsőtiszai gátrendszer nem nyújt védelmet Vita a felelősség kérdéséről. Nincs biztonságban a tiszamenti nép*⁵⁹

A szilveszteri árvíz, s a nyomában járó gátszakadások jó alkalmat kínáltak arra, hogy az árvédekező műszakiakat (többek között Horváth Mihályt, a Bereg vármegyei Társulat igazgató főmérnökét, Sík Jenőt és Durst Zoltán miniszteri tanácsost, vízépítési kerületi felügyelőt a társulatok államosításának egyik fő szorgalmazója, Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács nagyhatalmú főtitkára a helyszínen leváltta, Horváth Mihályt és Sík Jenőt letartóztassa⁶⁰. A *Szabad Nép* január 20-án a következő címekekkel jelent meg: *Az árvíz sújtotta lakosság súlyos károkat szenvedett, de a kár nem országos jelentőségű – Államosítani kell az árvízmentesítő társulatokat – Bűnös mulasztások – 72 ármentesítő kiskirály – Az állam segít* stb. Ugyancsak letartóztatják Reviczky Györgyöt, az Ecsediláp Társulat igazgató-főmérnökét is, a társulat gazdálkodásával kapcsolatos visszaélések vádjával.

1948-ban a politikai életet már megülte a mindenhol szabotőröket, panamistákat és hazaárulókat kereső diktatórikus légkör, így nem csoda, hogy kitörést követően nem egészen egy hónappal – a „kvázi” kiscgazda vezetés alatt álló – Földmívelésügyi Minisztérium összeesküvőinek szabotázsával magyarázták a tiszai árvizet.⁶¹

A Tisza-Dunavölgyi Társulat alig néhány héttel a felső-tiszai árvízkatasztrófát követően, 1948. február 7-én tartotta évi rendes közgyűlését, amelynek egyik központi témája a társulatok államosítása volt. A közgyűlésen részt vett és felszólalt Vas Zoltán is. Az 1947 szilveszteri, 1948 januári árvízi események hatására a hangnem változott, Vas Zoltán személyes árvízi tapasztalatai egyértelműen ürügyül szolgáltak az államosítás deklarálásához. *Vas Zoltán* bejelentette, hogy az ármentesítő társulatokat a kormányzat a legrövidebb időn belül államosítani fogja: „Erre van gazdasági főtanács határozat, és amint azt mindenki láthatta az elmúlt három esztendőben, a kormány

⁵⁶ Szabad Nép, 1948. I. 11.

⁵⁷ Új Dunántúl, 1948. I. 18.

⁵⁸ A Reggel, 1948. I. 19.

⁵⁹ Kis Újság, 1948. I. 20.

⁶⁰ Szabad Nép, 1948. I. 18.

⁶¹ FEJÉR LÁSZLÓ, 1997.

szilárd és kemény gazdaságpolitikát folytat és elhatározásait meg szokta valósítani... A kormányzat számára az ármentesítés kérdése országos kérdés... Ezért halad a kormányzat az államosítás útján és ezért fogja megvalósítani az ármentesítő társulatok államosítását. ... A kormányzatnak és az egész magyarságnak nem az a fontos, hogy mi lesz az ármentesítő társulatokkal, mint jogi fogalmakkal, hanem az a fontos, hogy mi lesz az országgal és az ármentesítéssel... Azért is meg kell szüntetni a mai helyzetet és meg kell csinálni az államosítást, mert a víztársulatok mai rendszere az elmúlt nagybirtokrendszerre épült rá... A kormányzat létre fog hozni egy olyan vízügyi szervezetet, amely a vízgazdálkodás minden kérdésével egységesen fog foglalkozni.”⁶²

A társulatok felszámolása ezek után nem sokat váratott magára. Az 1948. június 2-án kihirdették a Dinnyés-kormány 1948. évi 6060. számú kormányrendeletét,⁶³ amely a hazai vízügyek államosítását rendelte el, és pontot tett az akkor már közel 140 esztendőes társulati mozgalom történetének végére.

A kormányrendelet értelmében létrehozott főhatóság, a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt álló az Országos Vízgazdálkodási Hivatal és a neki alárendelt vízügyi körzetek 1949. január 1-vel kezdték meg működésüket. A rendelet egyúttal megszüntette a helyi vízi érdekek érvényesítésére közel másfél évszázada szervezett ármentesítő és vízszabályozó társulatokat és azok központi szervezetét a Tisza-Dunavölgyi Társulatot.

Ami az egykori vízkárelhárítási kulcsszervezeteket, a víztársulatokat illeti, csaknem tíz évet kellett arra várni, hogy a politikai döntéshozók számára is bebizonyosodjon, az állam nem képes a vízgazdálkodással kapcsolatos valamennyi feladatát maradéktalanul ellátni. Különösen így volt ez a helyi érdekelttségű vízimunkák tekintetében. Így azután más tartalommal és egészen más tulajdonviszonyok alapján, a vízgazdálkodási társulatok alakításáról szóló 1957. évi 48. számú törvényerejű rendelettel a társulatokat újrászervezték.

Árvíz az operettszínpadon

Az 1947/48-as felső-tiszai árvízkatasztrófához kapcsolódik egy kultúrtörténeti érdekesség is: ez az esemény szolgált az első magyar „szocialista” operett témájául...

A klasszikus bécsi-magyar nagyoperett születése óta virágkorát élte, még a két világháború sem ártott neki. Az új rendszer éppen ezt, az apolitikusságot nem bocsátotta meg az operettnek! Olyan támadásban volt része a műfajnak, amely még abban az időben is ritkaságszámba ment. A *Magyar Nemzet* az operettet „okádnivaló pornográfiának” minősítette... Csupán a közönség tartott ki mellette, elsősorban azért, mert Honthy Hanna, Latabár Kálmán és társaik produkcióján jól szórakozott. Csak úgy eltörölni az operettet nem lehetett, át kellett hát „nevelni”, ahogy akkoriban szokás volt.

⁶² A Tisza-Dunavölgyi Társulat Budapesten, 1948. évi február 7-én tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum archívuma)

⁶³ Magyar Közlöny. Rendeletek Tára, 1948. június 2.

A példa, a minta a hazánkba is eljutott szovjet operett volt, a *Szabad szél*, a *Dohányon vett kapitány* és társai, amelyeket 1950-ben már országszerte játszották az akkorra államosított színházakban. A színházi emberek ezért „előre menekültek”: új műfajt alkottak, s ez az úgynevezett „szocialista operett” lett.

A Fővárosi Operettszínház 1950. november 3-án mutatta be az *Aranycsillag* című „szocialista operettet”.⁶⁴ Ez a darab műfajának elsősülte volt Magyarországon. A librettó alapjául egy megtörtént esemény szolgált, ugyanis a darab árvízi védekezésen játszódik, az 1947 szilveszteri felső-tiszai, tivadari gátszakadás alkalmával, amikor egy kis Tisza-menti falu gátjain vívja meg harcát az új rend az „ellenséggel”. Hófehér és éjfélete jellemek küzdelmét kísérhetjük végig – ma már ritkán olvashatunk ilyen ostobaságokat...

Az *Aranycsillag* története egyszerű:⁶⁵ a beszédes nevű Tisza-menti falucska, *Újfalú* felé közeledik a villanyvezeték, de a munkások késésében vannak. Közben kora tavaszi áradás fenyeget, a felső vidékekről megindul a jég. A népi demokrácia hadsereg – mely épp a kultúrházban ad zenés-táncos műsort – kapóra jön mind az árvízvédekezésben, mind pedig a falu villamosításában. Az aljas ellenség persze kíméletlen nemzetrontó, s önmagát meg nem tagadva, semmitől vissza nem riadva át akarja vágni az árvízvédelmi gátat, hogy pusztuljon el az izmosodó „téeszcsé” vetése-vagyona. Ezt természetesen az éber kommunisták megakadályozzák, s a borzalmas jégtorlaszt felrobbantva az árvízvet sikerül vezetésükkel levezetni. A megpróbáltatások alatt szerelmek is szövődnek, s a kötelező happy end sem marad el, ami a szocialista operettben természetesen kettős, hiszen a szerelmesek megtalálják magánéletük boldogságát és a faluban is gyullad a fény...

A darab nyitóképében az egyik munkás az 1947/48-as tél nagy árvízét idézi fel: „Nem szeretem ezt a gyors meleget. Áll még a jég a folyón, a hegyeken meg a hó. Ha hirtelen jön az olvadás, könnyen meglephet a folyón. Mint esztendeje is. Az aztán a veszedelem.” Szavait a cselekmény híven követi, a második színben már jön is az árvíz: „Most jött a parancs, árvízvédelmi készültséget rendeltek el. Az egész megyei szakaszon. Komoly a helyzet. A gyors melegtől megindult a jég, másutt meg összetorlódik. Pillanat alatt ott kell teremnünk, ahol baj támad...” – mondja a demokratikus hadsereg ezredese. A politikai tiszt pedig még hozzá is teszi: „Most a víz az ellenség. Ez is harc... A készültség titok. Minek a riadalom, hogy már a honvédséget is mozgósították? Ez csak zavarná a munkát és az ellenséget segítené, aki a saját malmára hajtaná még az árvízvet is!”

Közben persze építő, pártszerű viták is zajlanak, mindenki okulására. Kerekes István, a demokratikus hadsereg honvéd-tisztiskolása (ő a bonviván) és Kovács Juli, Újfalú tszcs elnöke (a primadonna, s így természetesen szerelmesek) arról vitatkoznak össze, hogy hol kell védeni a gátat. Juli szerint „először a tszcs földje mentén kell megerősíteni a töltést”, ám az ideológiailag képzetesebb tisztinövendék ellentmond: „Ott kell erősíteni, ahol a leggyengébb. Ahol legjobban töri a jég, bárhol is van...”

⁶⁴ KAJÁN IMRE: Árvíz az operett színpadon 1950-ben. Történeti Muzeológiai Szemle, 2005. 5. sz. 129–138.

⁶⁵ A darab kézírata az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet (OSZMI) Dokumentációs Tárában található.

Ott a helyünk, ahol a legnagyobb a veszedelem.” Juli: „A kulákok földjét is védenéd?” István: „A falut, Juli. A földet. A nemzeti vagyont.” – hangzik a drámai párbeszéd...

A légyott közbeni ideológiai továbbképzést kihasználva az „ellenség” (a disszidált grófok sorsára hagyott társalkodónője, egy nyugalmazott horthysta katonatiszt, a kulák, felesége és fia) a folyó fenyegetését kihasználva a kastély toronyszobájában az új rend tönkretételére szövetkeznek: át akarják vágni a gátat... Mindannyian viselik a letűnt kor undorító attribútumait: kapzsik, babonások, a szellemek imádói – és főként alkoholisták. A falu borbélyja (a táncos komikus) kihallgatja a társaságot és elrohan, hogy megakadályozza a gáztettet. Bár rálőnek, és megsebesül, de sikerrel jár: a gát megmenekül, a gazembereket pedig elfojtják... Közben a hadsereg és a pártszervezetek a védelmet is szervezik, mert az árvízveszély egyre nő..., de a gyors és szakszerű intézkedések nem maradnak el. Amikor a katonák által védett szakaszhoz érkezik a jég, megakad és csónakkal a jégtorlaszhoz férközve (!) azt fel kell robbantani. Ez a darab csúcspontja: „Önkéntes jelentkezőket kérünk. Ki vállalkozik?” – szól a politikai tiszt szava. István és Juli abban a pillanatban előteremnek, a többiek pedig tódulnak utánuk... A sikeres árvízvédekezés után villany gyúl a faluban és a szerelmesek is egymáséi lesznek.

Látható, hogy az árvíz csak apropó volt az új népi demokrácia legfőbb ereje, a néphadsereg-munkás-paraszt szövetség hirdetéséhez, a minden zugban megbúvó ellenség leleplezéséhez, a Párt szólamiainak felmondásához. Nem véletlen, hogy a mű címe sem az árvízhez, hanem a hős katonák parolijához kapcsolódik...

Az első magyar „szocialista operettet” a Fővárosi Operettszínház kiemelt szereposztásban játszotta. A rendező Apáthy Imre, a színház főrendezője volt. A négyórás (!) darab főbb szerepeiben játszott Zentai Anna (Kovács Juli, a tszcs elnöke), Homm Pál (Kerekes István, tisztiiskolás), Keleti László (András bácsi, az öreg harangozó), Mezei Mária (Hofberg Viola, társalkodónő), Petress Zsuzsa (Zsuzsi, traktoroslány) és Latabár Kálmán (Hoska borbély).

A mű zenéjét Székely Endre⁶⁶ szerezte, szövegét Hámos György⁶⁷ írta. A szerzőket és az Operettszínház társulatát 1951-ben Kossuth-díjjal tüntették ki. A kritika nagy lelkesedéssel fogadta az új magyar művet;⁶⁸ Fővárosi Operettszínház után 1950–1951-ben szinte valamennyi vidéki színházban bemutatták. A Faluszínház⁶⁹ 1951-től a kis falvakba is elvitte az előadást. 1951 tavaszától Csehszlovákiában is játszották: Pozsonyban, Ostravában, majd Prágában. Nem ismert, hogy az *Aranycsillag* összesen hány előadást élt meg. Az viszont igen, hogy az előadásról a Fővárosi Operettszínházban 1951. január 27-én tartott szakmai vitára a 87. ottani előadást követően került sor.

Az *Aranycsillag* is megtapasztalta, hogy a dicsőség múlandó: Sztálin halálával és Rákosi (első) bukásával elvesztette legfőbb támaszát. A szabadabb légkör már nem tekintette rothadt posványnak a klasszikus operettet és a tetszhalott feltámadása azonmód eltüntette a színről az új idők pártos darbjait, így az *Aranycsillagot* is.

⁶⁶ Székely Endre zeneszerző, karnagy (1912–1989), a hivatalos zeneélet meghatározó személyisége volt, 1949 és 1951 között a Magyar Zeneművészek Szövetsége főtítkára.

⁶⁷ Hámos György író, szerkesztő (1910–1976).

⁶⁸ SEBESTYÉN GYÖRGY: *Aranycsillag. Színház és Filmművészet*, 1950. 3. sz. 146–151.

⁶⁹ Az Állami Faluszínház 1951-ben alakult budapesti székhellyel (1955-től Állami Déryné Színház).

6. kép – A tivadari árvízi emlékmű

7. kép – A tivadari árvízi emlékmű emléktáblája

*

A 75 évvel ezelőtt történtek tanulságul szolgálnak a jelen generációnak is. Magyarország jelentős része, de különösen a Tisza völgyének népe, továbbra is ki van téve az árvíz veszélyeinek. Annak, hogy az egykori ártéren ma mezőgazdasági termelés, ipari tevékenység folytatható, az az ára, hogy az ár- és belvízvédelmet, a megelőzéssel kapcsolatos műszaki feladatokat mindenkor becsületesen el kell végezni. Nem szabad sajnálni a „békeidőben” erre fordított forintokat, mert a késlekedésnek, nemtörődöm-ségnek soha nem egy-egy ember, de az egész közösség láthatja kárát. Ne feledjük, árvizek mindig voltak és lesznek a jövőben is.

Az 50. évforduló alkalmából 1997. november 7-én Tivadarban, a Tarpa felé vezető közút jobb oldalán, a gátszakadás helyén emlékművet avattak, amely Balogh Géza szobrászművész alkotása (6-7. kép). A két kőtömbön elhelyezett kispasztika szimbolizálja a természet ősi erejét, méltó emléket állítva a szomorú eseménynek.

FORRÁSMUNKÁK

A Reggel 1948. évfolyamának lapszámai

BABOS ZOLTÁN: Árvízvédelmünk fejlesztésének időszerűségéről. Vízügyi Közlemények, 1953. évi 2. füzet.

BECKER ÁDÁM: A keleti trianoni határ vízügyi viszonyai. Vízügyi Közlemények 1939. évi 2. füzet pp.145–174.

BECKER ÁDÁM: Az 1947. XII. 31-i felső-tiszai rendkívül magas árvíz okai és tanulságai. (Kézirat, 6 oldal + 1 térképvázlat) Budapest, 1948. II. 5.

DABOLCZI JÁNOS: Árvíz a Felső-Tiszán 1947–48-ban. (Kézirat, 4 oldal, Mátészalka, 1950. augusztus 24.) FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye. (Nyíregyháza)

- FEJÉR LÁSZLÓ: Árvizek és belvizek szorításában. Vízügyi Történeti Füzetek 15. VMLK, Budapest, 1997.
- FEJÉR LÁSZLÓ: A trianoni békeszerződés és a hazai vízügyi politika új helyzete. Vízügyi Közlemények, 2021. évi 1. füzet.
- A Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Kistanács 1948. február 14-i ülésének jegyzőkönyve. Kézirat. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye. (Nyíregyháza).
- GÁL ELEK: Alispáni havi helyzetjelentések a Belügyminiszternek (Kézirat, Mátészalka, 1948. január 9., február 1., március 12. HU-MNL-SzSzBML-IV.754. Magyar Nemzeti Levéltár-Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)
- GALAMBOS JÓZSEF: Tisztifőorvosi havi jelentés a vármegyei alispán részére (Kézirat, Mátészalka, 1948. február 28. HU-MNL-SzSzBML-IV.754. Magyar Nemzeti Levéltár-Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)
- GERŐ ANDRÁS (szerk.): Sorsdöntések. A trianoni béke. Göncöl, Budapest, 1989.
- GYARMATI GYÖRGY (2010): Demokráciából a diktatúrába 1945–1956. Magyarország története 20. Alföldi Nyomda, 2010.
- IHRIG DÉNES: A tiszai árvédelem fejlesztése. Vízügyi Közlemények, 1953. évi 2. füzet.
- KAJÁN IMRE (2005): Árvíz az operett színpadon 1950-ben. Magyar Múzeumi Történelész Társulat, Történeti Muzeológiai Szemle 2005. évi 5. sz. 129–138.
- KATONA ISTVÁN: Mértékadó árvízszintek alakulása a Tiszán. Hidrológiai Közlöny. 1949. évi 9–10. szám. 1949.
- Kis Újság 1948. évfolyamának lapszámai
- KOCSIS ÁRPÁD (2002): Vízgazdálkodási munkálatok a Tisza Kárpátaljai vízgyűjtőjén (1932–48) Vízügyi Közlemények 2002. évi 4. füzet
- Kossuth Népe 1948. évfolyamának lapszámai
- LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR: A Tisza. Vizi munkálatok és vízgazdálkodás a Tisza vízrendszereben. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1982.
- Magyar Nap 1948. évfolyamának lapszámai
- Magyar Közlöny. Rendeletkötet Tára, 1948. június 2.
- Nyírség: A Nyírség 1948. évfolyamának lapszámai
- PREHOFFER ELEMÉR: A hazai határvízi és vízgyűjtő-gazdálkodási külkapcsolatok vízjogi és történeti áttekintése (1919–2003). Vízügyi Közlemények, 2004. évi. 1–2. füzet.
- SEBESTYÉN GYÖRGY: Aranycsillag. Színház és Filmművészet. 1950. évi 3. sz. 146–151.
- SÍK JENŐ – DABOLCZI JÁNOS (1957): A beregi öblözet ármentesítése és belvízrendezése (Kézirat tanulmány, 29 oldal, 1957 decemberéből. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye. (Nyíregyháza).
- SENTIRMAY DEZSŐ: A tiszabecsi árvízre vonatkozó részletes jelentés a járási főjegyzőhöz. (Kézirat, 8 oldal) Fehérgyarmat, 1948. január 24. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye. (Nyíregyháza).
- SENT-IVÁNYI JÓZSEF: Műszaki vélemény a Tisza-Szamosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat ellen elrendelt fegyelmi ügyben. (Kézirat, 6 oldal) Budapest, 1948. május 31. FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye. (Nyíregyháza).

- SZLÁVIK LAJOS-FEJÉR LÁSZLÓ: Töltésszakadások a Felső-Tiszán 1947 szilveszterén. Vízügyi Közlemények, 1998. évi 2. füzet, 286–318.
- SZLÁVIK LAJOS: A 2001. évi felsőtiszai árvíz kialakulása és hidrológiai sajátosságai. Vízügyi Közlemények 2001. évi árvízi külön füzet.
- Szabad Nép 1948. évfolyamának lapszámai
- SZÜCS GYULA: Jelentés a vármegye mezőgazdasági helyzetéről 1948. január hó folyamán (Kézirat, Mátészalka, Állami Gazdasági Felügyelőség, 1948. február 10. HU-MNL-SzSzBML-IV.754. Magyar Nemzeti Levéltár-Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára)
- TÁPAY LÁSZLÓ: Kézírási helyzetjelentés 1947. december 31-én 23 órakor (Kézirat, 3 oldal) FETIVIZIG Vízügyi Történeti Gyűjteménye.
- Tisza-Dunavölgyi Társulat Központi Bizottságának felirata a Gazdasági Főtanácshoz ... az ármentesítő társulatok államosítása ügyében. (Budapest, 1947. április 24.) Atheneum, 1947. 121–139. (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum archívuma)
- Tisza-Dunavölgyi Társulat felterjesztése a földművelésügyi miniszterhez a Gazdasági Főtanácsnak a vízi társulatok korszerűsítésére vonatkozólag készített határozati javaslata ügyében. (Budapest, 1947. november 12.) Atheneum, 1947. 107–120. (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum archívuma)
- A Tisza-Dunavölgyi Társulat Budapesten, 1948. évi február 7-én tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve. (Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum archívuma)
- A Tisza-Dunavölgyi Társulat Árvízvédelmi albizottsági ülésének jegyzőkönyve. (Bp. 1948. május 25., Kézirat, 27 oldal) Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár.
- Új Dunántúl 1948. évfolyamának lapszámai
- Világosság 1948. évfolyamának lapszámai

SZABÓ RENÁTA

A Büdy család vámosatyai vára

A vár Vámosatya és Gelénes között található nagyjából féluíton, a Csaronda és Mic folyó által körülölelt félszigeten. Az egykori folyómeder nyomai a jelenlegi terepszinten is szépen kirajzolódnak. A medren belül egy ligetes akácos található, a kőépületek és a várak területe már tisztázott. (1. kép)

A vár története

A Told nemzetségből¹ származó Büdy² család a XIII. században tűnt fel először az írott forrásokban, amikor a család Abaúj vármegyébe költözött.³ (2. kép) Bereg vármegyébe a XVI. század elején kerültek, amikor Büdy Mihály feleségül vette Ártándi Annát, Ártándi Pál országbíró és beregi ispán unokahúgát.⁴ Az országbíró halála után Büdy Mihály lett Bereg vármegye főispánja (1530–1546/7), ekkor vetette meg lábát a környéken. Atya faluban⁵ 1539-ben vásárolt először telket, Rozsályi Kun Miklós és Imre 80 forintért adta el neki birtokait.

1. kép – A vár madártávlatból (fotó: Fullár Zoltán)

¹ ENGEL PÁL: Magyarország világi archantológiája. 1301–1457. I. Budapest, 1996. História – MTA Történettudományi Intézete. 43.

² A család nevét általában „Büdy”-ként írják, bár Lehoczknál és Nagy Ivánnál „Büdi”-ként is előfordul. A vár nevénel még nagyobbak az ellentmondások. A korabeli források kizárólag Atia, Atya várként említik. A Büdy vár elnevezés csak később honosodott meg.

³ BOROVSZKY SAMU: Magyarország vármegyéi és városai. I. kötet. Budapest, 1896. „Apollo” Irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 538.

⁴ BÁRÁNY ÁRTILA: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. Turul 2003, 76. sz. 1–2. 29.

⁵ Vámosatya település nevében a vámos előtagot a Szatmár megyei Atya községtől való megkülönböztetésül kapta. MEZŐ ANDRÁS – NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történelmi-etimológiai helyiségnévtára. Nyíregyháza, 1972. 134–135.

Egy évvel később 70 forintért megszerezte Guti László és Péter telkeit is.⁶ Özv. Büdy Mihályné egy 1549. évi birtokösszeírás szerint Bereg vármegye legnagyobb birtokosa volt.⁷ Férje valamikor 1545–47 környékén hunyhatott el, ugyanis egy 1545. évi iratban még szerepelt, hogy Atyán és a Zemplén megyei Zétényben jobbagytelkekbe iktatták.⁸ 1547. május 12-én a vittemborgai táborban írta meg I. Ferdinánd ifjabb Büdy Mihály főispáni kinevezését, amely levelet az atyai várban kapta kézhez.⁹ Ez az irat különös jelentőséggel bír mind a család, mind pedig a vár szempontjából, ugyanis ebből egyértelművé válik, hogy a vár 1547-re már felépült.

1557-ben Balassa Menyhért és Hagymási Kristóf Izabella királynő nevében megtámadták, és elfoglalták a várat. Pár éven belül átpartoltak a Habsburgok oldalára, és I. Ferdinánd visszaadta Büdy Mihálynak a várat.¹⁰ 1563. augusztus 4-én János Zsigmond megírta területigényét a Habsburgokkal szemben. Miután kérése elutasításra lett, hadat üzent, és az északkeleti várháborúk sora az erősséget is elérte. 1564 őszén Báthori István seregével az atyai várat is megtámadta.¹¹ Istvánffy Miklós XVII. századi krónikás szerint az atyai és a kovászói várat egy nap leforgása alatt „*elrontatván és tövéből kifordítatván*” kíméletlenül elpusztította.¹² Egy 1554. évi összeírás szerint Atya várához 80 magyar gyalogos és 50 magyar huszár tartozott,¹³ azonban a sík terepen nem volt sok esélyük az ostromlókkal

2. kép – A Büdi család címere a koronából növekvő egyszarvú. (BOROVSKY 1896, 537.)

⁶ LEHOCZKY TIVADAR: Bereg vármegye monográfiája. III. Ungvár, 1881. Pollacsek Miksa Könyvnyomdája 30. [LEHOCZKY III. 1881.]

⁷ MAKSAJ FERENC: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. kötet. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 185.

⁸ JUAN CABELLO – SIMON ZOLTÁN: Egy vár Vámosatya határában. In: Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Budapest, 2006. Históriaantik Könyvesház Kiadó, 55–70. [CABELLO – SIMON, 2006.]

⁹ CAROLUS WAGNER: Collectanea genealogico historica illustrium Hungariae familiarum, quae jam interciderunt. Posonii, Pestini, Lipsiae, 1802. 6; LEHOCZKY III. 1881, 31; CABELLO – SIMON, 2006. 65.

¹⁰ LEHOCZKY III. 1881. 31.

¹¹ LUKINICH IMRE: Az északkeleti várháborúk történetéhez. Második Közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 1913, 14. sz. 595.

¹² ISTVÁNFFY MIKLÓS: Regni hungarici historia. Köln, 1685. [ISTVÁNFFY, 1685.]; ISTVÁNFFY MIKLÓS: Magyarok dolgairol írt históriája I/2 – Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2003. Balassi Kiadó, 363. [ISTVÁNFFY, 2003.]

¹³ TAKÁTS SÁNDOR: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 265.

szemben. A források megemlítik, hogy Büdy Mihály és családja minden ingóságukkal szabadon távozhattak, ráadásul a támadók még szekereket is biztosítottak értékeik elszállításához.¹⁴

1567-ben tatárok törtek be a térségbe, a várat már ekkor sem említik,¹⁵ 1579-ben egy, a Büdy család birtokait összegző királyi adománylevélben pedig romvárként szerepelt.¹⁶ 1599-ben tűnt fel utoljára oklevélben Büdy János, Mihály unokája, akinek halála után férfiágon kihalt a család.¹⁷ Egy 1638 körül keletkezett oklevélben a leányági örökösök egymás között felosztották a romvár területét,¹⁸ ezután a források már nem említik a várhelyet.

Képi források tekintetében ismereteink meglehetősen hiányosak. Az egyetlen korabeli térkép, amelyen szerepel az erősség, az a Zsámboky János nyomán, Ortelius Abraham által 1579-ben készített *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita, - per Iohannem Sambucum Pannonium, Imp. M.s Historicum*. 1579. elnevezésű, Királyi Magyarországot bemutató térképe. (3. kép)¹⁹ Ezen még szerepel „Atia” település mellett a várat jelölő szimbólum, meglehet, hogy még a vár pusztulása előtt jártak a térségben. Felmerülhet az is, hogy egy – általunk jelenleg nem ismert – korábbi felmérést használtak fel a térképhez. Hiteles korabeli ábrázolás ezenkívül eddig nem ismert.

Egy XIX. századi kataszteri térképen²⁰ a „Kőbánya” felirat a terület hasznosítására

3. kép – Ortelius Abraham – *Ungariae loca praecipua recens emendata atque edita, - per Iohannem Sambucum Pannonium, Imp. M.s Historicum*. 1579. évi térképén a feltüntetett vár (hivatkozás a lábjegyzetben)

4. kép – A várom ábrázolása egy 1865. évi kataszteri térképen (elérési hivatkozás: lábjegyzetben)

¹⁴ ISTVÁNFY, 1685. 290; LEHOCZKY III. 1881. 31; ISTVÁNFY, 2003. 363.

¹⁵ LEHOCZKY III. 1881. 32.

¹⁶ CABELLO – SIMON, 2006. 66.

¹⁷ NAGY IVÁN: Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 2. kötet Budapest, 1858. Beimel J. és Kozma Vazul, 92.; Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I–II. Szerk. ENTZ GÉZA. Budapest, 1986. Akadémiai Kiadó, 291. [SzSzMT I.]; CABELLO – SIMON, 2006. 66.

¹⁸ CABELLO – SIMON, 2006. 66.

¹⁹ Kép forrása: <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/51757> (Utolsó letöltés: 2021.04.03.)

²⁰ Kép forrása: <http://mapire.eu/hu/map/cadastral/?layers=osm%2C43%2C44&bbox=2495939.3977977093%2C6139342.042809206%2C2496755.12420894%2C6139662.122865151> (Utolsó letöltés: 2022.12.14.)

utal annak ellenére, hogy a mai állapotához képest egészen ép épület látható. (4. kép) Emellett két név is leolvasható a rajzról: 94. Nagy István; 95. Beregszászi Menyhért, akik valószínűleg a térkép készítésének időpontjában, 1865-ben birtokolhatták a vár területét.²¹ A rossz minőségű rajzon jól látszik a nagyjából négyzet alaprajzú vár egy emeletes épületszárnyának két külső homlokzata, délkeleti oldalán egy, a vár fölé magasodó toronnyal. A vár körül szépen kirajzolódik a kettős árokrendszer is, a toronytól keletre egy sárga sáv figyelhető meg, ami a vár hídjaként értelmezhető.

A vár kutatástörténete

Először Lehoczky Tivadar készített leírást a várromról;²² a XIX. század végén, a XX. század elején megindult a vár iránti érdeklődés, készültek várleírások és emellett vár-rajzok is. Kiemelendő Sóvári Soós Elemér munkája, amely 1928-ban jelent meg.²³ Ebben számos látványos rajzot közölt, amelyek segítettek feleleveníteni az egykori épületeket, mára azonban, a kutatások után ez meghaladottá vált, reális alapjuk nincs. Az egyetlen, máig időtálló részletnek a kváderkövekből rakott kút felmérése mondható. Az ő eredményeit veszi át Gerő László *Várépítészetiünk* című várkorpusza,²⁴ Csorba Csaba adattára,²⁵ illetve a műemléki topográfia is.²⁶

Az első régészeti ásatásra 1965-ben került sor Csallány Dezső és Csiszár Árpád vezetésével. Munkájukról egy rövid összefoglalót jelentettek meg a *Régészeti Füzetekben*.²⁷ Kutatásaiknak köszönhetően megdőlni látszott a Soós által felvázolt négysarokbástyás, romantikus vár elmélete. 1995-ben Nováki Gyula vezetésével szintvonalas felmérés készült a romról, amelyet Juan Cabello és Simon Zoltán adott közre a vár történetét és az ásatási eredményeket feldolgozó cikkükben.²⁸ A múzeumi leletanyag és a történeti adatok alapján megállapították, hogy a vár nem lehet Árpád-kori, hanem azt a Büdy család építette 1539 és 1547 között. Ez nagyon fontos fordulóponthoz vezetett a kutatás kapcsán, hiszen egészen eddig a szakirodalom az erősséget Árpád-kori várként tüntette fel, a Büdy család építkezéseit pedig csak bővítésként tartották számon.

2006-ban a vámosatyai önkormányzat és Szász József polgármester tevékenységének köszönhetően megkezdődött az erősség helyének tisztázása, a falak tudományos vizsgálata és feltárása. Juan Cabello vezetésével 2006-ban, 2009-ben, 2010-ben és 2017-ben zajlottak régészeti kutatások, 2022 végére megtörtént a falak konzerválása, az elpusztult szakaszok helyreállítása és látogathatóvá tétele.²⁹ (5. kép)

²¹ Az adat hitelességét igazolja, hogy a vár műemléki védettsége előtt, 2005-ig is a fent említett családok tulajdonában volt a terület.

²² LEHOCZKY TIVADAR: Beregmegye műemlékei. Archaeologiai Közlemények, 1878. 12. sz. 91.

²³ SOÓS ELEMÉR: Vámosatya-vár története, hadi és mű leírása. Budapest, 1928.

²⁴ Várépítészetiünk. Szerk. GERŐ LÁSZLÓ. Budapest, 1975. Műszaki Könyvkiadó, 219.

²⁵ CSORBA CSABA: Adattár a X–XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1972 (1974) 188.

²⁶ SzSzMT I. 291.

²⁷ CSALLÁNY DEZSŐ – CSISZÁR ÁRPÁD: Jelentés. Régészeti Füzetek 1966. 19. sz. 86.

²⁸ CABELLO – SIMON, 2006.

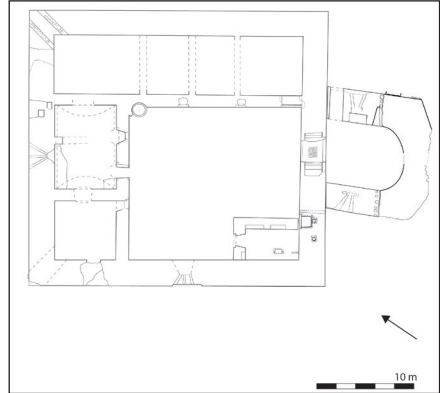
²⁹ Ezúton is szeretném megköszönni Juan Cabellonak a vár és a leletanyag feldolgozásának lehetőségét, azt a rengeteg támogatást és tanácsot, amit ennek során kaptam.

A várrom leírása³⁰

A vizes, mocsaras területen található vár 31×27 m alapterületű, sarkai pontosan az észak-déli és kelet-nyugati égtájak felé néznek. Az északi, a nyugati és a keleti sarok előtt, azokra merőlegesen épült, félköríves alaprajzú „ágyúbástyára”³¹ emlékeztető fa-föld szerkezetű objektumok maradványai húzódnak, amelyeket hasonló szerkezetű palánkfal köt össze.

A délkeleti oldalon egy ötszög alaprajzú torony épült, amely a várfalhoz tompaszögben csatlakozik. A torony árok felé eső – belül félköríves záródású – három falát, a megfigyelések alapján, az ostrom során teljesen lerombolták, köveit idővel elhordták. A torony bejárata az északkeleti falban, közvetlenül a délnyugati várfal mellett lett kialakítva. Földszinti terét téglából falazott dongaboltozattal fedték. Oldalfalainak középtengelyében, egymással szemben egy-egy kétágú lőrés maradványai találhatóak. A délnyugati falban lévő boltozati fiókban került kialakításra, míg az északkeleti fal lőrése egy kis falfülkébe lett beépítve. (6-7. kép) A helyiség oldalfalain, valamint a boltozatindításon is egységesen megmaradt a vékony, szürkésfehér színű vakolat. (8-9. kép)

E toronynak az udvarra vezető kapunyílását a fal teljes szélességében téglapadlóval borították. A nyílás déli oldalán a falmagban egy meredek lépcsőszerű kialakítás

5. kép – A belső vár eddig megtisztított és helyreállított falszakaszai (rajz: Szabó Renáta)

6-7. kép – A torony északkeleti oldalfalában feltárt kétágú lőrés maradványa a feltáráson és a helyreállítás után (fotó: Szabó Renáta)

³⁰ A 2017. évi kutatás után egy rövid összefoglaló jelent meg az eredményekről: SZABÓ RENÁTA: A vámosatyai Büd-vár. Várak, kastélyok, templomok Évkönyv 2018. 40–42. A várrom leírása fejezet a 2022. évi eredményekkel kibővített és átdolgozott változata.

³¹ A XVI. századi erődépítészetet taglaló cikkben Feld István elveti a bástya kifejezést, ugyanakkor a védmű használata inkább a teljes erődrendszerre érthető, mintsem egy-egy objektumra. Továbbá felhívja a figyelmet a pontos terminológia hiányára, ami azóta sem készült el. lásd. FELD ISTVÁN: Ágyúvédművek a 16. század első felének erődítményépítészetében. Studia Agrimensa 2008. 27. sz. 175.

8-9. kép – A torony feltárás közben és a helyreállítás után (fotó: Szabó Renáta)

látszik, amely öt lépcsőfokig követhető, majd egy pihenővel zárul. Mivel a torony belsőjében nem került elő más lépcsőre utaló nyom, valószínűleg ezen a falban kialakított lépcsőn tudták a torony emeletét megközelíteni.

A vár északnyugati és északkeleti falához épült a két „L” alakban összekapcsolódó, alápincézett, földszintes palotaszárny. Az udvar északi sarkában, a két palotaszárny találkozásánál helyezkedik el az ívesen faragott kváderekből rakott ciszterna, amelynek

10. kép – A kváderekből rakott ciszterna teljesen megtisztítva a törmeléktől (fotó: Szabó Renáta)

ma már csak az északi szárnyhoz kapcsolódó kövei maradtak meg. 2022-ben lehetőség nyílt a ciszterna hitelesítő feltárására is, kiderült, hogy a jelenlegi falkoronától 5 m mélyen van az alja. Tizenhárom körgyűrű alkotta egykor, ebből mára a felső hétnek csak a várfalhoz kapcsolódó kváderekövei maradtak meg, az alsó hat gyűrű teljesen ép. A ciszterna belső átmérője 150 cm, alját egy 130 cm átmérőjű malomkövel fedték le, kisméretű téglákkal kihézagolva. (10. kép) Érdekességképp elmondható, hogy az 1965. évi ásatási naplóban megemlítettek egy díszes reneszánsz tagozatú kút kávát, azonban az egyik napról a másikra eltűnt.³²

A fentmaradt archív fotó alapján a feltárás során a ciszterna alján minden bizonnyal ugyanazt a kávát találtuk meg, tehát 1965-ben csak visszadobták a kútba. (11. kép)

Az északnyugati palotaszárny egykor három, az északkeleti négy pincéhelyiségből állt. A felmenő falak hiánya miatt a földszinti terek osztását pontosan nem lehet meghatározni. A pincének két lejárata volt. Az északnyugati palotaszárnyon feltárt lejárata

³² „...és ahogy a kútból kihuztuk azt a nagyon szép kútkávát, ott maradt az még a kut mellett, mert nem tudtuk azt mindjárt elszállítani, de mire mentünk volna érte, akkorára már ellopta egy atyai ember és eldugta valahová, biztosan beépítette valahova, valamelyik háznak az alapjába, vagy valamelyik istállónak az alapjába.” Beregi Múzeum Adattár, részlet az 1965. évi ásatási naplóból.

raton közlekedhettek, az északkeleti, jóval szélesebb és alacsonyabb nyílást valószínűleg csak a hordók és a termények leengedésére használták. A pinceket az udvari falban kialakított három kisméretű, rézsús kávájú ablak világította meg, amelyek egykor kőkeretesek voltak. Az északkeleti palotaszárny két pinceablakában a könyöklőpárkány, valamint a pincelejáróban a küszöbök maradványai is előkerültek.

Az udvar déli sarkában egy konyhaheleységet tártunk fel, amely utólag épült a várfalhoz. Bejárati nyílásának kőkerete, valamint küszöbköve nem maradt ránk –

azoknak csupán fészke rajzolódik ki. A helyiség falaiban három fülke került kialakításra, valamint egy, a várfalban kiépített kemence és két füstjárát.

A vár erődített jellegét mutatják a várfalakban kialakított lőrések is. A palotaszárnyakból és az udvarról minden irányba a fal középtengelyében egy-egy háromágú lőrés nyújtott védelmet.

11. kép – A ciszternában újból megtalált káva töredéke (fotó: Szabó Renáta)

A vár építéstörténeti vázlata

A vámosatyai Büdy várban zajló 1965., 2009–2010., valamint a 2017. évi ásatások eredményei, és a 2022. évben végzett műemléki megfigyelések alapján, továbbá az írott forrásokra támaszkodva érdemes a vár építéstörténetéről eddigi ismereteinket összefoglalni.³³

A várat valamikor 1539 és 1547 között kezdték el építeni a Büdy család megrendelésére.³⁴ Azt, hogy ezt Büdy Mihály, Bereg vármegye főispánja, vagy fia, ifjabb Büdy Mihály rendelte el, nem tudjuk pontosan.

Az építkezés kezdetén az építendő falak nyomvonalában nagyméretű cölöpkarókat ütöttek le a mocsaras területen (14. kép). Erre a cölöpalapozásra támasztották és húzták fel a vár külső-, és a két palotaszárny udvari falait is.³⁵ A palotaszárnyak pince és földszintből álltak. Ezzel egyidejűleg ásták ki a vár ciszternáját is. A négyzetes alaprajzú vár korábbi bejárata a délkeleti várfalban volt kialakítva.

A következő – nagy valószínűséggel egyetlen – építési fázis 1563 környékére tehető. Ifjabb Büdy Mihály valamikor 1560–1563 között kapta vissza I. Ferdinándtól az 1557-ben elfoglalt várát.³⁶ Az építkezés oka feltételezhetően az 1563 augusztusában kiadott pozsonyi

³³ Fontos megemlíteni, hogy a vár falai és belső elrendezése teljes mértékben a régészeti feltárásoknak köszönhetően vált ismertté.

³⁴ CABELLO – SIMON, 2006. 67.; JUAN CABELLO – SIMON ZOLTÁN: Egy vár Vámosatya határában. Műemlékvédelem 2007. 51. sz. 30–33.; Juan Cabello: A Büdi család vámosatyai vára. Várak Kastélyok Templomok 2008. 4/3. sz. 16–18.

³⁵ A várfal és palotaszárnyak falai kötésben épültek.

³⁶ LEHOCZKY III. 1881. 31.; SzSzMT I. 291; CABELLO – SIMON, 2006. 66.

jegyzék, amelyben János Zsigmond visszakövetelte birtokait, köztük a várat is. Egy esetleges támadás ellen ekkor építette ki a várat körülölelő, fa-föld szerkezetű „ágyúbástyákkal” megerősített palánkfalat.³⁷ A palánk szerkezetével kapcsolatban számos kérdés továbbra is megválaszolatlan. Helyenként megfigyelhető volt a cölöpsorok lenyomata, azonban nem maradt meg olyan épségében, hogy ebből a palánk szerkezetét rekonstruálni lehetne. A palánk – ahogy a nyugati sarkon beigazolódott – összekapcsolódik a vár sarkain található „ágyúbástyákkal”, amelyeket a palánkkal egy időben készíthettek. Erről többet jelenleg nem tudunk, mivel az „ágyúbástyák” területén még nem zajlott feltárás.

Ugyanakkor, a vár bejáratát is megerősítették úgy, hogy a külső oldala elé egy tornyot építettek. A torony földszintjét dongaboltozattal fedték, az emeleten négyzetes padló-téglákat használtak. A torony területén belül nem került elő lépcsőre utaló nyom. Az emeletre feltehetően, az eredeti bejárat nyíláshoz kapcsolódó délkeleti várfalban, az egykori kapu helyén kialakított lépcsőn juthattak fel. Az udvar déli sarkában található konyhahelyiség építésére is ekkor kerülhetett sor.

A vár pusztulása az 1564. évi ostrom során következett be.³⁸ A kutatások bebizonyították, hogy a várat a déli és a nyugati oldalról lőtték. A keletkezett pusztulási rétegek a vár déli sarka előtt, a torony leszakadt boltozata alatt, továbbá az udvar járószintje felett voltak megfigyelhetők. Ezekben a rétegekben megmaradtak a korabeli használati tárgyak, az összedőlt szemes és csempés kályhák, az elhagyott apró, fémből készült harcászati, viseleti elemek és az összetört edények maradványai. Szintén az ostrom kiváló bizonyítéka a torony délnyugati, kidőlt falából fémkereső műszer segítségével napvilágot látott két ágyúgolyó is.³⁹ A magasabban húzódó, földes-apróköves rétegekben láthatjuk, hogyan vált a leégett vár maradéka az idő martalékává.

A vár leletanyaga

A régészeti ásatások és műemléki helyreállítás alatt összegyűjtött leletanyag igen változatos képet mutat. A lelőhely kora újkori használatát és a leletanyagot az írásos források és a tárgyak stílárís vizsgálata alapján könnyen lehet keltezni. Datálás szempontjából a legszerencsésebb leletek az érmék, mindegyik évszámos példány, egy Zsigmond, lengyel királyhoz (1506–1548), a többi pedig I. Ferdinándhoz (1526–1564) köthető⁴⁰ (12. kép). A vár építészeti töredékei egy, a korszakban átlagosnak mondható mintát mutatnak, többségük nyílászokeret, ajtó- és ablakkeretek töredékei.⁴¹

Az eddig ismert leletanyag leginkább szemet gyönyörködtető példányai a kályha-csempék. Képi világuk szintén a környék váraiban megjelenő tendenciákhoz illeszkedik.

³⁷ LUKINICH IMRE: Az északeleti várháborúk történetéhez. Első Közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 1913. 14. sz. 375; 380; CABELLO – SIMON, 2006. 66.

³⁸ ISTVÁNFY, 1685. 290.; LEHOCZKY III. 1881. 31.; CABELLO – SIMON, 2006. 66.

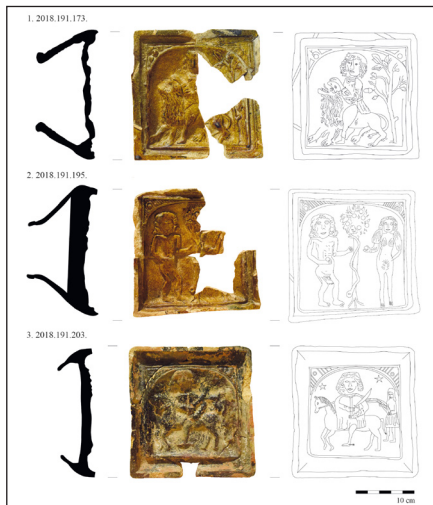
³⁹ Ezúton is szeretném megköszönni Busák Sándor, Busák Tibor és Virágos János önkéntes fémkeresősöknek a kitarató munkájukat.

⁴⁰ Itt szeretném megköszönni a nyíregyházi Jósza András Múzeum restaurátorainak, Dankóné Németh Erikának, Havasi Dóra Zitának, Szmolár Editnek és Takácsné Varga Ágnesnek a segítségét.

⁴¹ Részletes feldolgozását lásd: SZABÓ RENÁTA: Reneszánsz kőfaragványok a vámosatjai Büdi várból. A Veszprémi Lackó Dezső Múzeum Évkönyve 2022. 30. sz. 329–350.

12. kép – A várból előkerült és restaurált érmék. 1. érme: KIPICKI, EDMUND: *Ilustrowany skorowidz pieniedzy polsich i z Polska związanych/Część 1.1 Teksty Poz. 1-7058. Polskie Towarzystwo Numizmatyczne – Zarząd Główny. Warsaw, 1995. 410; 2-9. érmék: HUSZÁR LAJOS: *Műzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Budapest, 1979. Corvina Kiadó. 935 [H]; UNGER EMIL: Magyar éremhatározó I-II. Budapest, 1980. Ajtósi Dürer Kiadó. 745.a; 10. érme: H 964. (fotó: Szabó Renáta)**

13. kép – Bibliai jeleneteket ábrázoló kályhacsempék (fotó és rajz: Szabó Renáta)

kedik. A várak kályháinak motívumkincsét általában befolyásolta a vár földrajzi elhelyezkedése, tulajdonosának ízlése és hitvilága egyaránt. Ebben az esetben nem nehéz eldönteni, hogy kihez köthető a kályhák megrendelése, Bereg vármegye főispánja és felesége, Oláh Anna hitű katolikusok voltak. Az esztergomi érsekhez rokoni szálak fűzték a családot, ugyanakkor a munkácsi római katolikus, Szent Márton tiszteletére emelt templom 1567. évi újjáépítése is az ő nevékhöz köthető.⁴² Így nem lehet véletlen, hogy kályhájukhoz is vallási témájú csempéket választottak, amelyeket egyszerű, növényi motívumos csempés kályhákkal egészítettek ki. A vallási témájú csempéken megelevenedik Sámson harca az oroszlánnal, Szent Márton alakja, ahogy köpenyét egy koldusra teríti, illetve a paradicsomi bűnbeesés jelenete is (13. kép). A kályhacsempékről elmondható, hogy motívumkincsük szervesen kapcsolódik a XVI. századi kályhacsempéken kialakult díszítőstílushoz, amelynek előképei és mintái a Magyar Királyság területén, leginkább Budától keletre, számos variációban fordulnak elő. A figurális csempék tekintetében talán legközelebb a királyházi Nyalábvárhoz állhatott az erősség.⁴³

⁴² PAPP SZILÁRD: Munkács (Мукачеве), Szent Márton-plébániatemplom. In: *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig*. Szerk. Kollár Tibor. Nyíregyháza, 2013. 391.

⁴³ PROHNENKO, IGOR – ZHYLENKO, MÁRIA – MOIZHES, VOLODIMIR: Korolevo castle of Nyaláb. *Archaeologica Historica* 2016. 41/1. sz. 273–299.

14. kép – A torony délnyugati keresztmetszete az alapozási szintváltásnál megjelenő cölöphelyekkel (fotó: Szabó Renáta)

Zárszó

A 2022. évi helyreállítás után az erősség ma már autóval is megközelíthető, a belső vár területe a gáztól megtisztított és kényelmesen körbejárható. A várakon kívül több pad található, ideális szabadtéri kirándulási helyszín minden korosztály számára.

HOLMÁR ZOLTÁN

„Hozzon egy szál virágot”

A nyíregyházi 1848-as sírkert

A nyíregyházi Északi temető az ország egyetlen temetője, amelyben az 1848–49-es szabadságharcral kezdődően egészen napjainkig, a különböző történelmi események, tragédiák áldozatainak emlékhely létesült. Közülük a központi ravatalozó előtti, jobb oldali, nyugati emlékparkban található 1848-as sírkert az, amelyik a legrégebbi sírokat foglalja magába. A díszparkban összesen 12 sírkő található, amelyek nyolc honvédtisztnek – közülük egy vörössipkás –, négy nemzetőrtisztnek, egy honvéd őrmesternek, két honvédnak és három nyíregyházi polgármesternek állítanak emléket (1. kép). A sírkert alapjait 1990-ben vették meg, amikor dr. Fazekas Árpád (1924–2019) orvos, helytörténész javaslatára a megszüntetett Déli temetőből a Városi Tanács áthelyezte Szénfy Gyula (1823–1896) ’48-as nemzetőr és felesége sírkövét az Északi temetőbe, ahová a későbbiek folyamán a temető más helyeiről újabb síremlékeket helyeztek át. Valószínűleg még nagyon sok ’48-as sír lehetett az egykori, 1817-től használt Déli temetőben, valamint az 1822-ben megnyitott Nyugati, azaz Vasúti temetőben, ezeket azonban már megszüntették, a régi sírok elenyésztek. Az utóbbi helyen ismert volt Eszéki Antal (1820–1887) ’48-as honvéd főhadnagy sírja is, de ma már ez sem található meg.

1. kép – Az 1848-as sírkert (a szerző felvétele)

Dr. Fazekas Árpád 1989. április 12-én az elhagyott Déli temető hatalmas területét bejárva figyelt fel 8–10 ép sírkőre, köztük Szénfy Gyula (1823–1896) nemzetőr és felesége szép vörös mészkő emléktáblájára.¹ Ezt követően a Nyírvidék című újság 1989. szeptember 23-i számában közölte *A Szénfy fivérek* című írását, amelyben javasolta, hogy a megszüntetett Déli temetőből Szénfy Gyula nemzetőr épen maradt szép síremlékét helyezték át az Északi temetőbe. Ennek eredményeképpen Csabai Lászlóné

¹ Új Kelet, 1998. március 14. 5. A sírkövet Szeletzky Károly műkőfaragó-mester készítette.

városi tanácselnök intézkedése folytán exhumálással kerültek újbóli elhelyezésre Szénfy Gyula földi maradványai. Díszsírhelye Szilágyi László és Tomasovszky András 1956-os mártírjaink sírjával egy vonalban, a jobb oldali táblában került kialakításra. Az újratemetésre 1990. március 5-én került sor; Magyar László evangélikus lelkész mondott imát. A sírkő mellett a 285. sz. Szt. László cserkészcsapat tagjai adtak dísz-örséget Tarnai Ottó és Paál István cserkésztszettek vezetésével.² Ennek köszönhetően az 1990. március 15-i megemlékezést már itt tartották. A következő évben a Nyíregyházi Városvédő Egyesület kezdeményezésére „Hozzon egy szál virágot Szénfy Gyula sírjára!” megszólítással megemlékezésre hívta a városlakókat (2. kép).

SZÉNFY GYULA (1823–1896) 1823. február 17-én született Nyíregyházán Kollmann Sámuel (1796–1849) és Schulek Judit (1798–1878) gyermekeként. Evangélikus tanító édesapja jogásznak taníttatta, azonban ő nyíregyházi és eperjesi tanulmányai mellett intenzíven foglalkozott zenével, és a nyári szünidőben tevékenyen részt vett a helyi műkedvelő színtársulat munkájában is. 1846-ban szerzett ügyvédi oklevelet, majd Zsigmond (1827–1881) öccsével önkéntesként részt vett az 1848–49. évi szabadságharcban.³ Szénfy Gyula 1848. szeptember 3-án a Nógrád megyei önkéntes nemzetőrszázalaj őrmestere lett és harcolt a Josip Jelačić ellen. Később hadnagy lett alakulatánál a feldunai hadtestben. 1849. január 19-én áthelyezték a 10. (Vilmos) huszárezred feldunai hadtestben szolgáló részéhez, majd április 13-án visszahelyezték korábbi alakulatához, illetve az abból szervezett 62. honvédszázalajhoz.⁴ Nekrológja szerint 13 ütközetben vett részt. A világosi fegyverletétel után bujdosni kényszerült, majd az 1850-es években családi nevelő lett a Nógrád megyei Ordason. Már ezekben az időkben virtuóz zongorajátékaról volt ismert, de zeneszerzéssel is foglalkozott. Kompozícióinak központi témája az elbukott szabadság volt. Zeneszerzői munkásságából 13 műve ismeretes, egyet pedig apjával közösen adott ki. Amikor bátyja 1854-ben polgármester-helyettesi tisztségéről lemondott, akkor került Nyíregyháza közigazgatási munkakörébe iktató és lajstromozó beosztásban. Később a város levéltárnoka, és az evangélikus egyház tanácsának is tagja volt. 1867-ben megválasztották a gyülekezet presbiterévé. Közben állása mellett 1859-től az újra megnyílt evangélikus tanítóképzde zenetaná-

2. kép – Szénfy Gyula sírja
(a szerző felvétele)

² Kelet-Magyarország, 1990. március 3. 2.

³ KORMOS GYULA: A nyíregyházi evangélikus nagytemplom orgonatorténete, kántorai. Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle XLIII: 3. 2008. 345.

⁴ BONA GÁBOR: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban III. R–ZS. Budapest, 1999. 256.

ráként is dolgozott. 1861-ben azonban pályát módosított, egyházában tanítói állást vállalt a felső polgári leányiskolában. A tanítást később már igazgatóként folytatta egészen haláláig. Emellett számos közeleti tevékenységet is vállalt. Csaknem 40 éves volt, amikor 1862. április 12-én házasságot kötött a 19 éves Sulyán Zsuzsannával (1843–1877),⁵ a frigyből három gyermekük született: Gyula (1867–1906), Margit és Mihály (1870–?). Közülük Gyula és Margit az 1880-as években már ismertek voltak

3. kép – Az 1848-as sírkert emlékoszlopa (a szerző felvétele)

zongoratudásukról. Szénfy Gyula felesége azonban 1877. december 28-án, 35 évesen elhunyt, így ő 1879. augusztus 19-én újra megnősült, s feleségül vette Bartkó Paulinát (1853–?),⁶ akitől három gyermeke született: Szeréna (1882–?), Paulina Emma (1882–1882) és Zoltán Máté (1885–?). A zeneszerzés mellett zongoratanítással, jótékony célú hangversenyek szervezésével és azokon szólístaként, illetve zongorakísérőként is gyakran fellépett. Kezdeményezője volt az egyházi és polgári énekkarok létrehozásának, betanításának. A nyíregyházi Dalárda karnagya, majd főkarnagya is volt. 1881-ben azonban bejelentette visszalépését a nyilvános hangversenyek rendezésétől, de a zongoraoktatást és a tanítói munkát tovább folytatta.⁷ Zenei karrierje mellett 1867-től tagja volt a Szabolcs megyei Honvédegyeletnek is.⁸ 1896. október 12-én, 73 éves korában hunyt el gutaütés következtében

a Templom tér 2. szám alatti házában.⁹ Halálával a város virtuóz zongoristát, orgonistát, a település zenei életének egyik megalapozóját, egyben példás pedagógusát vesztette el. Két nappal később az evangélikus elemi iskolában ravatalozták fel, majd a Déli temetőben helyezték örök nyugalomra. Sírja innen került át 1990-ben az Északi temetőbe.

Amikor 1998-ban, a forradalom 150. évfordulójáról tartottak megemlékezést, a Nyíregyházi Városvédő Egyesület kezdeményezésére, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Temetkezési Vállalat közreműködésével az Északi temető más részein található '48-as személyek sírjait exhumálták, megmentve ezzel azokat a felszámolástól (3. kép). Így került Szénfy Gyula sírja mellé a Kralovánszky család, Fekete János és Kéri

⁵ MNL SzSzBVL Nyíregyháza evangélikus házassági anyakönyv 1862. 45.

⁶ MNL SzSzBVL Nyíregyháza evangélikus házassági anyakönyv 1879. 106.

⁷ KORMOS GYULA: A nyíregyházi evangélikus nagytemplom orgonatornénete, kántorai. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle XLIII: 3. 2008. 345.

⁸ MORZSÁNYI SÁNDOR: 7000 igazolt, s életben levő 1848/9-diki honvédtiszt névjegyzéke rang és betű szerint. Pest, 1871. 30.

⁹ MNL SzSzBVL Nyíregyháza halotti anyakönyv 1896. 773.

Horváth Pál síremléke is. Az eseménysorozat tetőpontja a nyíregyházi honvédek és nemzetőrök emlékére emelt fekete színű, gránit obeliszk felállítására volt. Rajta az alábbi felirat olvasható: „Az 1848/49-es magyar szabadságharcban résztvevő nyíregyházi honvédek és nemzetőrök emlékére a 150. évforduló alkalmával állíttatta Nyíregyháza Város és Városvédő Egyesülete 1998.” A bővített sírkert és emlékoszlop átadására 1998. május 30-án, a Hősök napja alkalmából, katonai tiszteletadás mellett került sor. Az avatóünnepségen a beszédet Katona Tamás (1932–2013) történész tartotta meg.¹⁰ Ezzel a Városvédő Egyesület korábbi felhívása „Hozzon egy szál virágot a ’48-as Sírkertbe!” mondatra változott.

A kralováni KRALOVÁNSZKY család nyughelye korábban az Északi temető II. parcellájának 264. helyén, a 113. sírboltban volt.¹¹ Az itt eltemetett 12 főt – Kralovánszky Lászlót, Zierek Edét, Hoffer Lászlót és családját – 1998. május 7-én exhumálták és helyezték át az 1848-as sírkertbe¹² (4. kép). Találóa n nevezte el Tóth Sándor ny. ezredes, helytörténész, a Nyíri Honvéd Egyesület elnöke a *Koszorút a hősnek sírhalmára* című kötetében a Kralovánszky család tagjait „nyíregyházi hét vezér”-nek, hiszen aligha akad még egy olyan família az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idejéből, amelynek mind a hét férfi családtagja aktív szerepet vállalt a küzdelmekben: a nemzetőrségnél, illetve honvédelakulatoknál szolgáltak. A családfő 64 évesen őrnagyi rangot ért el, míg a fiai századosok lettek. Ennek az egyedülálló tettnek a hat testvér egyike – éppen a legkisebb – Kralovánszky László (1827–1887) állított emléket, amikor 1884-ben levélformában megírta közlésre szánt családtörténetét, amely a 48. honvédzászlóalj vázlatos történetét is tartalmazza.¹³

A család városi és vármegyei tekintélyét az apa, Kralovánszky András (1785–1863) teremtette meg, aki református nemesi családból származott. Fiatalon katonának állt a császári- királyi 6. (Württemberg) huszárezredbe, ahol egészen az őrmesteri rangig jutott. A háborúk végével Kralovánszky egy beszállásolás alkalmával került Nyíregyházára, ahol megismerkedett későbbi feleségével, Kovács Annával, majd ezt követően kilépett a hadseregből és városi szolgálatba állt. Házasságukból hat fiúgyermek született. Kralovánszky Andrást becsületes jelleme, szorgalma eredményeképpen 1838-ban

4. kép – A Kralovánszky család sírja (a szerző felvétele)

¹⁰ Kelet-Magyarország, 1998. június 2. 7.

¹¹ Új Kelet, 1998. március 14. 5.

¹² Hódi Miklós szíves közlése alapján

¹³ SÍPOS FERENC: Heten egy családból a szabadságharcban. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XXXVI: 2. 2001. 140.

Nyíregyháza főbírájává választották, s ezt a hivatalt 1844-ig, másodsor pedig 1846 és 1848 között költötte be. A pesti forradalom győzelme után tagja lett a nemzetőrség szervezésére választott állandó vármegyei bizottmánynak.

1848. október 1-jén, Nyíregyházán két nemzetőr századot szerveztek, s az egyik parancsnokává Kralovánszky András nemzetőrszázadost választották. Fiai közül hárman a honvédseregben, hárman pedig a nemzetőrségnél teljesítettek szolgálatot. A legidősebb fiú, Kralovánszky Lajos (1814–1855) közmunka felügyelő és városi képviselőtestületi tag volt, majd nemzetőr százados lett. Öccse, Kralovánszky Frigyes (1816–1879) jogot végzett, később ügyvédi gyakorlatot folytatott Nyíregyházán. Amikor 1848 nyarán az önkéntes zászlóaljat toborozták, a saját költségén készítette el felszerelését, s beállt a zászlóaljba, ahol főhadnagyi rangot kapva egy szakaszt vezetett. Az ozorai győzelem után a horvát foglyokat kísérte el a fővárosba, s ott érte az új szolgálati helyre való kinevezése, a Nyíregyházán akkor szerveződő 43. honvédszászlóaljba. Itt lett december 16-tól százados és századparancsnok.

A harmadik fiú, Kralovánszky Gyula (1818–1878) 1848-ban éppen 30 éves, okleveles ügyvéd, városi tiszti ügyész, ő is az önkéntes zászlóaljban, a később legendás híri szabolcsi 48. honvédszászlóaljban kezdte katonai pályafutását egyből századparancsnokként századosi rangban. Részt vett zászlóalja minden csatájában, s bátor magaviseletét értékelve Buda vára 1849. május 21-i bevétele után az akkor szerveződő miskolci 96. honvédszászlóaljhoz helyezték át, hogy ott erősítse a vitézi szellemet. Öccsük, Kralovánszky Gusztáv (1820–1849) szintén jelentkezett a nemzetőrségbe, ahol századosá választották. Részt vett az apja által vezetett nemzetőrszászlóalj rendbiztosító szolgálatában, ahol úgy meghűlt, hogy 1849. január elején, 29 évesen elhunyt. Kralovánszky Móric (1822–1892), az ötödik fiú a nemzetőrség szervezése mellett 1848 őszén, a Nyíregyházán megalakított önkéntes vadászcsapatba is jelentkezett és részt vett az 1848. október 30-i schwechati csatában, majd onnan hazatérve szintén az apja parancsnoksága alatt álló zászlóaljban volt százados, századparancsnok. Végig apja mellett szolgált a szabadságharc bukásáig. A legkisebb fiú, Kralovánszky László (1827–1887) 1827. augusztus 26-án született Nyíregyházán (5. kép). Az 1848-ban még mindig csak 21 éves mérnökgyakornok is az önkéntes nemzetőr zászlóaljban kezdte katonai pályafutását közlegényként. 1848. november 11-én előbb őrmester lett az akkor honvédszászlóaljjá átszervezett alakulatban, 1849. február 1-jétől pedig hadnagy ugyanott. Budavár ostroma után a Bocskai szabadcsapatból szervezett 52. honvédszászlóaljhoz helyezték át főhadnagynak,

5. kép – Kralovánszky László

később századparancsnok, 1849. június elejétől százados, egészen a komáromi vár feladásáig.¹⁴ A család olyan nagy hírnévre tett szert, hogy maga Kossuth Lajos is köszönő és dicsérő levelet írt az öreg Kralovánszkyknak: mind ő, mind pedig fiai példamutóan szolgálják a magyar szabadság ügyét. Kralovánszky László Komáromból menlevéllel érkezett haza, s az 1850-es években vasgyári felügyelő lett Munkácson, majd később aktív szerepet játszott a Szabolcsmegyei Honvédegyelet működésében. 1861 és 1872 között Nyíregyháza tiszti gyámja is volt. Kralovánszky László 1887. április 28-án, élete 60. évében hunyt el, s fiára – az ugyancsak László nevet viselő, budapesti ügyvédre – hagyta naplójegyzeteit, emlékiratait.

Kralovánszky László magánéletről kevesebb szó esik. Szintén a szabadságharc bukása után, 1850. május 1-jén, Nyíregyházán nősült meg: feleségül vette Blahunka Teréziát (1826–1915), akitől 1851. március 17-én megszületett első gyermeke, Kralovánszky Ilona Jolán (1851–1907). Az elsőszülött lány 1871. április 29-én, Nyíregyházán ment feleségül az akkor ott állomásozó Zierek Ede (1845–1876) császári és királyi huszár főhadnaghoz, a Württemberg-huszárezred tisztjéhez, de házasságuk nem tartott sokáig. Boldogan éltek együtt Csehországban, de a fiatal huszár egy Theresianstadt-ban megrendezett akadályversenyen lezuhant lováról, agyrázkódást kapott és rövid szenvedés után meghalt. Özvegye később Nyíregyházára szállíttatta férje holttestét.¹⁵ Kralovánszky Jolán – aki tekintélyes vagyont örökölt – ezután teljes visszavonultságban élt, a férje emlékére pedig később alapítványt is létrehozott. Az özvegyasszony 1884. június 10-én, Nyíregyházán újra férjhez ment: ekkor Hoffer Henrik budapesti pénztári hivatalnok felesége lett. Házasságukból egy fiú született 1885. március 13-án, Hoffer László (1885–1907), akit anyja rajongásig szeretett. Az asszonynak azonban a második házassága sem tartott sokáig, 1889-ben elvált Hoffer Henriktől,¹⁶ így egyetlen biztos pont az életében a fia maradt, aki Zierek Edéhez hasonlóan szintén a katonai pályát választotta, s hadnagy lett a kassai huszárezrednél. A fiatal huszártiszt a nyarakat Nyíregyházán töltötte az édesanyjánál; ilyenkor sokat járt társaságba, ahol megismerkedett egy kótaji földbirtokos özvegyével. A hadnagy beleszeretett a nálánál nyolc évvel idősebb asszonyba, akit feleségül akart venni. Mivel édesanyja ellenezte a házasságot, a fia Kassán a szolgálati fegyverével öngyilkosságot követett el. Kralovánszky Jolánt az újabb csapás teljesen lesújtotta, ezért 1907. augusztus 12-én morfiummal megmérgezte magát.¹⁷ Az az épület, amely napjainkban Nyíregyházán a Luther utca 3. szám alatt áll – és amelynek falán 2003. március 15. óta látható a Kralovánszky család emléktáblája – Kralovánszky Jolán építtette 1891-ben.¹⁸

¹⁴ TÓTH SÁNDOR: Koszorút a hősnék sírhalmára. Nyíregyháza, 1999.

¹⁵ Fővárosi Lapok, 1876. szeptember 21. 1017. A Kralovánszky család sírkövén ezért is szerepel tévesen, hogy, Kralovánszky László veje, Zierek Ede 1848-as huszárszázados lett volna, hiszen a szabadságharc idején még kisgyermek volt.

¹⁶ MNL SzSzBVL Nyíregyháza Evangélikus házassági anyakönyv 1884. 88.

¹⁷ Budapesti Hírlap, 1907. augusztus 15. 11.

¹⁸ FELBERMANN ENDRE: Emlékek a múltból. A korabeli Nyíregyháza képekben. Nyíregyháza, 1998. 53.

6. kép – Fekete János sírja
(a szerző felvétele)

FEKETE JÁNOS (1829–1912) honvéd őrmester és családja hamvait – összesen 3 főét – 1998. május 12-én helyezték át az Északi temető IX. parcellájának első sorában lévő 6. számú helyről, a 221. számú sírboltból az 1848-as sírkertbe¹⁹ (6. kép). Fekete János 1829. december 30-án született Demecserben Fekete János kisbirtokos és Cziráнку Mária gyermekeként. A szabadságharcban, 1848. október 19-én szülőfalujáért húzott sorsot, majd a 43. zászlóaljban szolgált; később honvéd őrmester lett.²⁰ A szabadságharc bukása után a demecseri római katolikus egyházközség kántora lett; 1853. január 26-án, Kemecsen megnősült: feleségül vette Kelemen Antal kemecsei esküdt lányát, Kelemen Erzsébetet (1837–1896), akitől kilenc gyermeke született: Károly (1859–1859), Emma (1860–?), Ilona (1861–?), Erzsébet (1864–?), Imre (1864–?)

– aki apjához hasonlóan kántortanító lett – Julianna (1865–?), Lajos (1866–?), János (1869–?) és Mihály (1870–?). Fekete János az 1860-as években a nagykállói, majd később a nyíregyházi római katolikus egyházközségnek lett a kántora. 1896. november 19-én óriási csapás érte, ugyanis felesége 59 éves korában váratlanul elhunyt. Temetésére két nappal később került sor az Északi temetőben.²¹ A megözvegyült férj azonban 1897. június 7-én, Nyíregyházán újra megnősült, Ruzsonyi Karolinát (1854–?) vette feleségül.²²

1908. március 15-én Budapesten a Petőfi Társaság ülésén az elnök, Herczeg Ferenc író vetette fel, hogy hívják össze a még élő 48-as honvédeket egy utolsó találkozására. Időpontul az István-napot, vagy az azt követő március 15-ét jelölték meg. A szabolcsi honvédek lelkesedtek a gondolatért, de fenntartásaik voltak a kivitelezést illetően. Erről a „szabolcsmegyei 48-as öreg honvédek nevében” Fekete János tudósította a megyei lapot.²³ Fekete Honvédegyletben betöltött szerepéről nincs ismeretünk, de amikor 1910. március 12-én a nyíregyházi 48-as és függetlenségi párt megalakította tisztikarát és bizottságait, a párt végrehajtó bizottságának soraiba őt is felvették.²⁴ Pozícióját azonban nem sokáig tölthette be, mert 1912. május 16-án, délelőtt 3 órakor, 82 évesen, aggkori végkimerülésben elhunyt Ószőlő utca 37. alatti házában. Másnap első felesége mellé temették el. Emlékét 2022. március 11. óta Demecser város em-

¹⁹ Új Kelet, 1998. március 14. 5. és Hódi Miklós szíves közlése alapján.

²⁰ BENE JÁNOS (szerk.): A szabolcsi honvédek Aranykönyve 1848–1849. Nyíregyháza, 2013. 101.

²¹ Nyírvidek, 1896. november 29. 4.

²² MNL SzSzBVL Nyíregyháza házassági anyakönyv 1897. 134.

²³ Nyírvidek, 1908. március 22. 4.

²⁴ Nyírvidek, 1910. március 27. 3.

léktáblával is megörökítette, amelyen rajta kívül a település valamennyi, 1848–49-es honvédje is szerepel.

1998. május 13-ig az Északi temető XXI. parcellájának első sorában, a 41. számú sírhelyén derékba tört kőoszlop díszítette a sírját kéri HORVÁTH PÁL (1813–1879) volt megyei táblabíró, „1848–49-es honvéd századosnak”²⁵

(7. kép). Az egyszerű és mégis szép, régies sírkő utal az eltiport szabadságharcra is. A római katolikus kéri Horváth Pál 1813. január 6-án született a Zemplén vármegyei Sztropkón Horváth Pál megyei sebészmester és N. Krisztina gyermekeként. Jogdoktori címet szerzett, majd a szabadságharc kitörése után, 1848. szeptembert 12-én a Szabolcs megyei önkéntes nemzetőrszázalaj századosává választották. Részt vett a Josip Jelačić elleni harcokban. 1848. november 10-től százados lett az alakulatából szervezett 48. honvédszázalajban a drávai hadtestnél, 1849 januárjától pedig a Központi Mozgó Seregben szolgált tovább. Egy alkalommal azonban indulatában megsebezte egyik katonáját, ezért 1849. január 21-én leköszönt rangjáról.²⁶ A szabadságharc után megnősült, s feleségül vette a református Török Johannát, akivel 29 évig élt boldog házasságban. Ez alatt ügyvéd lett Nyíregyházán. Két műve is ránk maradt: az egyik *Szerény bepillantás az osztrák polgári törvénykönyvbe* címmel 1865-ben jelent meg Debrecenben, míg a másik *Nemzetgazdasági elvek*. A XVIII. és XIX. században tartott országgyűlési munkálatokból kivonva” címmel 1871-ben Pesten. Ezekon kívül 1868-ben cikket írt a *Kertész Gazda* című kertészeti szaklapba.²⁷ 1879. október 7-én, a még csak 63 éves kéri Horváth Pál agyhüdés következtében elhunyt.²⁸ Felesége nem bírta elviselni férje halálát és az elviselhetetlenné vált özvegységet, ezért fél évvel később, 1880. április 28-án önkézével vetett véget életének.²⁹

Az 1848-as sírkert négy évvel később, 2002-ben újabb sírral bővült. Ekkor került át a krasznokvajdai temetőből a nyíregyházi Északi temetőbe kassai és lublóvári SZAKADY ADOLF (1830–1901) síremléke³⁰ (8. kép). A sírkertben ő az egyetlen ’48-as szereplő, aki nem Szabolcs vármegyei kötődésű. Raisz Adolfként született 1830. május 20-án a Szepes vármegyei Késmárkon, Raisz Soma magánzó, hangszerkészítő

7. kép – Kéri Horváth Pál sírja (a szerző felvétele)

²⁵ Új Kelet, 1998. március 14. 5.

²⁶ BONA GÁBOR: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I. A–K. Budapest, 2008. 468.

²⁷ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái, 4. kötet. H. Budapest, 1896. 1291–1292.

²⁸ MNL SzSzBVL Nyíregyháza római katolikus halotti anyakönyv 1879. 164.

²⁹ Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1880. május 2. 595.

³⁰ Hódi Miklós szíves közlése alapján.

8. kép – Szakady Adolf sírja
(a szerző felvétele)

és Veisz Zsuzsanna gyermekeként. Nevét felnőtt korában, testvérei közül egyedüliként magyarosította. Bátyjával, Raisz Edével (1823–1908) együtt vett részt a szabadságharcban. Míg testvére 1848 nyarán és őszén a pest-budai nemzetőri tüzérségnél szolgált, majd később utász hadnagy lett, addig Adolf a 22. honvédszászlóaljnál volt alhadnagy, s Klapka György tüzértisztjeként megsebesült.³¹ A szabadságharc alatt bujdosott, s csak a kiegyezés után mentesült az üldöztetéstől. Névmagyarosítása is összefüggött a rejtőzködésével. A szabadságharc után, mint magánzó-mérnök dolgozott, s ebben a minőségben számos térképet készített. A kiegyezés után tagja volt az Abaúj megyei Honvédegyletnek,³² s házasságot is ekkor kötött; 1869. február 2-án, Krasznokvajdán feleségül vette Komlóssy Borbálát (1842–1913).³³ Frigyükből négy gyermek született: Ilona (1871–?), Etelka, Anna (1879–1965), valamint Géza (1882–?). Az 1880-as évektől, mint gondnok, tagja volt a Tiszai Evangélikus Egyházkerületben lévő hegyaljai esperességnek is.³⁴ Szakady Adolf 1901. június 4-én, 71 évesen hunyt el gyomorrák következtében az Abaúj-Torna vármegyei Krasznokvajdán.³⁵ Temetésére június 6-án került sor a helyi sírkertben evangélikus szertartás szerint. Felesége 12 évvel később, 1913. október 27-én hunyt el. Síremléküket a leszármazottaik helyezték át a nyíregyházi temető 1848-as sírkertjébe.

2005. október 20-án az 1848-as sírkert két egykori nyíregyházi polgármester – Haczell Antal és Krajnák János – sírjával bővült. Az exhumálást követően ezen a napon helyezték át a szabadságharc korszakához kapcsolódó két városvezető hamvait, akiknek egyszerű fejfáit ettől az évtől egy-egy márvány síremlék váltotta fel. Haczell Antal sírja korábban a XIV. parcella 129. sírhelyén állt, míg Krajnák nyughelye a III. parcella 232. sírhelyén volt megtalálható.³⁶

HACZELL ANTAL (1793–1868) a köztudatban a „Hatzel” írásmóddal maradt fenn, de vezetéknevét helyesen a név hordozója által használt „Haczell” formában írták. Az 1848-as sírkertben álló obeliszken (9. kép) is olvasható 1796-os születési dátummal ellentétben 1793. április 2-án született a Zemplén vármegyei Monokon, Haczell

³¹ BONA GÁBOR: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban III. R–ZS. Budapest, 1999. 223.

³² KORPONAY JÁNOS: Abaujvármegye monographiája I. Kassa, 1866–1870. 726.

³³ MNL BAZML Fancsal evangélikus házassági anyakönyv 1869. 2.

³⁴ A Tiszai Ágost. Hitv. Ev. Egyházkerület Miskolczon 1890-ik évi május 28-ikán megtartott püspökavató rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Nyíregyháza, 1890. 7.

³⁵ MNL BAZML Gyagybátor halotti anyakönyv 1901. 27.

³⁶ Hódi Miklós szíves közlése alapján.

Márton és Szlavikovszky Katalin gyermekeként római katolikus családban.³⁷ Öccse, Haczell Márton (1802–1858) az 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatt Nyíregyháza polgármestere volt, majd 1850 és 1854 között ő maga is a városvezetés élén állt. Haczell Antal postamesteri állása révén igen hamar bekerült Nyíregyháza városi vezetőségébe. A dokumentumok tanúsága szerint már 1824-ben tagja volt a nyíregyházi tanácsnak, s 1827-ben már az esküdtek sorában is megtalálhatjuk. 1837-ben a helyettes bírói címmel felruházott postamester tagja volt a helytartótanácshoz felutazó küldöttségnek is. Az 1848–1849-es szabadságharc leverésében döntő részt vállalt orosz sereg igen súlyos sarcot vetett ki a városra. Testvérét, Mártont is 1849. október 11-én Nyíregyházáról hurcolták el, aki később Munkácson, majd a csehországi Josefstadtban raboskodott. Az elmenekült városvezetők helyett az öreg Haczell Antal erélye és hűsége nyújtott bátorítást a városiakok számára.³⁸ A szabadságharc leverését követően a városi tisztviselőket császári biztos nevezte ki. Az 1850. január 29-én összehívott gyűlés Haczell Antalt állította a város élére, aki négy éven át viselte tisztségét – közmegebecsülésre – jóllehet, a császár által kinevezett hivatalnokokat inkább megvetés övezte. Polgármestersége idején vetődött fel a vasútpálya építésének gondolata, megalapozva ezzel annak lehetőségét, hogy 1858. szeptember 5-én befuthasson az első vonat Nyíregyházára. Haczell Antal öccse is ebben az időben, 1856 nyarán szabadult közkegyelemmel, de két évvel később, 1858. szeptember 10-én elhunyt. Haczell Antal másik maradandó ténykedése volt a felsőbb tanintézmény létrehozásának előkészítése. Az 1854. szeptember 25-én – a császári biztos által összehívott – tisztújító közgyűlésen Tregjár Pál személyében új polgármestert „választottak”; Haczell ugyancsak tagja volt az 1860-ban választott hatvan tagú „közönségi gyűlés”-nek, de egy évvel később már nem volt a képviselőtestület tagja. 1868. április 1-én halt meg, végegyen-gülésben.³⁹ A római katolikus halotti anyakönyvi bejegyzés ekkor 72 évesnek, míg a korabeli sajtó nekrológjai 78 esztendősnak tüntették fel.⁴⁰ A valóság azonban az, hogy a város szeretett polgármestere 75. születésnapja előtt egy nappal hunyt el. Külön érdekesség vele kapcsolatban, hogy feleségétől, Zsurinszky Évától született leányát, Haczell Annát az a Jármy Menyhért (1801–1873) vette feleségül, aki 1866–1867-

9. kép – Haczell Antal sírja
(a szerző felvétele)

³⁷ MNL BAZML Monok római katolikus születési anyakönyv 1793. április 2.

³⁸ BOROVSKY SAMU: Szabolcs vármegye. 1900. 116.

³⁹ MNL SzSzBVL Nyíregyháza római katolikus halotti anyakönyv 1868. 42.

⁴⁰ Nyír, 1868. április 4. 3.

10. kép – Krajnák János sírja
(a szerző felvétele)

ben Nyíregyháza polgármestere volt. A Haczell testvérekről 1890-ben teret nevezett el a város, ahol 1969 óta nevüket emléktábla őrzi.

KRAJNÁK JÁNOS (1793–1849) neve sem egysegesen maradt meg a forrásokban. A legtöbb korabeli dokumentum ugyanis „Krajnyák” formában őrizte meg a nevét, így jelen tanulmány is ezt az írásmódot követi (10. kép). Krajnyák János 1793-ban született Krajnyák Mihály és Kmet Anna gyermekeként evangélikus családban. Mesterséget tanult, foglalkozását tekintve szücs volt. 1813. november 23-án nősült meg Nyíregyházán: feleségül vette Kovács Esztert.⁴¹ Házasságából öt gyermek született: Rozina (1814–?), Sámuel (1817–?), János (1821–?), Zsuzsanna (1823–?) és György (1825–?). Fiatalon belevetette magát a közéletbe. 1827–1828-ban vásárbíró, 1830–1837 között pedig városi

penztárnok, s ezzel egy időben, 1835-től a város vezetésének is tagja volt. Az 1831. december 11-én Nyíregyházán életre hívott Magyar Olvasó Társaságnak szintén tagja volt.⁴² 1843–1844-ben pusztabírói tisztséget is betöltött, majd 1846-ban Suták Sámuel polgármester mellett megválasztották Nyíregyháza főbírájává.

Az 1846. december 16-án megtartott tisztújításon Suták leköszönt, s maga helyett Zsiska Mihályt javasolta a posztra, aki azonban ezt visszautasította és a stafétabotot inkább Krajnyák Jánosnak adta tovább. Az új polgármester mellé főbíróként Kralovánszky Andrást választották meg. Nem sokkal a pesti forradalom után, 1848. május 23. és 26. között zajlott Nyíregyházán az újabb tisztújítás. A Haczell Antal elnöklétével vezetett választáson a polgármesteri tisztre a korábbi első embert, Krajnyák Jánost, mellette Suták Sámuel és Haczell Mártont jelölték. Krajnyák és Suták családi okokra hivatkozva a jelölést végül nem vállalta, Haczell viszont egyedül nem akart indulni a polgármesteri székért. A jelöltetését elfogadni nem akaró régi polgármester, – Krajnyák János – helyébe végül Haczell Mártont választották meg.⁴³ Miután eldőlt, hogy Nyíregyháza önálló követet küldhet az 1848. július 5-én megnyíló első népképviselési országgyűlésbe, a nyíregyházi választás lebonyolítására a képviselőlet központi választmányt küldött ki Haczell Antal elnöklétével. Elhatározták a választók összeírását, s az összeíró bizottság élére Krajnyák János került. Nyíregyházán, hasonlóan a megye hat választókerületéhez, 1848. június 15-én volt a választás. Krajnyák János megnyitóját követően Benczúr Miklós a megjelent választók előtt Haczell Márton

⁴¹ MNL SzSzBVL Nyíregyháza evangélikus házassági anyakönyv 1813. 137.

⁴² MARGÓCSY JÓZSEF: Olvasó Társaság Nyíregyházán. Kelet-Magyarország – Napkelet. 1997. szeptember 13. 13.

⁴³ BENE JÁNOS: Nyíregyháza 1848–1849-ben. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XLIII. 3. 2008. 294.

polgármestert ajánlotta követnek. Ennek hatására a nyíregyháziak egyhangú közfelkiáltással a polgármestert küldték az első népképviselői országgyűlésbe. A város képviselő-testülete a távollévő polgármester helyettesítését ebben az időben két személlyel, Krajnyák János képviselővel és Sztruhár Károly tanácsnokkal oldotta meg. E gyakorlatból alakult ki a helyettes polgármester intézmény.⁴⁴ S bár Haczell Márton hivatalosan 1850. január 29-ig volt Nyíregyháza polgármestere, miután az 1848. június 23-i közgyűlésen bejelentette, hogy városi hivataláról lemond, helyébe a közgyűlés közfelkiáltással Krajnyák Jánost választotta meg helyettes polgármesternek. A szerbek és horvátok lázadása miatt kiűtött délvidéki kisháború kiterjedése következtében 1848. augusztus 13-án gróf Batthyány Lajos miniszterelnök elrendelte a nemzetőrség felállítását. A Nyíregyházára kivetett önkéntesek számát 92 főben állapították meg. A városi képviselőtestület az augusztus 24-i ülésén foglalkozott az önkéntesek kiállításának kérdésével, Krajnyák János elnökletével. Az országra leselkedő veszélyek, a gyorsabb cselekvés érdekében 1848. szeptember 30-án a képviselőtestület saját kebeléből egy szűkebb választmányt, a város közbátorsági választmányát alakította meg Krajnyák János elnökletével. Nyíregyháza város bevételeinek fokozására a képviselőtestület megkezdte a gyepföldek kiosztását is, hogy még lehessen szántani és vetni. Az 1848. november 21-i közgyűlésen Krajnyák János jelentette be, hogy addig 2147 hold gyepföldet osztottak ki, amelyből a városnak 7783 váltóforint 30 krajcáros bevétele lett.⁴⁵ A földek osztását azután 1849 tavaszán is folytatták, még akkor is, amikor Krajnyák János 1849. április 2-án, Nyíregyházán tífusz következtében elhunyt. A helyettes polgármesteri tisztségben utóda Báthy (Sztruhár) Károly lett.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 160. évfordulója alkalmából, 2009 májusában helyezték át Greksa Ignácnak és feleségének a IX. parcella első sorában lévő 36. sírhelyén lévő sírját az 1848-as sírkertbe⁴⁶ (11. kép). A síremlék GREKSA IGNÁC (1832–1907) uradalmi számvevőnek, '48-as honvédnek állít emléket. 1832. február 2-án született Kalocsán Greksa István és Benczer Terézia gyermekeként, római katolikus családban. A sírkertben nyugvó '48-as személyek közül ő a legfiatalabb, hiszen a szabadságharc kitörésekor csupán 16 éves volt. Kezdetben honvédként vette ki részét

11. kép – Greksa Ignác sírja
(a szerző felvétele)

⁴⁴ TÓTH SÁNDOR: Ki volt Nyíregyháza polgármestere az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában? Szabolcs-szatmár-beregi Szemle XXXIII: 2. 1998. 266.

⁴⁵ BENE JÁNOS: Nyíregyháza 1848–1849-ben. Nyíregyháza története I. Nyíregyháza, 2010. 263–164.

⁴⁶ Hódi Miklós szíves közlése alapján.

12. kép – Szokol János sírja
(a szerző felvétele)

egyházán, a Víz utca 28. szám alatti otthonában. Temetésére két nappal később, november 18-án került sor az Északi temetőben.⁴⁹ Felesége, 26 évvel később, 1933. október 5-én hunyt el, 87 éves korában, akit a férje mellé temettek el.

Greksa Ignác síremléke mellett található Szokol János (1829–1849) emlékoszlopa, (12. kép) aki 1829. augusztus 25-én született Nyíregyházán Sámuel nevű ikertestvérével együtt, Szokol Ádám és Kapás Erzsébet gyermekeként, evangélikus családban.⁵⁰ A szabadságharc végső küzdelmeibe csatlakozott, amikor 19 éves csizmadiaként 1849. május 26-án sorsot húzott Nyíregyházáért⁵¹. Ezt követően honvédként harcolt. Rövid életet élt: 20 évesen hunyt el a szabadságharcban.

2018-ig nem a sírkert része volt, hanem eredeti helyén, az Északi temető VIII. parcellájának 47.

a küzdelmekből, később őrmester lett. 1865. szeptember 19-én, Nyíregyházán nősült meg – feleségül vette Hanff Emmát (1845–1933).⁴⁷ Házasságukból tizenegy gyermek született, de csak hat élte meg a felnőttkort: Gyula (1866–?), Lajos (1867–1921), Matild (1869–?), Ágnes (1871–?), Emma (1872–?), Ignác Alajos (1875–1875), Mária (1877–?), Anna Erzsébet (1880–1881), Ernő Menyhért (1882–1884), Jolán Piroska (1885–1892) és Erzsébet Terézia (1886–1886). Greksa az 1860-as évektől kasznár, azaz gazdatiszt volt a Dessewffy család kezelésében lévő Huguaj községben, majd azt követően uradalmi számtartó Királyteleken, később ugyanitt uradalmi főszámvevő. Mint egykori '48-as honvéd őrmester, tagja volt a Szabolcs megyei Honvédegyületnek is.⁴⁸ 1907. november 16-án, 75 éves korában hunyt el Nyír-

13. kép – Várallyay József sírja
(a szerző felvétele)

⁴⁷ MNL SzSzBVL Nyíregyháza római katolikus házassági anyakönyv. 1865. 34.

⁴⁸ MIKÁR ZSIGMOND (szerk.): Honvéd-névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891. 283.

⁴⁹ Nyírvidék, 1907. november 24. 4.

⁵⁰ MNL SzSzBVL Nyíregyháza evangélikus születési anyakönyv 1829. 339–340.

⁵¹ BENE JÁNOS (szerk.): A szabolcsi honvédek Aranykönyve 1848–1849. Nyíregyháza, 2013. 130.

sírhelyén állt VÁRALLYAY JÓZSEF (1823–1897) vörössipkás honvéd, gazdatiszt síremléke (13. kép). 1823. január 4-én született a Borsod vármegyei Szomolyán, Várallyay Ferenc mezőkövesdi főjegyző és Venczel Erzsébet gyermekeként, római katolikus családban. 1843. május 29-én, Miskolcon nősült meg – ekkor vette feleségül a református felekezetű Somossy Máriát (1822–1886),⁵² akitől öt gyermeke született: József (1844–1871), Katalin Erzsébet (1845–?), Erzsébet (1848–?), Géza (1850–1900) és Ferenc (1852–1918). 1848–49-ben Várallyay József gazdatiszt önkéntes hadnagyként szolgált a vörössipkások között, a 9. honvéd zászlóaljban. A világoosi fegyverletétel után telepedett le a Nyírségben, ahol később a Nyíregyházi Honvédegylet elnökének választották. Ez alatt nagy csapás érte, ugyanis felesége 1886. szeptember 5-én méhrák következtében elhunyt. A férje még több mint 10 évet élt özvegyemberként, amikor 1897. január 18-án, 74 éves korában elhunyt, Nyíregyházán a Honvéd u. 8. sz. alatti házában.⁵³ 2018. március 7-én dédu-nokája, a Washingtonban élő Várallyay Gyula kezdeményezésére Várallyay József obeliszkjét áthelyezték az 1848-as sírkertbe. Emlékét – fiával és Várallyay Sándor (1894–1966) nevű unokájával együtt – 2019 óta a Bessenyei tér 17. szám alatt álló egykori Várallyay családi ház falán emléktábla is őrzi (14. kép).

14. kép – Várallyay József
(Várallyay Gyula tulajdona)

15. kép – Krasznay Gábor sírja
(a szerző felvétele)

fiaként, római katolikus vallású családban. Alsóbb iskoláit Debrecenben, jogi tanulmányait Kassán végezte. 1844-ben ügyvédi oklevelet nyert, majd 1846-ban megválasztották Szabolcs megye harmadik alügyészévé. Az 1848-as forradalom kitöré-

⁵² MNL BAZML Miskolc római katolikus házassági anyakönyv 1843. 340.

⁵³ MNL SzSzBVL Nyíregyháza halotti anyakönyv 1897. 40.

16. kép – Krasznay Gábor

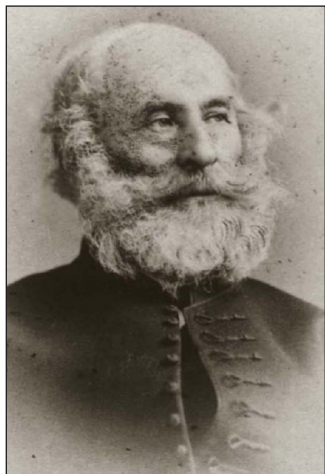
sekor Nagykállóban megyei főügyészként állt a vármegye szolgálatába. Két öccsével, Krasznay Ádámmal (1823–1894) és Krasznay Péterrel (1830–1916) együtt küzdött a szabadságharcban. 1848. augusztus 12-én, hadnagyként tagja lett a Szabolcs vármegye által alakított önkéntes mozgó nemzetőr zászlóaljnak. Ugyanebben az alakulatban 1848. szeptember 12-én főhadnaggyá léptették elő, s Görgei Artúr őrnagy, majd Perczel Mór tábornok alárendeltségében részt vett a Josip Jelačić elleni harcokban. Krasznay 1848. november 10-től honvéd főhadnagy a 48. honvédzászlóaljja vált alakulatánál. Perczel tábornok Központi Mozgó Seregének – illetve az ebből létrejött II. hadtestnek – a kötelékében, Aulich Lajos tábornok vezetése alatt a főhadszíntéren küzdötte végig a téli és a tavaszi hadjáratot. 1849. június 1-jén századossá

léptették elő és századparancsnokká nevezték ki. A nyári hadjáratban június 16-án Zsigárdnál, június 20–21-én Perednél, valamint július 2-i komáromi ütközetekben küzdött alakulatával. Az 1849. július 11-i komáromi-ácsi csatában a jobb vállán egy kartácsgolyótól megsebesült. Öt hétig szenvedett, s bár a golyó lapockáján csontot is sértett, abból teljesen sikerült felépülnie. 1849. október elején, a komáromi kapituláció után szerencsésen hazatért.⁵⁴ Attól kezdve szülei házánál folytatta az ügyvédképzést. Édesanyja 1852-ben bekövetkezett halála után pár évig Bogdányban, később pedig Nyíregyházán dolgozott ügyvédként, ahol azután végül letelepedett. 1861-ben és 1867-ben ismét megválasztották megyei első alügyésznek, amely tisztségét 1872-ig töltötte be. 1867-től a Szabolcs vármegyei Honvédegyelet tagjaként a nehéz sorsú honvédek segélyezésével foglalkozott, majd Elek Ferenc utódaként 1884-ben az egyelet elnöki tisztségét is betöltötte. 1873. február 10-én megválasztották Nyíregyháza polgármesterévé; az év szeptember 18-án, 52 évesen megnősült: feleségül vette a 41 éves Nagy Gizella (1832–1902) özvegyasszonyt. A város lendületes fejlődése, épülése, szépülése, terjeszkedése Krasznay Gábor érdeme volt, 1885-ben azonban agyvérzést kapott. 1890. szeptember 21-én hunyt el Nyíregyházán (16. kép).

A 2019 márciusában felállított másik sír NYÍRI KRISTÓFRA (1786–1862) emlékezik, akiről nem sok információ maradt fenn (17. kép). Az izraelita felekezetű Nyíri valószínűleg Nyíregyházán született, a halotti bejegyzésben megadott életkora alapján 1786 körül. Székely község 1828-as vagyonösszeírásában még Kandel Chaim-ként szerepel. A családja 1837-ben keresztelkedett ki. Felesége Bleyer Rozália (1791–1865)

⁵⁴ Krasznay Péter naplójegyzetei 1861–1916. Nyíregyháza, 2010. 121.; BONA GÁBOR: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban I. A–K. Budapest, 2008. 608.

volt, akitől tíz gyermeke született. Egyik lánya, Kandel Anna később Korányi Frigyes (1828–1913) édesanyja lett, míg egyik fia, Nyíri Józsa (1822–1874) a márciusi ifjak egyike volt. A szerbek és horvátok lázadása eredményeképpen kiűtött délvidéki kisháború kiterjedése miatt 1848. augusztus 13-án gróf Batthyány Lajos miniszterelnök elrendelte a nemzetőrség felállítását. A Nyíregyházára kivetett önkéntesek számát 92 főben állapították meg. Ennek eredményeképpen 1848. szeptember 6-án megkezdődött a toborzás, az önkéntesek felfogadása, beöltöztetése, egyes felszerelési cikkek kiosztása. A jó szervezés eredményeként pár nap alatt Nagyállóban volt az a 92 önkéntes, akik közül egyet, Kandel Ferencet apja, Kandel Kristóf teljesen felszerelve vitt be a megyeszékhelyre. Nevüket a hála emlékéül a képviselőtestület jegyzőkönyvében is megörökítették.⁵⁵ 1849. április 25-én Kandel Kristóf a saját és a gyermekei vezetéknévét is

18. kép – Nyíri Kristóf

megváltoztatta „Nyíri”-re.⁵⁶ A szabadságharc bukását követően – a provizórium időszakában – 1855. szeptember 26-án az új vezetéknévének használatát ismét megerősítették.⁵⁷ Nyíri Kristóf végül 1862. május 17-én hunyt el Nyíregyházán (18. kép).

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc alig 19 hónapos történetéből 16 hónapon keresztül fegyveres önvédelmi harcra kényszerült az ország. Szabolcs vármegye ezekben a hónapokban kétszáz ezres lakosságához mérten is erején felül teljesítette a haza iránti kötelezettségeit. Jelen tanulmány az Északi temető 1848-as sírkertjében nyugvó – zömmel szabolcsi kötődésű – hőseinek állít emléket. Ha ott járunk, „hozzunk egy szál virágot”, álljunk meg a sírkertnél egy percre és hajtunk fejet előttük.

17. kép – Nyíri Kristóf sírja
(a szerző felvétele)

⁵⁵ BENE JÁNOS: Nyíregyháza 1848–1849-ben. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XLIII: 3. 2008. 298.

⁵⁶ Közlöny, 1849. április 27. 334.

⁵⁷ Budapesti Hírlap, 1855. október 8. 2700.

RATKÓ LUJZA

Pásztortudomány és paraszti etikett

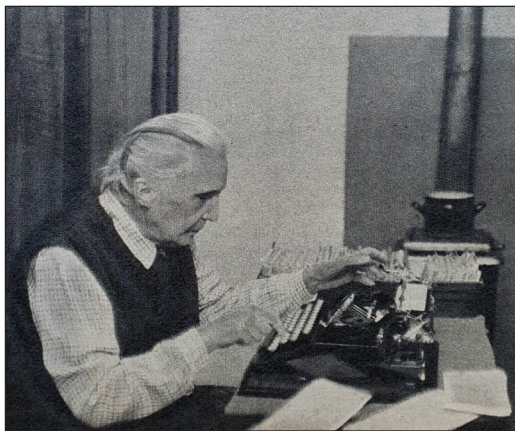
Luby Margit két kiadatlan írásáról

Luby Margit neve nem ismeretlen a *Szemle* olvasóközönsége előtt, hiszen a korábbi években időről időre találkozhattunk vele a folyóirat hasábjain. A nagyari születésű, középnemesi származású neves néprajzi gyűjtő és író születésének 130. évfordulójáról 2015-ben például terjedelmes összeállításban emlékezett meg a szerkesztőség (*Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2015/3. 3–28.), de legutóbb 2022-ben olvashattunk egy széles kitekintésű, gondolatébresztő írást Luby Margit pásztorkutatásaival kapcsolatban Viga Gyula miskolci néprajzkutató tollából (*Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2022/4. 75–83.). A jelen számban Luby Margit két, eddig nyomtatásban nem közölt rövidebb írását tesszük közzé, melyek a mátészalkai Szatmár Múzeumban őrzött, több ezer oldalra rúgó kéziratos Luby-hagyatékban maradtak fenn. Mindkét írást a Magyar Rádió számára készítette a szerző, és a gépiratokra ceruzával írt feljegyzések szerint mindkettő el is hangzott a rádió valamelyik műsorában. Feltehetően ez az oka, hogy nem jelentek meg nyomtatásban. „A jószág népi orvoslása” című, bő hat gépelt oldal kitévő írás 1944. február 14-én került adásba, míg „Az óvoda és a néprajz” című, öt és fél gépelt oldal terjedelmű kisesszét 1947. szeptember 27-én sugározták. Arról sajnos nem szólnak a feljegyzések, hogy az akkoriban már Budapesten élő szerző, vagy esetleg valaki más olvasta fel az írásokat.

A jószág gyógyításáról szóló ismertetés színes és érdekes ízelítőt nyújt a népi gyógy módok gazdag tárházából. Luby Margittól nem állt távol ez a téma, hiszen két évvel korábban megjelent *Fogyó legelőkön* című kitűnő könyvében (Athenaeum, Budapest, 1942) a pásztorelet sokszínű bemutatása során külön fejezetet szentelt az állatok gyógyításának. Az ott részletesen taglalt módszerekből szemezgetett ebben az írásában azzal a kifejezett szándékkal, „hogy mindig többen legyünk, akik ezt értékelni és megbecsülni tudjuk”. Csak álmélkodással vegyes tisztelettel olvashatjuk az általa felsorakoztatott példákat, amelyek elődeinknek az állatok iránti gondoskodását, a pásztorok évszázados tapasztalatokon nyugvó szakértelmét igazolják. A közismert mondás szerint fűben, fában orvosság – s valóban, a pásztorok jól értettek a gyógynövényekhez, kiválóan, olykor az orvostudományt is megszegyenítve gyógyították a jószág legkülönbözőbb betegségeit. Sok esetben valóságos mesterei voltak az orvoslásnak, sőt, egy-egy különleges képességgel megáldott pásztor még olyan műtéteket is el tudott végezni, mint a hályog levétele a szemről, vagy a koponyalékelés – s ehhez nem kellett más „operálókés” neki, mint egy éles bicska. Szó esik emellett babonás eljárásmodokról, illetve rontó tudománnyal rendelkező tudós pásztorokról is, de a szöveg gerincét a

tapasztalati tudás, a különböző fortélyok bemutatása adja. Csak sajnálni lehet, hogy ez az ősi tudás nem öröklődött tovább, s korunkra e hagyomány nagy része elveszett.

Három évvel később, 1947-ben született másik írásában Luby Margit a kisgyermek nevelésével kapcsolatos problémákat, gondolatokat fogalmaz meg, hangsúlyozva a néphagyomány kiemelt szerepét a gyerekek magyarrá nevelésében. Néprajzi példák illusztrálva bizonyítja, hogy a paraszti kultúrában minden adott volt a gyerekek fejlődéséhez: a gyermekdalok, a kör- és egyéb játékok, a körtánc, a játékeszközök természetes módon és játékosan szolgálták a felnőttek világába való belenövésüket. A korabeli köznyelv „mindent elnyelő szürkesége, fülsértő magyartalansága, idegen szelleme” helyett a szép magyar beszéd és a népnyelv fontosságát is hangsúlyozza a magyar szellemiségre nevelésben. Az óvónői hivatás kapcsán kitér a néprajzi gyűjtés kulisszatitkaira is, bepillantást engedve ezzel saját gyűjtési módszerébe. Külön érdekessége az írásnak a falusi illetmen néhány elemének élvezetes bemutatása, amelyekkel egyébként a nagy visszhangot kiváltó, ma már klasszikusnak számító első könyvében találkozhatunk (*A paraszti élet rendje*. Centrum Kiadóvállalat, Budapest, 1935). Luby Margitnak ezt az írását elsősorban nem néprajzi ismeretei, hanem nemzeti elkötelezettsége, széles látóköre és problémaérzékeny gondolkodása teszi figyelemreméltóvá. Sajnálatos tény, hogy a cikkben felvetett problémák a mai napig nem veszítettek aktualitásukból, sőt, globalizálódó világunkban égetőbbek, mint valaha.

A nyolcvanéves Luby Margit (*Nők Lapja*, 1966. április 2. 14–15. Korniss Péter felvételei)

LUBY MARGIT

A jószág népi orvoslása*

Minden élet érték, melyet állandóan fenyeget betegség és halál. Ezeket magától távol tartani az élőnek önfenntartása diktálja. Amióta az ember szolgálatába állította az állatot, annak egészségéről, betegségében gyógyításáról való gondoskodása az emberre hárul. Ez nemcsak erkölcsi kötelessége, hanem egyúttal saját anyagi érdeke is. S mondjuk meg úgy, ahogy van, bizony a gondoskodás rugója többnyire az anyagi érdek, s nem az erkölcsi kötelezettség átérzése.

Az állat, sőt talán az ember gyógyításában is az embernek jó tanítómesterei voltak az állatok. Városlakó ember is tudja, mert megfigyelheti saját kutyáján, hogy amint tavasszal a fű zsendül, gondos válogatás után megrág és megeszik a kutyája valamiféle füvet. Nem akármilyent, hanem valami ősi ösztön alapján éppen azt, amelyikre szüksége van. Pásztoemberek név szerint fel tudják sorolni azokat a füveket, amelyeket a jószág nem eszik meg, vagy csak éppen betegsége esetén szálaz belőle.

A legkényesebb válogatós állat a ló, sokkal kevésbé finnyás a szarvasmarha. Természetes a következtetés, hogy amék füvet a jószág nem eszi meg, annak szokatlan íze, mérgező ereje van. Tudjuk, hogy voltaképp az orvosság adagolt mérég, s így ha módjával, bizonyos esetekben használja az ember ezeket a füveket, akár maga, akár a jószága betegsége esetén, azok gyógyerejüket kifejtik. Hiszen fűben, fában van orvosság, s nincs is olyan őállapotban élő nép, amely számtalan gyógynövényt ne ismerne, s a mai orvostudománynak egyenesen rovására lehetne írni, hogy nem értékeli kellően a népi orvoslás gazdag anyagkincsét, holott számtalan eset igazolta már az ősi gyógymódokat.

Éppen, mint a legmodernebb orvosi tudományban, a népi gyógymód is ismeri a megelőző, védekező, távol tartó fázist, és ezt követően a beállott betegség gyógykezelését. A távol tartó eljáráshoz tartozik a jószág gondozása, mert hiszen valakinek a testi épségét, egészségét fenntartani voltaképp betegségmegelőzés. Hogy a rendszeres táplálkozás, a jó tyúkól, disznóól, a takaros istálló mennyire fokozza a jószág egészségvédelmét, azt csak az a gazda tudja megmondani, aki ezeket már kipróbálta, modern, egészséges istállókat épített.

A jószág egészségvédelmét szolgálja az a nyírségi kiscgazda ismerősöm, aki a *tojásbat* soha kidobni nem engedi, hanem megszárittatja a *blóderbe* [sütőben], és megtörve, korpa közé keverve vagy sózáskor megeteti azt a tehénnel. Bornyúnak meg egyenesen kanálba adja be, mert ezzel előmozdítja a csontképződést, elősegíti az emésztést.

Ugyancsak az egészség fenntartásához tartozik, hogy lovát, marháját a nyári légycsípepektől valamennyire védelmezze. Igaz, hogy a babona azt mondja, hogy aki szentelt

* Luby Margit írásain minimális változtatásokat hajtottunk végre: modernizáltuk a helyesírást és egységesítettük a következetlen jelöléseket, de megtartottuk a szöveg sajátos, stílus értékű népszerű formáit, dőlt betűvel emelve ki a tájleltű szavakat, kifejezéseket. Kerek zárójelben a szerző, szögletes zárójelben a közreadó magyarázó megjegyzései találhatók.

ciruval (vagyis húsvéti ünnepen templomban megszentelt barkával) megsimítja az állatát, azt a légy abban az esztendőben nem bántja. De azért okosabb gazdák mégis inkább törnek a mezőn *csudafa* (bolondító beléndek) levelet, és azzal dörzsölik meg lónak, bornyúnak a lábát. Az óvatosabbja arra gondol, hogy kutya erős méreg ám a *csudafa*, jó azzal csinján banni, megteszi ugyanezt a szolgálatot a töklel meg a kender is; ez utóbbinak különösen erős a hatása. Elég erre azt felemlíteni, hogy ha kendert áztatnak holt vagy akár élő folyóágak medrében, a kendertől elkábult halak a sekély vízre jönnek ki vergődve, ott verik őket agyon. A kicsinyjét ott fogják meg kézzel a gyerekek. Elbódulva, nyomorultul elpusztulnak a kenderméregtől. Így pusztult ki a Túr folyó híres rákállománya az évről évre megisméltendő kenderáztatások során, azóta is hiába próbálják újra betelepíteni.

A természetes gondozáson kívül a járványok elleni védekező eljárásnak is vannak ősi nyomai. Az egyik öreg kondás szerint „mikor dög van” (ami sertésvészt jelent), úgy tíz-tizenöt szál *disznópecért* tesznek az ivótálba. Arra öntik a moslékot, errül itatják. Nem eszi meg a disznó, de nem is szabad sokat eléje tenni, mert erős ez a fű. Vannak úgynevezett *baromfüvek*, amelyek egyenesen ilyen bajt megelőző hatásúak. Így Nyír-meggyesen azért szólnak a disznó ketrecibe a disznó alá kakukkfüvet, hogy a jószág el ne tetvesedjék. Sertésvész esetén ilyen védőfű a *földibodza*, s ha a tüdeje rossz a disznónak, akkor *kehfüvet* húznak a fülébe.

Ha azután beteg a jószág, akkor fordulnak a füves-, javas-, tudós asszonyokhoz, -emberekhez. Mert az orvosláshoz nem mindenki ért, arra születni kell, no meg megfelelő hozzáértő öregektől kell azt elébb megtanulni, akik egy pusztuló, ma már igazán csak romjaiban élő, gyógynövényekkel való orvoslás emlékeit őrzik. Sajnos néha nagyon is jól őrzik: tudományukat gyakran nem hajlandók elmondani semmi rábeszélésre. A titok átadásával elveszne gyógyító erejük – mondják –, majd haláluk óráján elmondják egy kedves emberüknek. De ki ismeri előre saját halála időpontját, és mennyi gyógyfűnek, receptnek a titkát viszik így magukkal a másvilágra az egész természettudomány, vagy néha csak a babonákat őrző néprajz kárára?

Ezeknek a füveseknek, tudósoknak a java azt állítja, hogy az állat vagy ember gyógyításához való *dudvanövényeket* – már amelyeket szárított állapotban kell hasznosítani – Szent György-nap előtt kell összegyűjteni, mert a kora tavaszi zsenge fűnek az „ereje” nagyobb. Lehet, hogy a nedvkeringés megindulása a frissebb hajtások gyógyerejét fokozza. A természettudósoknak kellene erre választ adni. A *nyes* (nyers) állapotban használatos füvetek pedig napfelkelt előtt, harmaton kell szedni. Igen bölcs rendelkezés, mert ilyenkor leginkább pormentes a növény. Felüdítette az éccakai hívség [hűvösség], és tisztára mosta a hulló harmat. Még egy szabályt tudok a gyógynövények szedésére, és ez az, hogy a növényt száráról le kell tépni, törni, és sohasem szabad azt késsel, kaszával vágni.

Az elmondottakból következik, hogy a növény szárított vagy friss, *zöld* állapotjában használatos a gyógyításhoz, de van arra is kádencia, hogy maga a növény hagymája vagy *gyűkre* (gyökere) a hasznos.

Az egérfarkkóróból [cickafarkból] minden füves, tudós már a nyár folyamán nagyobb mennyiséget gyűjt és felteszi bokorba kötve szárítani a padlására. Ekevasba

hágott a jószág, vágott, rúgott sebet kapott, az egérfarkkóró hosszú levele megtörve, megmorzsolva, óhájjal [múlt évi disznóhájjal] vagy *sajtalan* [sótlan] szalonnával keverve, ruhára kenve kerül a sebre. Biztosan tisztán is tartja, meg is gyógyítja. De megesett, hogy az egyik juhásznak megharapta az ujját a disznó. Egérfarkkóró leveléből szedett egy jó maroknyit, összetörte a juhászbort rézkampójával, a tenyerében szétmorzsolta és a növény levét így csurgatta a sebre. Meggyógyult. Így tehát ennek a növénynek *nyes* és szárított levele egyformán hatásos.

Ha az egérfarkkóró erejét a jószág vagy az ember nem állná, akkor útilapu vagy acsalapu levelét veszi fel az ember. Kisebb sebre elég, ha az ember megnyalazza a levelet és úgy tapasztja a sebre. Szívja annak a tüzeségét [lelohasztja a gyulladást]. Ne hökkenjünk vissza attól, hogy a levelet meg kell nyalazni. Ha ujjunkat megvágjuk, önkéntelenül is a szájunkba kapjuk és kiszívjuk, s ma már az orvosi tudomány is elismeri a nyál fertőtlenítő erejét. Igen, de télen nincs acsalapu, mert ennek csak frissen szedett *nyes* levele hasznos – ilyenkor vöröshagymának egy levelét kell a hagymáról lefejtetni, s ez még a gyúlt sebet is kitakarítja. Egy éccaka elveszi annak tüzét.

Ha azután a seb elmérgesedik, tályog támad a jószágon, akkor a tályogfű [hunyor], a tályogyökér segít. Ez szép lombos növény, levelét tejjel leforrázzák s úgy borítják a tályogra. Bizonyos, hogy elszívja.

Kelésre borogatást kell tenni, mégpedig a feketemályva gyökerének főzetéből. De ki is fakasztja a legmérgesebb kelést is a reszelt vereshagyma, ha gabonaliszttal, libapihével nyersen összekeverve a kelésre borítják.

Nagy szatmári sarakba térdig dagaszt a jószág, kerékagyig sülyyed a szekér. Ha most hirtelen szikkad, akár mert felfagyott, akár mert tavaszi szelek hirtelen megkeményítik, olyan *görös* [rögös] lesz az út, hogy azon bizony a szarvasmarha körme könnyen eltörik. Akkor gondos, hozzáértő ember azt a körmet kipucolja, a sérült körömhegyet levágja egyenesbe, azon van, hogy egy kis vér is jöjjön a pucolás nyomán, s ezt a sebet fenyőszurokkal besütik. Megtüzesítenek egy vasat, a fenyőszurkot ehhez odatartják, s amint megolvad, forrón csepegtetik a sebre. Ott hűl meg. Egy hét alatt beszárad, s ez alatt a szigetelés alatt nem is gennyed soha, a köröm meg lassan benövi. Persze addig istállón áll a jószág. A sebnak légmentes elzárását ma már az orvosi tudomány is elfogadja. Ugyanezt az eljárást így alkalmazom, ha a ló patája sérült meg: a patát ki kell faragni addig, míg csak a tört résznek a tövéig nem ért az ember. Akkor sósavval teleönti, suszterszurkot gyújt, s azt forrón belecseppenti a patába. Vattával, ha az nincs, csepűvel jól kitömi. A patkó és a pata közé kis pléhlemezt kell szorítani, hogy újra meg ne üthesse. Akár mindjárt be is lehet fogni [a lovat], s feltétlenül meg is gyógyul.

Állatnak a hályogos szemiről leveszi a hályogot és visszaadja látását a következő eljárás: mezei vadnyulat kell fogni, olyat, amék még nem eszik füvet, csak az anyja tejjel él. Annak ki kell venni a *gömböc*it (gyomrát). Azon belül van valami olyasmi, mint a turo. Azt levenni, megszáritani, és nádon keresztül a hályogos szemre ráfűjni. Rövidesen leveszi a hályogot. Jármiba egy ember nemcsak az állatján, hanem hozzátartozóján is jó eredménnyel próbálta, pedig annak a szeme világát az orvosok sem tudták visszaadni. Mozsárban megtört üvegpör, kristálycukor rövid nádcsővön az állat szemébe fűjva annak mindenféle szemfájását gyógyítja.

Mérges *csúszó* (kígyó) is megcsípi néha a jószágot. Könnyű felismerni, hogy *csúszó-csipés* bántja, mert olyan a jószág *bűri* [bőre] ilyenkor, mintha *paszulyszemek* [babszemek] volnának alatta. Erre van ördögi tudomány, ráolvasás is, de ezt nagyon kevés ember érti [tudja]. Próbált [tapasztalt] pásztor azonban ilyenkor folyóvízbe állítja a jószágot, hogy a víz átcsapjon a hátán, s azután eret vág rajta.

Mindenféle jószággal megeshetik, hogy *rihes* [rühös] lesz. De ez csak elhanyagolás dőga. Így vélekednek legalább[is] a juhászok, akiknek aztán sok bajuk van a *rihes* juhval. Morvai Péter híres juhász azt mondta egyszer:

– Na komám! Ha én húsz esztendeig leszek Csillag Sándornál juhász, akkor se lesz *rihes* a juhom! Akkor is elég lesz nekem ez a kis szaruzsir!

Avval csak kihajtotta a juhokat az országút kellős közepébe, ott vágatta össze őket karikába (tereltette egy *fűtba*) a pulival. Sose nyúlt többet a juhhoz! Nevetett, ha tudakolták, hogy mit csinál velek [velük]. Azt felelte:

– Nem kívülről kell azokat kezelni, hanem belülről. Én a bojtáromat úgy tanítom, hogy te lehetsz *rihes*, de a juhodnak nem szabad *rihesnek* lenni, mert te elmegy a patikába, kigyógyítanak, de a juhot nehezebb kitakarítani!

Tisztán átadni a gondjaira bízott jószágot a másik pásztornak, a pásztor büszkesége. Tudok két híres juhászról. Kovács István helyet változtatott, azt mondja az utódjának:

– Na Péter ecsém! (Merhogy Morvai Péter lett az utódja.) Tiszta juhot adok át neked. Egy *rihes* nincs benne!

Azt mondja a másik:

– Nézze István bátyám! Nem szóltam vón egy szót se, de ha mán felhozta, hát fogjon nekem ebbe a *falkába* egy juhot, amék nem *rihes*!

Avval csak elővette őket:

– Ez is *rihes*, ezt fogja meg, ez is *rihes*!

Mind *rihes* lett a juh abba a minutumba, amikor a tudós pásztor akarta!

Hát az igaz, hogy gonosz juhász képes terjeszteni a *rihességet*. Améknek *rihes* a juha, leveszi rulla a betegséget, azt sóba összetöri, oszt elmegy a másiknak a *falkájába*. Beleteszi valamék juhna a szájába, mer ez csak egy csipet, és az egész nyáj megkapja.

Van rá patikaszer is, de az otthon főzött orvosság biztosabb. Kell hozzá egy kiló disznózsír, negyed kiló rézgálic, ugyanannyi kéneső, egy deci vastag terpentín. Ezt össze kell főzni fazékba *plattón* öregre [tűzhely vaslapján sűrűre]. Elég egyszer rákenni a sebre, meggyógyul. Szoktak az orvossághoz még dohányt is főzni, avval is erősebb a leve, de akkor mán éppen különösen *igyelni* kell arra, hogy szemét-száját a jószágnak ne érje [az] orvosság, mert a szer mérges.

Olyan asszonyról, aki minden javastudománya mellett az operálókést, magyarán a bicskát a kezébe venné, nem tudok. Viszont a pásztorok közt annál gyakoribb az ilyen készséggel megáldott ember. Nemcsak a hályogot tudja az ilyen a jószág szeméről egy egyszerű éles bicskával levenni, nem csak eret vág, van – különösen a juhászok közt több is –, aki a koponyalékelést is elvégzi a jószágon. A legügyesebb ilyen pásztor Császár Sándor. Mesteri könnyű kézzel dolgozik. Nem ritka betegsége a birkának, hogy *megkeringősödik*. Hólyag képződik ilyenkor az agyban, s a birka kínjában forog-forog, míg elpusztul.

Ilyen esetben Császár Sándor kitapogatja a koponyán a fájdalmas helyet. A csont a beteg hely felett öregén [tompán] szól, puhán kopog, míg másutt éles a kopogása. Mint egy kétpengős, akkora kerek helyen felvágja a bőrt, de nem vágja le azt egészen, csak félrehajtja. Kékkövel elállítja a vérzést, kivési kör alakban a csontot, s azt belső felével odaszorítja a felvágott bórszelvényhez. Így a bőr is, meg a csont is nedvesen tartja egymást arra a kis időre, amíg ő dolgozik. Az agyhártya felhasításához maga lapított el egy erősebb tűt késpengévé, s mielőtt felhasítaná, a tű vastagabb végével kitapogatja a hólyag helyét. A hólyag felett éles tűvel meghasítja az agyhártyát olyan pontossággal, hogy magától kiugrik a hólyag. De az is megeshet, hogy görbe tűvel kell azt az agyvelőből kiemelnie. Most helyére illeszti a csontot, szabályszerűen összevarrja a bőrt, egy kis tiszta vászonruhát borít rá, nem fojtva, csak lazán, hogy a levegő járja a sebet. A vászonruhát aztán locsolgatja *dudvanövényekből* főzött orvossággal.

Ez a pompás fertőtlenítőszer a pásztornak is hasznára vált már, mert a nyíregyházi kórházban le akarták már vágni lóharapástól megfeketedett karját. Megszökött ez elől a pásztor, és odahaza a nyúlárnyék, róka farkok, innyújtófű meg a békanyelv leveleiből főzött fertőtlenítőszerrel borogatta a karját. Ezt is csak egy vékony vászonruhával, hogy a levegő járhassa. Meggyógyult, csak a keze fején látszanak meg ma is fehér foltokban a mély lóharapás nyomai.

Csak rövid ízelítő ez népi kultúránk hagyományaiból, szánva arra, hogy mindig többen legyünk, akik ezt értékelni és megbecsülni tudjuk.

* * *

Az óvoda és a néprajz

Mi hozta létre az óvodát? Nálunk egy lelkes magyar nőnek a gyermek és a magyarság iránti szeretete, tíz évvel előbb, mint a kontinens bármely országában; pontosan 1837-ben. Angliában napközi otthonok képében életre hívta az angol gyáripar fellendülése, mert a gyári munkára kényszerülő anya helyett valakinek gondoskodni kellett a gyermekekről. A családnak ez a széthullása ma is fennáll. A közösség nem tehet egyebet, mint hogy szorgalmazza a napközi otthonok, óvodák számának szaporítását, hogy hároméves korától hétéves koráig minden gyermek részese lehessen a közösségi nevelésnek. Kapja meg itt a szükséges egészségügyi gondozást, és rakják le itt lelkébe egész kultúránk alaprétegeit. Járja végig nyelvben, dalban, táncban, játékban azt az iskolát, mely a magyart magyar gondolkodásúvá neveli. Osztálykülönbség nélkül egy közösségből nőjenek ki a gyermekek. A közösség roppant nevelő, összekovácsoló ereje állítsa egy síkra a gyermekeket. Ez a nevelés alapvető munkája.

A gyermek hat-hét éves koráig több tapasztalatot szerez, mint egész későbbi életében, s amit ez a kor elront, azt semmiféle későbbi nevelés helyre nem hozza – állapítja meg Kodály. S mennyire igaza van! Itt dől el, hogy a gyermek bele nő-e a magyar élet szellemi közösségébe. A népnyelv és a klasszikusok nyelvkincsével az óvoda a magyar nyelv szellemét adja át. Ősi ritmusokban, dallamokban a zenei kultúra alapjait rakja

le. Tánc- és játékbán az életet jelentő munkára készít elő. S mindez beletartozik a néprajz birodalmába.

Milyen legyen a nyelv, melyet az óvodában hall a gyermek? Csak a népnyelvnek és [a] klasszikusok nyelvének szabadna az óvodában elhangzani, mert ez a két „értékálló eleme” van a nyelvnek. Csak az a baj, hogy kevésbé ismerjük a népnyelvet, és köznyelvünk mindent elnyelő szürkesége, fülsértő magyartalansága, idegen szelleme úgy megfertőzte már beszédünket, hogy alig-alig tudunk tőle megszabadulni. Jaj, ha azt el lehetne érni, hogy az óvónő beszéde a nyelv tiszta tükre legyen, milyen gyönyörűen zengene újra a magyar szó a harmadik nemzedékben! Nyelvileg nehezebb az óvónő feladata városon, kevert ajkú lakosság közt, s ilyen esetekben felette fontos, hogy az óvónő beszéde tagolt, értelmes, világos magyar nyelvű legyen. Az idegen etnikai egységbe [más tájnyelvi közösségbe] került óvónő igyekezzék elsajátítani a szókinccset, tanulja meg szokásmondásaikat, gazdagítsa tőlük nyelvét. Mert nem igaz az, hogy a népnyelv szegény! Gazdag és változatos az! Néhány példát rá: a Szamosháton, Szatmárban a tűzvész neve *tűz*, Erdélyben égés. A Szamosháton *a búza kihányja a fejit*, másutt *kalászba szökik*. Nálunk a kemencét *fűtik*, a székelyek *hevítik*. A táblán elnyújtott tészta a Tiszaháton *egy szál tészta*, Székelyföldön *lapitón siritett tészta*. Nálunk soha sincs *aszály*, csak *szárazság* van. De az aztán rettenetes. A magvaváló szilva: *szárazmagú*. Pompás, szemléletes kitétel. De azért a szakirodalom nem veszi át.

Városon született ember aligha tudja olyan gyönyörűen *pászítani* [illeszteni] a szót, mint ők. Az ügyefogyott: *holdfogytán született ember*. A makrancos gyermek: *bojtorjános*. Adósságát akkor adja meg, amikor *szilvماغ alá szánt*. Vagyis sohanapján, mert a Szamosháton az árokparton vadon kél a szilva, *onnat oskolázzák be*. Az ingatag anyagi helyzetű: áll, mint *vizen a buborék*.

A népnyelv azután gyermekdalaiban zeng. Az egész óvodai zenei anyag egyszólamú melódiák alapján állítandó össze, hisz a gyermeket ebben a korban kizárólag a ritmus, a melódia érdekli. A dallamokhoz kíséretet adni felesleges is, káros is. Zavarja a gyermeket. De bármily gyenge legyen melódiaérzéke, a ritmust, az életnek ezt a legősibb elemét hiánytalanul átérzi, benne lüktet a vérében. Népünk hagyományos és ma már bőségesen feltárt, összegyűjtött gyermekdalai kimeríthetetlen változatosságban állnak az óvó rendelkezésére. Így nyugodtan lomtárba kerülhetnek a tandalok, mellőzendők az önszerzemények, s szabályként kellene kimondani, hogy az óvodából sürgősen száműzendő minden felnőttek csinálta iskoladal.

Dal és tánc az óvodában egymástól el sem választható. A tánc táplálkozik az ősi hagyományból és [a] felsőbb rétegek általánossá vált táncaiból. Az óvodában csak az ősi hagyományokat őrző táncnak van helye. Önkéntelenül adódik, hogy a csoportba verődött gyermekek kört formálnak, úgy fognak játékba, dalba. Somogyban *karikázás*, Sárközben *játszó*, másutt megint *karéjozásnak*, *karéjnak* mondják. A játék lényege abban áll, hogy a kör közepén álló egy vagy két alakot körültáncolják. Ez a körtánc mágikus és mitikus hagyomány. Talán az ősi házassági formulák egyik változata. Mert annak, hogy egy emberpár egymásra talál, annak mindig és mindenütt volt és van valami ünnepélyes formája. Úgy gondolták talán, hogy a körbeállt közösség mágikus erejét átsugározza a bent állókra? Vagy a sámán, az ősi közösség papja maga állt a kör

középpontjába, és az ő mágikus ereje sugárzik ki mint központból a körben állókra? A babonás hatalomra vágyó ma is kört, *várat* kerekít a porba maga köré; a kör vonalát gonosz át nem lépheti, védve van. A gyermek mindig a felnőttek életét utánozza, s nemzedékről nemzedékre adja át az ilyen ősi szokást, még akkor is, mikor a hagyomány már értelmét elvesztette, feledésbe is ment. Vagyis a gyermekjátékok, táncok, dalok primitív ember voltunknak ismeretlen töredékeit őrzik.

Ki ne tudná ma már, hogy a játék a gyermek számára az a kiélési forma, melyben gyengeségét nem érzi? Az történik, amit ő akar. Kocsis és ló egy személyben. Mama és vendég és gyermek váltakozva. Ez a játék a gyermek számára a valóságos élet. A lélektani kutató a játékban a munka előfutárját látja, felkészülést az élet küzdelmes munkájára. Ez csak nagyobb ösztönzést adhat nekünk arra, hogy a gyermek játékos kedvét kielégítsük. A játék számára örömforrás, ritmus, cselekvés. Ezért eleme a játéknak a mozgás, a ritmikus mozgás: a tánc és annak kísérője, a dal. A néprajz hozzáfűzi, hogy a játék és a játékszer ősi hagyomány. A gyermek játéka az egyetemes játékkincsé. Meglepők a hasonlóságok és egyezések minden népfaj és minden ország játékszerei közt. Mindenki ismeri a *zúgattyút*, *zúgató-* vagy *zungatófát*. Lapos deszkadarab, de a lénia [vonalzó] is megteszi. Egy lyukon spárgát húznak át rajta, s mint ostort forgatom. Zúgó hangot ad. Ma nálunk gyermekjáték. De az első új-guineai expedíció egy részét azért koncolták fel, mert a szépen faragott *zúgatófákat* egy tiszt el akarta vitetni. Felkoncolták őket, mert a legényavató szertartásokhoz, tehát mágikus szertartáshoz voltak használatosak.

A magyar gyerek gubacsból, cirokból, *málé-*, akarom mondani kukoricaszárból csinál magának jármos ökröt. Közismert a vesszőparipa. De Petőfi nádparipán lovagolt, mert az Alföld fában szegény volt. A szabolcsi fiú meg *förgő-*, napraforgószár fejére veti a kantárt, s az illúzió teljes, hiszen kantára is van: igazi ló tehát. Állati csontból csontcsikó lesz a gyerek szemében, s ha nincs vásári falovacská, ez teljesen pótolja azt. Perzsiái ásatások alkalmával sírokból, romokból előkerültek négykerékű, lapocskákra szerelt állatok. Az ókori egyiptomi gyermek állatjátékai közt ott a krokodilus. Miért? Mert az utánzó játék mindig a környező világot példázza. A zörgő, csörgő, labda a görög klasszikus korban éppoly ismert játék volt, mint ma, csak az anyag változik. Babával pedig minden nép leánygyermeké játszik. Kitűnő tanulmányul szolgálna egy országos babagyűjtemény. Persze nem iparművészeti babákra gondolok, hanem a rongy- és agyagbabákra, melyeket a kislány maga öltöztet, tekerget ruhába, becézgeti, nevelgeti, meg is fenyíti, ahogy azt anyjától látta.

A gyermekdal, tánc és játék ősi kapcsolataira igyekeztem rámutatni. Nem kisebb ember, mint Kodály állapítja meg, hogy a tudat alatti nemzeti vonások legjobb megalapozója a néphagyomány, elsősorban játék- és gyermekdalaival. Ezeket a nemzet közkincsévé kell tenni, s ez az óvoda feladata. Aki hétéves koráig idegen dallamokat szív magába, idegen játékokat gyökereztet meg tudatában, az magyarul érezni és magyarul gondolkodni már nehezen fog az életben.

Óvónőnek lenni nem foglalkozás, hanem hivatás, elhivatás. Munkája nem zárul az óvodai munkával, egész életét annak kell szentelnie. Meg kell nyernie a szülők bizalmát, meg kell osztania velük a nevelés és a gondozás munkáját is. Népi gyermekne-

velési rendünk feltárása is előttük álló feladat. Éppen ezért kell néhány szót a néprajzi anyag gyűjtéséről is mondani.

Az első természetesen a bizalmas viszony megteremtése az asszonyokkal. Ezt nem szerezhetem meg azzal, ha minden tartózkodást levetkezek a magam részéről, mert népünk egyes vidékeken igen zárkózott, bizalmatlan minden *gyűttment* szemben. Debrecenben pedig *gyűttment* mindenki, akinek nem Basahalmán errül vágta el a köldökét. Sohase lehetek fölényes! Csak érdeklődhetek tapintatosan a másik magyar szellemi kincse után. Egy szinten kell állnunk, és ha érdeklődésemben ők érzik magukat okosabbnak, helyzetem máris könnyült. Benne van az emberi természetben, hogy szívesebben tanít, mint tanul. Népünk ott, ahol a városi hatás még nem rombolta le az ősi hagyományokat, merev szertartási formákat tart be. Nem szokás berontani a házba, és előállni azzal, hogy ezért vagy amazért jöttem. Tempósan megy az ilyesmi. Meg azután ahány ház, annyi szokás, ahány falu, annyi törvény, mondják ők maguk is. Ügyeljünk tehát: se házi, se falubeli szokásrendet ne sértsünk.

A köszöntés és annak fogadási módja vidékenként más. Vannak a hétnek bizonyos napjai, amelyeken nem illik látogatóba menni. A falu, amelynek népe, különösen nyáron látástól vakulásig dolgozik, korán fekvő. Lámpaoltás után nem illő sehová se bekopogni. Látogatásunkat sohase nyújtjuk hosszúra, feltartjuk a háziakat a munkában. A látogatás alatt is meg kell teremteni a megfelelő légkört, és csak azután térni a tárgyra. Meg kell figyelni a falu életritmusát, és abba beleilleszkedni. Könnyű megütni az embernek a bokáját, ha úri közömbösséggel nem tanulja meg a szokásrendet! Egy családot látogattam meg. Az asszony kiszállt az *esztovátából* (a szövőszékből), amikor beléptünk. Beszélgetés közben nyugodtan megnéztem a munkában álló szőttest. Az asszony zavarba jött, mentegette magát, hogy *likás* a vászna (itt-ott fekete a szál), mer-hogy *fulánkos* [szulákkal benőtt] volt a kendere. Engem egy kislány kísért el, addig rángatta a kabátomat, hogy végre is elbúcsúzva elmentünk. Na, volt is mit hallanom a kislánytól! Még annyit se tudok, hogy ha az asszony kiszáll az *esztovátából*, az azt jelenti, hogy nem akarja megmutatni a vásznát! Közelibe se szabad annak ilyenkor menni, mer vagy csúnya és azt restelli, vagy a jó szövő féltékeny rá, hogy el ne lesse más az ő munkáját! Még jó, hogy a tűzhelyen a *fazokba* bele nem néztem, mer az aztán a legszörnyűsebb hiba! Így pergett az én kislányom nyelve, s mindenben igazat kellett neki adnom. Ez önérzetét igen nevelte, s később sem sajnálta tőlem az oktatást. Ügyeljünk! Ha nem vezetnek minket a *ház* (szoba) belső részébe, ha az asszonynép közül valaki a faülésű széket nem törli meg kötényével, mielőtt helyet kínálna, ha az asszony farral forog felénk [a hátát mutatja], ha közel ültetnek az ajtóhoz, ott tudnom kell, hogy a vendég nem becses. Olyankor jobb is azt gondolni, hogy megél a *kódus* egy ház nélkül, és mindjárt odább is állni. De ilyenkor is végire kell járnom, mit hibáztam el. Alkalmatlan időben mentem, tapintatlan voltam? Valami oka mindennek van.

Senkinek sem lenne annyi alkalma a babonakörök felgyűjtésére, mint az óvónőnek. Például: a beteg gyermeket megfűstölik, ráolvasnak, megfűrösztik. Féltik szemveréstől, piros szalagot kötnek bokorra a csuklójára, mert ez védő szín. Más színeknek esetleg ártó hatásuk van. A rontószöveget mormolják, [de] nehezen lehet megtudni. Aki elmondta, az lemondott és átadta vele rontó vagy gyógyító tudományát is, így hát

természetes, hogy féltékeny rá. De esetleg leírja, mert ezt a hagyomány nem tiltja. A szövegek a néprajzi tudomány számára értelmetlenségükben is becsesek. Az újszülöttet látogatói megköpöködik. Ne botránkozzunk meg ilyesmin, ez ma már úgyis csak jelképes, de ősi hagyomány, és a teljes jóakarát jele. A látogató ezzel bizonyítja, hogy nem akar ártalmára, rontására lenni sem a gyerekeknek, sem az anyjának. Roppant óvatosan járjunk el babonás gyógymódokkal szemben! Ha kinevetem, azzal a babonát még nem irtottam ki, csak elrejtőzik előlem. Ajánljunk észszerű eljárásokat a gyógyításra, az egészséges gyermeknevelésre. Az egészséges gyermekeken nem kell babonás gyógymódokat alkalmazni.

Tanuljuk meg, hogy a komaság egyes vidékeken megtiszteltetés. Százféle szabálya van. Például a pásztor mind koma. Nem is tegezik egymást, ez is [a] megbecsülés jele. A komával *osztozni* (veszekedni) nem szabad. A komaság elfogadása kötelező, hisz „lelket váltani hívja”. Zöld fűben ha áll, az is elszárad alatta, ha megtagadja. Van édes koma, *kis koma*, *nagy koma*, *tűrűlvágott koma*, van azután *nevezetbe való koma* is, ami talán megfelel a baráti komaságnak. Mindennek egy a vége: az óvónó élje bele magát munkahelye környezetébe, és ha lehet, jegyezze is fel tapasztalatait.

Ahhoz azonban, hogy az óvónó a rábízott gyermekek lelkében a magyar kultúra alapjait kiépíthesse, ahhoz az is szükséges, hogy őt erre képesítsük. A képzőből ne hozzon magával hangsúlyban és mondatfűzésben is idegen, megfertőzött nyelvet. Ne magyartalan dallamokat és játékokat hozzon magával, hanem ismerje Kiss Áronnak [Kiss Áron: *Magyar gyermekjáték-gyűjtemény*. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1891] és a későbbi néprajzi gyűjtőknek idevágó gyűjtését. Kerülje a felnőttek gyártotta tandalokat. Valószínű nem megoldható az, hogy etnikai egységek [népcsoportok] számára neveljünk egyes óvónőket. De legalább ismerjék meg ezeknek az egységeknek jellemző jegyeit! Ha lehetséges, helyezték [az óvónőt] abba az etnikai egységbe, amelyből származik. Legalább itt szakíthatnánk a múltnak azzal a hibájával, hogy az értelmiség mindig idegenből jött. A képzés anyaga simuljon a néprajzi tudomány eddig feltárt anyagához, az egyes tantárgyaknak adja meg néprajzi hátterét. Kérdés tárgya lehet az is, legyen-e még a néprajzi aláfestés mellett külön tantárgy is maga a néprajz.

Egész kultúránk alapját az óvoda adja meg. Nincs ennél fontosabb iskolafaj. Törőd-jünk vele egyszer a magyarság sorsfordulójának órájában!

STEVANYIK ANDRÁS

Az olimpiák és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye

II. rész

Az idő múlása, más rendezvények fénye lassan elhomályosítja, milyen gigászi erőfeszítéseket követelt a 32. nyári olimpia és a 16. paralimpia megvalósítása. Tokió minden akadályt legyőzve teljesítette vállalását: nem szakadt meg az olimpiai mozgalom folyamatossága. Üres lelátók, drákói szigor, a japánok állandósuló tiltakozása ellenére mindkét játékot becsülettel megszervezték. Pedig szinte emberfeletti anyagi és erkölcsi áldozatot kellett hozniuk a siker érdekében.

Közismert, hogy a Covid-19 vírus pusztító támadása miatt egy évet csúszott mindkét játék. Sőt hosszú hónapokon át kérdőjelessé vált a megrendezhetősége. Nemcsak a soron következő állomás megléte, hanem az olimpiai mozgalom túlélése került veszélybe!

Az olimpia hiába a világ legismertebb, legnagyobb becsben tartott eseménye, de a jövője napjainkban erősen függ a befektetőktől, a médiától és a népek bizalmától. Szerencsére kedvező állásba fordultak a csillagok, és a fény eljutott a „felkelő nap országába.” Immár második alkalommal, hiszen 1964-ben Japán volt az első ázsiai ország, amely befogadta a mozgalmat.

Így a 2020-ban elkezdett tanulmányunkat¹ kiegészíthetjük, illetve befejezhetjük újabb információkkal: egyrészt a fenti két viadalon résztvevő vármegyebeli sportolók eredményeivel, másrészt az első rész megírása után megismert újdonságokkal. Minden tanulmány, dolgozat másodlagos sikere az, ha hatására felszínre kerül(het) nek addig elrejtett – a témához tartozó – kiegészítések. Netán pontosítások, amelyek hitelesebbé teszik az anyagot. Kivételes helyzet, mikor a szerző annak örül, ha munkája mások közbevetéseivel válik teljesebbé.

A most közölt dolgozatban rögzíthetjük és helyére illeszthetjük a legfrissebb tokiói eredményeket, majd következnek a 2020–2023 között felszínre került adatok. Hála a sorsnak, több fontos pótlással gazdagíthatjuk a vármegyei sportolók sikerlistáját. Végül jelzesszerűen érintjük azt az ingoványos területet, ami a mai vármegyénk határait feszegeti. Egy kis kitekintést nyújtunk a hajdani Szatmár, Bereg és Ugocsa legjobb magyar származású sportolóinak olimpiai teljesítményéről. Jól tudjuk, hogy sikereiket

¹ STEVANYIK ANDRÁS: Az olimpiák és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2020. 3. sz. 75–93.

más országok színeiben érték el, de nem baj, ha ezekről a megcsonkult részeknek is van tudomása. Kis kitérőként elidőzünk a nem vármegyebeli, de hozzánk mégis kapcsolódó olimpikonok bemutatásával. Zárásként megpróbálunk hiteles mérleget vonni kiválóságaink évszázados teljesítményéről. Az eddig lezajlott 32 nyári, 23 téli, a 3 ifjúsági olimpián és a 16 paralimpián kutatásaink szerint 120–140 vármegyebeli sportoló képviselte színeinket, vannak, akik több alkalommal. A legfényesebb sikereket elért, legmagasabbra jutott bajnokok névsorát majd a végén összegezzük.

I. Tokió – 2021

Az új évezredben rendkívül megnehezedtek az olimpiára kijutás feltételei. A minden sportágra kiterjedő, alaposan kidolgozott kvótarendszer bizonyította, hogy már a részvétel is komoly fegyvertény! Közhelyszerűen eddig is gyakran ismételtgettük, de egyre jobban kidomborodik ennek valóságtartalma. Nagy dicsőség, hát még a pont- vagy éremszerzés! Ezek ismeretében sok vármegyebeli olimpikon szereplésére most nem számíthatunk. Az elmúlt három olimpián összesen 9 versenyzőnk képviselte régióinkat.

A magyar küldöttségbe kerülést nehezítették a hazai megmértetések, majd a bizonytalan helyszínű és időpontú pontszerző nemzetközi versenyek, a járvány okozta megbetegedések, karanténok, visszalépések. Elsősorban az atlétáinknak volt most is a legnagyobb esélye. Közülük HELEBRANDT Máté (1989–) gyalogló vívta ki a jogot az utazásra. Milyen szép lett volna, ha feltörekvő fiatal tehetségeink – pl. Szikszai Róbert diszkoszvető vagy Bakosi Béla magasugró – vele tarthattak volna. Csupán hajszálak, centiméterek hiányoztak a bravúrhoz.

Helebrandt az 50 km gyaloglásban a 17. helyen végzett. Ebben a „gyilkos” sportágban a pokoli hőségben és a hatalmas mezőny szorításában kiemelkedő teljesítmény volt tőle az elért eredmény. Ne felejtjük: a fiatal atlétának ez már a harmadik olimpiája, fokozatosan javuló helyezésekkel.

A szülőváros, Nyíregyháza közvetlenül csak öt búcsúztatta a nyári olimpiára, de a vármegye képviselőjében még volt kinek izgulnia. (Az első részben meghatároztuk, hogy milyen szempontokat követünk a vármegyebeli sportolók besorolásánál.)

Így még véletlenül sem hagyhatjuk ki a szintén nyíregyházi FUCSOVICS Márton és a nyírbátori MAJOROS Bence nevét, akkor sem, ha a világjátékokra már más város és egyesület tagjaként készülhettek. Fucsovics Márton (1992–) lassan egy évtizede a teniszvilág elitjéhez, a TOP-ista első harmadához tartozik. A magyar válogatottban is alapember, meghatározó pont. Az ifjúsági olimpián 2010-ben Szingapurbán pályára lépett, és nagy lelkesedéssel várta a felnőttek közötti bemutatkozást. Hiába. Egy kiújult vállsérülés megakadályozta versenyzését. Csak a részvétel lehetősége adatott meg számára. „Ütős” kis csapatunk másik oldalán Majoros Bence asztaliteniszező (1997–) két fordulóig jutott az ázsiaiak által uralt sportágban, az ázsiai ötkarikás játékokon. Ott otthonosan csak a japánok és a kínaiak mozoghattak. Mégis, akár ajándéknak is fel foghatta a részvételt, hiszen kint ünnepelhette a 24. születésnapját.

Időrendben néhány héttel a nyári után következett a paralimpia. Minket két kerekesszékes vívó képviselt: TARJÁNYI István teljes mértékben, VERES Amarilla (1993–) pedig

áttételesen. Néhány éve még mindketten az NYVSC klubban edzettek, aztán Amarilla fővárosba igazolt. 2016-ban még nyíregyházi színekben szerzett Rióban bronzérmet a párbajtőrscapatban, második olimpiáján jutott a csúcsra. Egyéni aranyérmet nyert ugyanebben az ágban. Sikerében nyilván benne van a szabolcsi vármegyeszékhelyen végzett munka is. Felülírhatatlan diadalát mi is kitörő örömmel fogadtuk. Tarjányi (1978–) első alkalommal vett részt paralimpián. Nem jutott olyan magasságba, mint Amarilla, de azért kardvívásban sikerült egy 8. helyet elérnie.²

II. Kimaradt olimpikonok

Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye és az olimpia kapcsolatát bemutató korábbi írásunkban az innen induló vagy idekötődő sportolók eredményeit próbáltuk számba venni. A teljességre és áttekinthetőségre törekedtünk annak tudatában is, hogy évtizedes fehér foltokat nem lehet hibátlanul eltüntetni. Sőt reménykedtünk, hogy a tanulmány hatására új információk teszik majd még teljesebbé összegzésünket. Így is lett!

A véletlennek köszönhető, hogy több kiemelkedő sportember került látóköriünkbe. Kezdjük a dobogó legfelső fokáig feljutó HÓDOS Imre (1928–1989) birkózóval. Egy Kálmánházáról készült helytörténeti könyv³ lapjain a következő idézet olvasható az örökös birkózó bajnokról: „Hódos Imre 1928. január 10-én Kálmánházán született. Hajdúnánáson anyakönyvezték. Az akkori tanoncok (inasok) elmondása alapján már 4–5 éves korában kiemelkedő tehetségnek mutatkozott. A kálmánháziak élénken emlékeznek az örökmozgó, erős felépítésű, »vasgyúró« fiúra. Édesapja bogárnér kerékgyártó mester volt Kálmánházán, édesanyja varrónőként dolgozott... Kálmánházán járt elemi iskolában, itt az óraközi szünetekben birkóztak, verekedtek. Az erős felépítésű fiú kivívta osztálytársai tekintélyét. Bátor, ambícióval megáldott, ügyes fiú volt.”

Sportkarriere már Hajdúnánáson kezdődött, és Debrecenben teljesedett ki. Rangos hazai és világversenyegek bajnoka lett. Többek közt három olimpián is szerepelhetett. Ezek között a legsikeresebb az 1952-ben Helsinkiben kiérdemelt aranyérem. Így tudtuk meg egyértelműen, hogy még egy bajnokkal több szerepelhet listánkon. A szülőfölddel megmaradt kapcsolatát az is igazolja, hogy az 1970-es évek végén edzőséget vállalt Nyíregyházán az NYVSC-nél.

HEGEDŰS István (1924–1956) a legösszetettebb sportágban, az öttusában szerzett babérok. Meglepő, hogy a nyírségi vármegyeszékhely, a bujtosi tavak milyen sok kiváló pentatlonost indítottak útba. Fityulát – ez volt Hegedűs István beceneve – eleinte csak szűkebb pátriájában csodálták sokoldalúsága miatt, majd országosan ismert bajnok lett. Akik a nyíregyházi piaccsarnok felé járnak, a Rákóczi út közepén egy márványlapot láthatnak. Egykori szülőházát jelöli az emléktábla, rajta a hajdani papír húszforintos rajza. A kimunkált, erős testű férfialakhoz ő állt modellt. Élete, sportteljesítménye is modellé vált sok fiatal számára. (Gondoljunk csak a szintén Nyíregyházáról indult öttusázó utódokra, Balczóra és Mónára.) A tragikus halála is

² MÁN LÁSZLÓ: Igen ízllett az ázsiai. Kelet-Magyarország, 2021. 204. sz. 10.

³ Kálmánháza története. Szerk. Nagy Tamás. Kálmánháza, 2013.

felejtethetlenné teszi alakját. Az 1956-os forradalom legelején egy ávós golyója eltalálta. Nem volt semmi köze a kialakuló szabadságharchoz, épp edzésre sietett. Rosszkor volt rossz helyen, egy embertelenül rossz korban. Most mégsem ezek miatt idéztük ide személyét. Sikerekben gazdag, drámai végű életútja, eddig úgy tudtuk, nem kötődött az olimpiai játékokhoz, aztán egy újságcikk módosította ismereteinket: „1948-ban magyar öttusabajnok, két évvel később csapatban is aranyérmes. Négy évvel később teljesült élete nagy vágya: ott lehetett a Helsinki olimpián.”⁴ Ezek után tehát joggal sorolhatjuk olimpikonjaink közé. Tartalékként, kerettagként, de ott lehetett azon az ötkarikás játékon. Ott, ahol Magyarország minden idők legjobb teljesítményeként 42 éremmel harmadik (!) lehetett a nemzetek közötti nem hivatalos pontversenyben.

GULÁCSY Mária (1941–2015) vívó és a vármegye a kétezres évek elején talált újra egymásra. Addig párhuzamosan, szinte egymástól függetlenül teltek a mindennapok. Mária egy jeles beregi nemes családba született Beregszászon. Az ukrán front előre nyomulásakor, „1944 őszén Budapestre menekültek, majd a főváros ostroma után Gulácsra tértek vissza. Általános iskolai tanulmányait Mátészalkán kezdte meg, de a felső tagozatot már Budán végezte el.”⁵ Ott lett tanár, és világhírű válogatott vívó. A hatvanas években ért fel a csúcusra, kétszeres világbajnok és olimpiai ezüstérmes törvívó lett (1968, Mexikó). Az otthoniak gulácsi falunapokra mindig szeretettel meghívták, és a közeledés kölcsönössé vált „büszke gulácsi Gulácsynak” vallotta magát.

Érmet ugyan nem kapott, de sportolói és emberi magatartásával nagy elismerést szerzett magának STRÉHLI Ildikó atléta, bobversenyző, íjász. Ráadásul téli olimpiai részvétellel írta be magát a magyar sporttörténelembe. Ő lett a „Bobhercegnő”. 2012-ben Kürti Évával Salt Lake Cityben 13. helyen végeztek. Kevesen tudják, illetve kevesen emlékeznek rá, hogy Ildikó évekig tanult a nyíregyházi főiskola testnevelés szakán. Vujity Tvrtko riporter, író tette közkinccsé, hogy milyen ádáz küzdelmet folytatott a rátámadó halálos betegség legyőzésére, hogy tudott ennek ellenére nagyot alkotni, példát mutatni a sport területén is másoknak.

Említsük meg BORNAMISSZA Barnabás (1915–1985) nevét, akinek emlékét elsősorban szülőfaluja, Tiszadada tetté ismertté. 2004-ben emléktáblát állítottak tiszteletére, miszerint a magyar rúdugró bajnok részt vett az 1936. évi berlini olimpián. Bár ottani eredményeiről nem találtunk adatot, de fogadjuk el lelkes tiszadadai utódainak közlését. Ahogy emlékezzünk meg röviden azokról, is akik nagyon közel kerültek az olimpiai szerepléshez, de a sors nem volt kegyes hozzájuk. Tagjai lehettek a nagy viadalra készülő magyar válogatott keretnek, de az utazók közé már nem jutottak be. A tanulmány első részében már megemlítettünk néhány szabolcsi sportolót – pl. a nyírbátori Kirchoffer Károlyt vagy a nyíregyházi Pivnyik Gyulát – de a sor még bővíthető. A nyíregyházi tornász, Surányi Imre és klubtársa, Stróbl Ilona 1936-ban maradt le a vonatról, de a későbbiekben is előfordultak hasonló esetek. 2016-ban pedig a szintén nyíregyházi úszó reménység, Reményi Ármin szenvedte el a kizárás kínjait. A

⁴ KOVÁCS GYÖRGY: A modell halála. Emlékek a Bujtosról indult Hegedűs Istvánról. Kelet-Magyarország, 1991. okt. 22., 248. sz., 16.

⁵ PATAK GÁBOR: A gulácsi Gulácsy. Kelet-Magyarország, 2007. szept. 14., 215. sz., 6.

magyar úszósövetséget terheli, hogy hibás nevezés miatt végül csak láthatta, de nem küzdhette végig a riói olimpiát.

Megérdemlik azok is a megemlékezést, akik edzőként, szakvezetőként elősegítették a kiváló szabolcsi, szatmári, beregi sportolók szereplését. A szerencsésebbek alkalmanként elkísérhették tanítványaikat a nagy megmérettetésre. Közülük kiemelkedik dr. Pikó Károly (1952–2018) sportorvos, aki az atlétikai különítmény – olykor az egész magyar küldöttség – orvosaként vehetett részt 25 éven át a játékokon. Esetenként az utazó küldöttség tagja volt Glüchmann Pál (súlyemelés), Orendi Mihály (atlétika), vagy Vajda Tamás (úszás) is.

III. Egy kis kitekintés

Az újkori magyar történelem viharos változásai, a hatalomgyakorlás egyoldalúsága a rendszerváltozásig nem tette lehetővé, hogy magunkénak érezzük, számon tartsuk az elszakított vármegyérészek életének alaposabb megismerését. Még a politikailag semleges sportvilágban sem. Nem foglalkoztunk sikereikkel, kudarcaikkal. Elhallgatták ezeket határainkon belül és túl, pedig a hajdani Szatmár, Bereg és Ugocsa nagyobbik felén is születtek említésre méltó eredmények.

Természetesen a történelmet, sőt a hétköznapi történelmet sem szabad átírni, kisa-játítani, de azzal aligha ártunk, ha néhány ottani olimpikonra felhívjuk a figyelmet.

Szatmárnémeti (Nyíregyháza testvérvárosa) egyik büszkesége STAHL JENCSIK Katalin világbajnok törvívó, aki 1968-ban és 1972-ben is bronzérmeket nyert Mexikóban, illetve Münchenben. Később is kijutott ötkarikás játékokra – összesen öt alkalommal –, de már több érem nem gazdagította. Nagykárolyból NEMES Ferenc szerepelt szépen az 1936-os berlini játékokon. Nagybányának BIRTALAN István, a „zsibói bölény” kézilabdás hozott dicsőséget: 3 olimpián két harmadik hely. Szatmár vármegye határainak közvetlen közeléből Besztercéről indult SZABÓ Gabriella atléta, aki egészen a dobogó tetejére „futott” 2000-ben.

Kárpátaljáról még a csehszlovák, majd szovjet és még később az ukrán bajnokságig is nehéz volt elérni. Szinte csoda kellett, hogy innen távolabbra is eljusson valaki. A csoda ismereteink szerint csak VARGA István munkácsi és SZABÓ József ungvári labdarúgóknak sikerült 1972-ben a szovjet olimpiai válogatott tagjaként.

IV. Kedves társutasok

Tanulmányunk mindkét felében koncentrikus körök szerint igyekeztünk felfejteni vármegyénk és az ötkarikás játékok bonyolult hálózatrendszerét. A belső mag, a legfontosabb természetesen a különböző olimpiákon résztvevő sportolók köre volt. Ezen belül is a ma még tekintélyesebb nyári játékok, majd a téli, a paralimpiai és ifjúsági olimpiákon szereplők következtek.

A második körben pótoltuk az időközben felmerült újabb neveket – pl. Hódos Imre – hiszen nélkülük meg sem közelíthettük volna a teljességet.

A magtól eltávolodva érintettük a mai vármegyehatáron túli, de valójában szatmári, beregi sportolók teljesítményét. Igaz, más országok színeiben, más körülmények között felkészülve érték el sikereiket, de magyarok ők is.

Végül fontosnak tartjuk megemlíteni azokat a volt olimpikonokat, akik jóval később, laza szálakon, de mégis valamennyire hozzánk is tartoznak. Nem soroltuk, és nem is soroljuk őket vármegyénk dicsőséglistájához, de büszkén számon tartjuk eredményeiket.

Az összekötő szálak egyike a *rokon*i kapcsolatokból erednek. A 2012-es londoni olimpia tornász aranyérmese BERKI Krisztián (1985–) édesanyja nagyecsedí volt. Így Krisztián gyermek- és ifjúkora sűrűn átszőtt itteni élményekkel. Hasonló kötődés tapintható ki az 1972-es müncheni olimpián aranyérmes birkózó HEGEDŰS Csaba (1948–) esetében is. Édesanyja mándoki származású. Fia szerezte a magyar sporttörténelem 100. olimpiai aranyérmét. Szoros kapcsolatban áll napjainkig is az itteni emberekkel. Szövetségi kapitányként szerepe volt abban, hogy a kétezres évek elején a legrangosabb birkózó versenyeket rendezték meg Nyíregyházán. Mindkét sportoló elfogadta és szívesen vállalta Nagyecsed, illetve Mándok díszpolgári címét.

Dobogóra ugyan nem állhatott Dél-Koreában, de az 1988-as szülői olimpián 8. helyezéig jutott CSISZTU Zsuzsa (1970–) tornász. A televízióból jól ismert műsorvezető, sportújságíró gyökerei Timár községig érnek. Apja, Csisztu Mihály grafikusművész karrierje innen indult.

Kovács Ágnes (1981–) úszó büszkeségünk anyai ágon kötődik Nyíregyházához. Amíg éltek nagyszülei, rendszeresen tartotta velük a kapcsolatot, míg volt hova hazatérni. Közismert, hogy ő 2000-ben nyert olimpiai aranyat Sydneyben, de addigra már egy bronz is a tarsolyába került Atlantában.

Kiváló röplabdázók voltak a „BISZKU lányok” (Éva és Zsuzsa). Bár karrierjükre fényt és árnyékot egyaránt vetett apjuk politikai múltja, de témánk szempontjából itt csak sportsikerük számít. Részt vettek az 1976. évi montreáli olimpián, és hozzájárultak a majdnem dobogót jelentő negyedik hely megszerzéséhez. Csapattársuk volt a nyíregyházi kedvenc, Csapó Gabriella is.

A rokon szálak mellett fontos csoportalkotó tényező az *edzői munka*. Több egykori olimpikon tudását később edzőként kamatoztatta – vármegyénkben is. Közülük leginkább BOTOS András (1952–) vált „majdnem” szabolcsivá. Két olimpián szállt ringbe, és Münchenben bronzéremmel tudott fellépni a dobogóra. Nyíregyházán közel két évtizeden át kereste, edzette a helyi tehetségeket. Leghíresebb tanítványát – Balog Vilmost – egészen az ötkarikás játékokig vezette.

A kisvárdai női kézilabdázás első virágkorához jelentősen hozzájárult két edző, két volt olimpikon: BERZSENYI Mária (1946–) és MÁTÉFI Eszter (1966–)

A legendás, pályán belüli „puhaságáról” elhíresült DALNOKI Jenő (1932–2006) pedig az 1984-ben csúfosan távozó nyíregyházi Spartacus elakadt szekerét próbálta előbbre tolni. Rövid ittléteik maradandó nyomot azért nem hagytak a sportkedvelő szabolcsi közönségben.

Végül ne feledkezzünk meg arról a néhány sportolóról sem, akik halvány vékony szállal, de azért ragaszkodtak az itteni gyökerekhez, sikereiket azonban teljesen más

közegben, más ország színeiben aratták. Így például Gregory BENKO (1952–) ausztráliai vívó. Nevéből könnyű kihámozni magyar származását. Apja a II. világháborút követően vetődött a távoli szigetre, és fia ott vált ismert sportolóvá. 1972–1984 között négy olimpián képviselte az ausztrál színeket; volt, hogy hosszabb-rövidebb ideig Nyíregyházán készült valamelyik világversenyére.

MAROSZÁN Dzszenifer (1992–) családneve ismerősen cseng nemcsak a sportolói körökben. Újfehértó és Bököny környékén több híres ember született ilyen névvel. Gondoljunk csak a népszerű színésznőre, Marozsán Erikára, vagy a négyszeres válogatott labdarúgóra, Marozsán Jánosra. Utóbbi gyermeke lett Dzszenifer. Amikor az apa aktív pályafutását befejezve Németországban edzősködött, lánya mellette tanulta ki a jó foci fortélyait. Dzszenifer ugyan még Magyarországon született, de második hazájában vált válogatott játékosná. Mi több, 2016-ban Rióban a német csapat élén lett olimpiai bajnok.

Utolsóként említjük a világ legeredményesebb úszóbajnokát, Mark SPITZ amerikai olimpikont. Egyrészt azért, mert az ő kötődése vármegyénkhez a legtávolabbi. Apja nagyszülei vándoroltak ki hajdanán innen Nyírkarász környékéről az USA-ba. Másrészt azért bátorkodunk dolgozatunkban megemlékezni róla, mert ezt a vékony kis összekötő szálát is megőrizte az úszózseni. Mi több, büszkén emlegeti ősei múltját. Külön tisztelet illeti ezért a nemes gesztusért, hiszen egy kilencszeres olimpiai bajnok amerikai sportoló akár említésre sem tarthatná fontosnak.

V. Olimpikonjaink emlékezete

A már többször idézett első részben bővebben szóltunk az olimpikonok megbecsüléséről. Ennek kiegészítéseképpen megemlíti, hogy több bajnokunk, helyezettünk tiszteletére helyeztek el emlékjeleket. Természetesen csak azoknak, akik már sajnos nem lehetnek közöttünk: márványtáblákat, domborműveket, elneveztek róluk utcákat vagy sportcsarnokokat.

Sport- vagy rendezvénycsarnok viseli nevét HARANGI IMRÉNEK (Nyíradonyban 2003 óta), HÓDOS IMRÉNEK (Debrecenben), KULCSÁR ANITÁNAK (Szerencsen 2009 óta) és SZEGEDI KÁROLY kenusnak (Újfehértón 2020 nyara óta).

Emléktáblája van a már említett HEGEDŰS ISTVÁN mártír öttusázónak, Kulcsár Anitának, Szegedi Károlynak, Hódos Imrének, 2021 nyara óta Kisvárdán DR. HALASY GYULÁNAK és 2020-tól DR. PIKÓ KÁROLYNAK is. Utcat neveztek el Harangi Imréről, Hódos Imréről.

A 2020-ban közölt eredménylista a következőképpen módosult:

ARANYÉRMESEK:

- 1912 Berty László kard, csapat*
- 1924 Dr. Halasy Gyula sportlövészet
- 1936 Harangi Imre ökölvívás
- 1936 Kárpáti Károly birkózás
- 1952 Hódos Imre birkózás

- 1960 Balczó András öttusa, csapat
- 1968 Balczó András öttusa, csapat
- 1968 Dr. Móna István öttusa, csapat
- 1972 Balczó András öttusa
- 2012 Kőkény Roland kajak-kenu
- 2021 Veres Amarilla vívás**

EZÜSTÉRMESEK:

- 1924 Bertó László kard, csapat*
- 1932 Kárpáti Károly birkózás
- 1948 Mitró György úszás
- 1956 Kovács József atlétika
- 1964 Kulcsár Gergely atlétika
- 1968 Balczó András öttusa
- 1968 Gulácsy Mária törvívás
- 1972 Balczó András öttusa, csapat
- 1976 Kőszegi Imre súlyemelés
- 1992 Szabó Tünde úszás
- 2000 Kulcsár Anita kézilabda

BRONZÉRMESEK:

- 1924 Bertó László törvívó, csapat*
- 1948 Kemény Ferenc torna
- 1948 Mitró György úszás
- 1952 Balogh Ambrus sportlövészet
- 1960 Kulcsár Gergely atlétika
- 1960 Pál László labdarúgás
- 1968 Kulcsár Gergely atlétika
- 1980 Váradi János ökölvívás
- 1992 Béres László ökölvívás
- 1996 Feri Attila súlyemelés
- 1996 Szántó Anna kézilabda
- 1996 Szilágyi Katalin kézilabda
- 2016 Veres Amarilla vívás**

NEGYEDIK HELYEZETTEK:

- 1912 Bertó László törvívás*
- 1928 Kárpáti Károly birkózás
- 1936 Dienes-Oehm Tivadar lovaspóló
- 1956 Hódos Imre birkózás
- 1956 Kovács Miklós sportlövészet
- 1976 Csapó Gabriella röplabda
- 1980 Csapó Gabriella röplabda

- 1980 Oláh Béla súlyemelés
- 1988 Iváncsik Mihály kézilabda
- 1992 Fórián Éva sportlövészet
- 2004 Harsányi Gergely kézilabda
- 2008 Hornyák Ágnes kézilabda
- 2012 Harsányi Gergely kézilabda

ÖTÖDIK HELYEZETTEK:

- 1924 Gáspár Jenő atlétika
- 1948 Mitró György úszás
- 1956 Kovács Miklós sportlövészet
- 1976 Nagy József ökölvívás
- 1976 Szabó Ildikó atlétika
- 1980 Papp Margit atlétika
- 1980 Petrika Ibolya atlétika
- 1996 Popa Adrián súlyemelés

HATODIK HELYEZETTEK:

- 1924 Szomjas Gusztáv sportlövészet
- 1924 Szomjas László sportlövészet
- 1936 Zsitva Zoltán atlétika
- 1952 Kemény Ferenc torna, csapat
- 1956 Krebs Sándor sportlövészet
- 1964 Ivancsó Vilmos röplabda
- 1976 Szegedi Károly kajak-kenu
- 1992 Szabó Tünde hátúszás 200 m

* vitatott a besorolás helyessége

** paralimpiai érmes

BREZSNYÁNSZKY LÁSZLÓ

Küzdelmes utak és útvesztők az egységesülő tanárképzésben

A tanárképzés szakmai élménye¹

Amióta a tanárképzéssel nem diákként, hanem a képzés szereplőjeként szembesülnöm kellett, tehát elég régen, mindig fontos ügyként, ám nem túl sikeres éltem meg a feladatot. Ehhez egy olyan hangulat, érzés társult, amely a szakmai megtúrtságból fakadt, legjobban esetben félmosolyokkal kísért biztatás élményét jelentette.

Később megértettem, hogy a képzési rendszerben a tanári mesterség elsajátításának diszciplináris és gyakorlati összetevői egyenlenségeket mutatnak céljaikban, tartalmukban és tulajdonított jelentőségükben. Hiányzik a koherencia és főleg a koordináció a megvalósítási folyamatban. A tudományos képzés és a professzionális tanári felkészítés alapvető szándékában (képezzünk jó tanárt!) többnyire egyet is értenek a képzők, a megvalósítás folyamatában viszont inkább a rövid távú, saját érdekek érvényesülnek. Ez az állapot rendszer- és kormányváltásokon át nem sokat változott.

Mivel az akkori munkatársaimmal, a tíz évvel ezelőtti évfordulóról egy tanulmánykötetben emlékeztünk meg,² úgy gondolom, a tanárképzés alakulásának valamelyik folytonosan jelen lévő vonásáról érdemes egy újabb írásban összefoglalást készíteni. Mivel a vizsgált korszak kezdetén gyakran hangzott el különböző értelmezésben az *egységes tanárképzés* kifejezés, megéri áttekinteni, milyen törekvések párosultak hozzá. Összességében úgy látszik, hogy a kilencvenes évekre ez a szakkifejezés kikopott a szóhasználatból, helyét az integráció, a sztenderdizáció vette át. Kardos József (2011) elemző tanulmányában részletesen ismertette az egységes tanárképzés ügye körül folyó korabeli vitákat, politikai intézkedéseket; talán hosszabb távra kitekintve is érdemes megvizsgálni a történéseket.

A tanárképzés kutatása és át- meg átalakítása ma is folyik, nem kevés vitát, időnként indulatot is felkavarva az érintettek körében.

A 2022 májusában a MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága által rendezett egésznapos ülésen³ számos előadás, bemutató hangzott el fontos és még fontosabb kutatá-

¹ Elhangzott 2022. október 14-én a Nyíregyházi Egyetemen, a *Hatvanéves a nyíregyházi tanárképzés* című konferencián.

² Ötvenéves a pedagógusképzés a Nyíregyházi Főiskolán, Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2013, Brezsnyszky-Vincze szerk.

³ MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága: A mai magyar tanárképzés helyzete és problémái. 2022.05.20. [https://www.youtube.com >MTA 1825](https://www.youtube.com/watch?v=MTA1825)

sokról, elképzelésekről. A kozmikus méretű rendszer vázlatától az ideálisnak gondolt tanárképig, másoktól elesett jobbító felfogásokig. Itt is érezhető volt egyfajta rezignált hangulat. Az igazi hatást a statisztikák bemutatása keltette. Illetve a fő következtetés: minden próbálkozás ellenére tanárhiány van! Bizonytalan az utánpótlás. Nem jöttek be az egymást követő, egymást korrigáló reformok, modellkísérletek. Mondhatjuk, hogy különböző formákban és intézményi összefüggésben a szaktanárhiány az elmúlt néhány évtizedben végig jellemezte ezt a képzést. A hiány nem magától keletkezik, mindenképpen rendszerhibát jelez. A gyors váltások, az egymást keresztező döntések általában elbizonytalanodáshoz, minőségromláshoz és utánpótlási zavarokhoz vezetnek. Nem mondhatnánk, hogy a közsférában egyedül álló jelenség lenne a reformhullámvasút, de a jövőért aggodás a közhangulatban jelentős részben ide, az iskolaügyre koncentrálódik.

Az utóbbi hat-nyolc évtizedben a szervezeti és tartalmi változtatások háttérben szemléleti és hatalmi küzdelmek folytak. Ezekből az érintettek, maguk a pedagógusok, tanárok leginkább csak a jelszavakat és azok változásait érzékelték. Különösen érvényesnek tűnik ez a háború utáni időszakra, amikor az irányváltások az állami és pártvezetés köreiben fogalmazódtak meg, és határozatok formájában jutottak el a megvalósítókig. Az egyik ilyen törekvés a háborút követő évektől a tanárok képzésének egységesítése volt. Kezdetben nagyobb hangsúllyal, később inkább részintézkedésekben lehetett követni a szándék megvalósítását.

A negyvenes-ötvenes évek útkeresései, útvesztői

A II. világháborút követő időszak több szempontból a változások, ún. reformok egymásutánja. Mégpedig többnyire gyors, hatalmi erővel kikényszerített, de kevésbé előkészített irányváltások a politikai, ideológiai, társadalmi és gazdasági törekvések szellemében. Mindez érvényesült az oktatásügy világában, beleértve a tanárképzést is. Drámaian fogalmazva: a válságok és a kilábalási kísérletek sorozatát élte meg a képzés rendszere. A küzdelmek több szintéren folytak/folynak a szakmán kívül és belül egyaránt.

A tanárképzéssel szembeni, évtizedekig kiható legnagyobb kihívást az általános iskola felső tagozatának létrehozása jelentette. A háború utáni iskolaszervezeti (a nyolcosztályos általános iskola teljesé tétele) és oktatáspolitikai változások tették sürgető feladattá a felső tagozat pedagógusainak (szaktanárainak) képzését.⁴

Valós és keltett szaktanárhiány keletkezett az iskolarendszeri döntéssel, a speciális képzés hiánya és a középiskolai tanárok bélistázása, ideológiai alapon történő szelektálása miatt. A tanítók helyzetére is kihatott ez a politikai beavatkozás. Hasonló úton jártak a többi „szocialista” országok. A hiányt friss, új aktivistákkal igyekeztek pótolni, minimális, főleg a rendszer legitimációját szolgáló képzéssel.

⁴ 1945-ben az ideiglenes nemzeti kormány a 66506/1945 ME. sz. rendeletében intézkedett az általános iskola létrehozásáról.

A köznapi nyelven gyorstalpalóknak nevezett képzések már 1945 nyarán elkezdődtek a világnézeti tárgyat (főleg történelmet) tanító tanárok számára. Az egységesítés szándéka ezekben a képzésekben úgy értelmezhető, mint a képzettség pótlása, azonos szintre hozása.

A felső tagozat létrehozásával a szaktanárok iránti szükséglet mind az általános, mind a középiskolákban erőteljesen emelkedett.

A felső tagozatos, 10–14 éves diákok tanárainak képzése terén – a polgári iskolai tanárképzést leszámítva – nem lehetett egyértelmű hagyományokra építeni. Az 1930-as, '40-es években lassan és részlegesen megvalósuló 8 osztályos népiskola sem felelt meg a '45 utáni eszméknek. Hosszú időre elhallgatás lett a sorsa. A felső tagozatról intézkedő szabályok a polgári iskola és a középiskolák alsóbb osztályait oktatókat ebbe a tanári kategóriába sorolták. Az 1945 októberében megjelent minisztériumi rendelet⁵ intézkedett a felső tagozatok megszervezésének részleteiről, a felvehető tanulókról és a tanárokról.⁶

A '40-es évek végétől a felső tagozatos és a középiskolai tanárképzés intézményi struktúrája kettős jelleget öltött, a tudományegyetemen és az új alapítású tanárképző főiskolákon egyaránt folyt képzés. A hatalom nem akarta kizárólag az egyetemekre bízni a feladatot. A fogadókészség sem volt egyértelmű. Elindult egy felemásra sikerült párhuzamos képzés, ami rivalizáláshoz vezetett.

A bölcsész és a természettudományi karok tanárképzési jogát kiterjesztették a 10–18 éves korosztály szaktanárképzésére, miközben megszüntették a képesítő vizsgát, illetve a tanárképző intézet intézményét. A képzés szervezésének, adminisztrációjának joga és felelőssége a tanulmányi osztályokra került, vagyis a káderek kezébe. Ami talán rövid távú előnyöket biztosíthatott a pedagógiai és pszichológiai szakterületnek, de kevésbé szolgálta a minőséget.

Az ideológiailag megtisztított pedagógiai tanszékek, a kényszernyugdíjazások és egyéb okok miatt szakemberállományukat tekintve nehéz helyzetbe kerültek. Ugyanakkor több esetben úgy érezhették, hogy az egyetemen belül számukra új lehetőségek nyíltak. Sajnos, többnyire az történt, hogy a kötelező tananyag és a karriernyomás hatására túl közel sodródtak az ideológiai tárgyak és oktatók kategóriájához. De nem részesültek a marxista tanszékek oktatóinak kiváltságaiból.

A tanárképző (pedagógiai) főiskolák indítása az 1948–49-es tanévtől kapott lendületet. Kezdetben úgy tűnt, hogy az egyetemi képzőhelyek mellett, azokkal kooperálva valósulhat meg a rendszer. Azonban hamar megváltozott az elképzelés.

1946–1948 között folyó vitákban olyan általános iskolai tanító- és tanárképzési koncepció körvonalazódott, mely a korábban mereven elkülönülő képzési rendszer közelítésére törekedett. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) az egységes nevelőképzés gondolatát támogatta, mivel az egységes, 8 osztályos általános iskola ezt követelte. Ennek első gyakorlati eredménye az 1947 novemberében megnyílt

⁵ VKM 37.000/1945. sz. rendelete

⁶ PORNÓI 2013, 20.

budapesti Állami Pedagógiai Főiskola lett. A továbbiakban (tanár)képzők követték Szegeden, Pécsen és Debrecenben. Utóbbi 1949-től Egerben működött, 1962-től pedig Nyíregyháza csatlakozott a képzők sorába. A budapesti főiskola megszüntetése (1955) miatt 1976-ban a fővárosi tanárihiány mérséklése érdekében Csepelen az egri tanárképző kihelyezett tagozatát hozták létre.

A kezdetben egységes tanító- és tanárképzés intézményei az '50-es években különálló egységekként éltek tovább. A tanárképzők előbb 3 éves, majd 1950 és 1954 között 2 éves képzési idejűek voltak, 1954-től 1959-ig ismét 3 éves főiskolaként működtek, 1959-től váltak 4 évesekké. A változások háttérében kemény lobbiküzdelmek folytak.⁷

A tanárképző főiskolák felállítása, működtetése, érthető módon, számos nehézséggel járt együtt: az elhelyezés biztosítása, a berendezés, a tanári kar toborzása. Ezekről az intézménytörténeti kiadványok többnyire hitelesen tájékoztatnak. Az állami és a pártszervezeti támogatás, a kinevezett vezetők személyes aktivitása, a főhatóságnál és az informális körökben történő kilincselés és „kijárást” sokat lendített egy-egy elakadni látszó ügyben.

Az erőltetett és téves intézkedésektől sem mentes időszakról utólag Kardos József (2011) úgy nyilatkozott, hogy az oktatási kormányzat eredetileg az egységes tanárképzést az egyetemeken kívánták megvalósítani. A megelőző évek konfúzus próbálkozásainak korrekciójaként 1954-ben nem a főiskolai képzés fejlesztését tűzte ki célul, hanem olyan egységes rendszert kívánt megvalósítani, amelyben az általános iskolai és középiskolai szaktanárok képzését a tudományegyetemek keretén belül egyesítik, és a négy pedagógiai főiskolát megszüntetik. Javasolták továbbá, hogy a tudományegyetemek bölcsészkarain is válasszák szét a tanárképzést és a szakképzést. A párt politikai és agitációs propaganda bizottsága kemény bírálatban részesítette a tervezetet, amelynek nyomán a javaslatnak ez a változata még ugyanabban az évben a süllyesztőben végezte.⁸

Tovább a rendszerváltásig

Az egységes tanárképzés kérdése 1959-ben ismét terítékre került. Az ún. 12 tagú bizottság nem tudott jelentős eredményekről beszámolni. A szaktanárok hiányát magasnak találta. Azt állapította meg, hogy a felső tagozatban a tanóráknak csupán 57%-át látják el szakképzett tanárok.⁹ Az 1972-es párthatározatot előkészítő anyagban kedvezőbb, de továbbra is jelentős hiányra utaló adat szerepel: az általános iskola felső tagozatában 73%-os a szaktanári ellátottság.¹⁰ Az egyetem vs. főiskola összevetésében az egyetemek javára írta a bizottság a szakmai színvonal magasabb voltát, de kevésbé kielégítőnek ítélte a gyakorlati képzés helyzetét. Az utóbbit viszont a főiskolák eseté-

⁷ KARDOS 2007.

⁸ KARDOS 2011, 33.

⁹ KARDOS 2011, 35.

¹⁰ I. m. 36.

ben találták kedvezőbbnek. Bár törvényi vagy párthatározati szövegekben nincs szó szerinti utalás az egységes tanárképzés megvalósításáról, de az 1961-es törvény,¹¹ majd az 1972-es párthatározat¹² szellemisége inkább a rövidebb, gyakorlatiasabb főiskolai formációnak kedvezett. Ebben a politikai, szakmai erőterben jöhetett létre Nyíregyházán a főiskola.

A minisztériumban, az 1960–70-es években a Pedagógusképzés Önálló Osztálya volt felelős a pedagógusok képzési területének koordinálásáért. Az osztály vezetője, Miklósvári Sándor (1973) harcosan képviselte a főiskolák érdekeit. Az egységes képzésről azt vallotta, hogy a nevelők képzésének egész rendszerét egységben kellene szemlélni és felépíteni. Ebben a tekintetben a főiskolák munkáját modellértékűnek minősítette.

A főiskolákon folyó általános iskolai tanárképzés 25 évét méltató jubileumi kötetben¹³ Miklósvári bevezető tanulmányban összegezte az időszak eredményeit.¹⁴ Határozottan állást foglalt amellett, hogy az általános iskolai tanárképzésnek a 8 osztályos iskola igényéhez és sajátosságaihoz kellett volna kezdetől fogva igazodnia. Ezzel szemben azt állította, hogy „a pedagógusképzés minden intézménye lényegében az egyetemi profilhoz igazodott.”¹⁵ Fő gondként a tudományos követelmények kiterjesztését nehezményezte, mert elvonja a főiskolai oktatókat a legfontosabb feladatuktól, az oktató-nevelő munkától.

Nem tagadható, hogy az oktatói követelményrendszer egységesítése a főiskolai oktatókra nézve hátrányt jelentett. Tovább nehezítette az oktatók rekrutációját. A frissen alapított intézmények tapasztalt középiskolai és tanítóképző intézeti tanárokból tudták a pedagógia és a lassan ébredező pszichológia oktatóit alkalmazni. A nyíregyházi főiskola esetét elemzi Vincze Tamás (2013) írásában. Az adatok azt mutatják, hogy a '60-as években sem volt könnyű feladat az oktatói követelményeknek megfelelő oktatói kart felállítani.

A néha ellentmondó intézkedések ellenére a hatalom a főiskolák egyértelmű támogatását élvezte, az egyetemi tanárképzéssel szemben. Az egységes tanárképzés elképzelésének sürgetett megvalósítása a területi igényekre hivatkozva a rövidebb képzési idejű és egyben olcsóbb képzést részesítette előnyben.

Találkozási vagy ütközőpont az iskolarendszerben a tanárképzés?

A tanárképzés egységesítését az itt idézett szerzők két szembenálló modell szellemében ítélték meg és kívánták megvalósítani. Feltételezzük, hogy ezeket az iskolaügy történetében kialakult modelleket, építkezési módokat nem feltétlen ismerték, mégis az egyik vagy másik oldalon törtek lándzsát, igyekeztek annak érveit képviselni.

¹¹ 1961. évi törvény a Magyar Népköztársaság oktatási rendszeréről. 1961. október 12.

¹² Az MSZMP KB 1972. június 15-i határozata Az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól.

¹³ Köves szerk. 1973.

¹⁴ 1973, 5–24.

¹⁵ I. m., 9.

A hazai, de az európai oktatási rendszerek kialakulásában is két eltérő irányú és szándékú, tartalmú építkezési módot lehet megnevezni.¹⁶

A felülről lefelé építkezés¹⁷ azt jelenti, hogy a magasabb iskolák, amelyek a teoretikus, tudományos és „ünnepnapi” tudást közvetítik, mintegy maguk elé szervezik a tanítványok utánpótlását biztosító alacsonyabb, előkészítő iskolákat. A középkori egyetemek példájával szokás ezt bemutatni: *studium generale*, majd a partikuláris iskolák, nemrégén a felvételi előkészítő tanfolyamok, ma pedig a „diákverbuváló” eljárások a környék iskoláiba, a felsőoktatási marketing megjelenési formái. Valamennyi a felülről generált tanulmányi utat és intézménypolitikát valósítja meg. Ezzel mélyen befolyásolja az alsóbb iskolák mozgásterét, illetve a továbbtanulni készülő diákok motivációit, tanulmányi magatartását.

Az alulról felfelé építkezés a kötelező népoktatásra alapozott rendszer jellemzője. Mindenkit érintő elemi, népoktatási vagy általános iskolákra ráépülő alsó és felső középiskolák, majd főiskolák és egyetemek. A XVIII–XIX. századtól a politikum részeként folyó rendszerépítkezés útja ez, hatalmi, törvénykezési segítséggel.

A ma működő iskolarendszerekben jól felismerhetően jelen van ennek a kétirányú fejlődésnek, törekvésnek az egymásba érő rendje.

A kétféle építkezés eltérő pedagógusképzési tradíciókat alakított ki. Az alulról építkező a népiskolai tanítót, a felülről építkező a szaktanárt preferálta. Az előzőt az állam és az egyházak pártolták és pártolják, az utóbbit az autonómiát élvező egyetemi szféra, a tudományos elit. A népiskolákat a tanügyigazgatás, a közoktatási tantervek, az utóbbit a tudományok logikája orientálta. Az alulról építkezés érzékenyebb az iskola világára, a módszerességre, a normatív vagy a gyermekre orientált pedagógiára.

A felülről építkezés szférájában a tanári mesterség lényegében a szakmai, diszciplináris műveltségre alapozódott. A pedagógiai hozzáértést a született érzékre vagy a fokozatosan kialakuló rutinra vezették vissza. Jól mutatja ezt, hogy a tanári képesítés követelménye később vált kötelezővé, mint az alsóbb iskolák pedagógusai esetében.

A XX. század második felétől a két rendszer a pedagógusképzésben is összetalálkozott, amikor a középiskolák után a felsőoktatás is tömegessé vált. A tradíciók és az érdekszférák látványosan egymásnak feszülnek. Ezt mutatják az indulatos és túlzó érvektől sem mentes hírlapi cikkek vagy a kreditek „birtoklásáért” folytatott bizottsági viták, levélváltások. Pedig talán mindenki jót akar, mindenki minőséget kíván biztosítani a képzésben és a képzettségben. Legalábbis a saját szemszögéből ezzel érvel.

Sáska Géza¹⁸ más megközelítésben, de ugyancsak két törekvésről ír a tanárképzés kiépítésének folyamatát illetően. Két szervezetről és két kultúráról beszél, amikor megkülönbözteti az osztrák-német hagyományokra épülő képzés logikáját követő felsőbb iskolák tanárainak képzését, az alsóbb iskolák pedagógusainak felkészítésétől.

¹⁶ A Dewey-től eredeztethető iskolarendszerei építkezési módról az *Educatio* 2009. 3. számában tettünk említést.

¹⁷ A felülről építkezés megnevezésével Dewey (1900): *Iskola és társadalom* c. művében találkozhatunk. Részletes értelmezését FERGE (1976 27) adja.

¹⁸ Sáska Géza 2009, 350.

Úgy látja, hogy az elkülönülés nem csupán intézményi, hanem társadalmi bázisát, kultúráját tekintve is kimutatható.

A rendszerváltást követő tervek és változások a tanárképzésben

Az 1993. évi felsőoktatási törvény¹⁹ egyetemi és főiskolai szintű végzettséghez kötötte a tanári képesítést. Ennek megfelelően megőrizte a korábban kialakult szervezeti rendet: egyetemen és főiskolán egyaránt folyt a tanárképzés. Az új nemzetközi környezet és a középszintű, illetve a felsőfokú képzés expanziója az egységes egyetemi szinten integrálódó tanárképzés fejlesztési irányát erősítette meg.

A 111/1997. (VI. 27.) Korm. rendelet²⁰ a tanári képesítés egységes követelményrendszerét fogalmazza meg. Ez intézkedik a pedagógiai és a pszichológiai kurzusok rendszeréről, illetve a gyakorlati képzés formáiról és arányairól. Sokat vitatott, de fontos dokumentum, amely a tanári professzió tartalmi rendjének kereteit határozta meg. Szerkezetileg nem változott a képzés, főiskolai és egyetemi keretben is folyhatott közismereti tanárképzés. A szaktudományos felkészítéssel párhuzamosan (konkurens) és ráépülő formában egyaránt lehetett tanári oklevelet szerezni a fenti követelmények teljesítésével. A 2002-ben bevezetett kreditrendszer tovább konkretizálta a teljesítendő tanári kurzusok belső arányát, valamint a diszciplináris képzés részesedését.

A két – tanárokat képző – intézménytípus csendes vetélkedése, ami az illetékes bizottságokban, ahol szakindításokról, személyi és tárgyi feltételek állapotáról készítettek minősítést, 1990 után is folytatódott.²¹ Különösen élessé vált a vita és a lobbitevékenység azokon a századvégi tanácskozásokon, amikor az intézmények fúziója, lehetséges összevonása volt terítéken. Az ezredfordulón induló intézményi integráció hatására a tanárképzés döntő része egyetemi keretek között folyt egyetemi vagy főiskolai státusú karokon.

2005-ben az ún. bolognai rendszer²² mesterfokú végzettségi szintre emelte a tanárképzést, ami a kimenetben egységesítette a rendszert, megszüntetve a főiskolai és az egyetemi végzettség megkülönböztetését. A felsőoktatás európai egységesítése érdekében kidolgozott rendszer a tanárképzésben is változásokat hozott. A kétszintű képzés folyamatában a pedagógiai és pszichológiai tanulmányok nagyobb teret kaptak, ami jelentős ellenállást váltott ki a diszciplináris tárgyak képviselőinek oldaláról. A kritika a térnyerés mellett arra irányult, hogy a kétszakos képzés kreditekben mért pozíciója meggyengült. Sáska Géza elemzésében²³ arra utal, hogy a változtatás irányváltást jelent a felsőoktatás korábbi fejlődési trendjében. Az egységesített képesítési követelményrendszer, amely immár nem ajánlás, hanem előírás lett, szakított az iskolatípu-

¹⁹ 1993. évi LXXX. törvény a felsőoktatásról.

²⁰ 111/1997. (VI. 27.) Korm. rendelet a tanári képesítés követelményeiről.

²¹ Felsőoktatási és Tudományos Tanács (FTT), Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB).

²² A felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX törvény.

²³ Sáska Géza 2009, 349.

sokhoz és életkori igényekhez igazodó szemlélettel. Helyette a NAT műveltségterületi kánonjához igyekezett hozzáilleszteni a diszciplináris képzés tartalmait is.

A 2010-et követő években a felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV törvény²⁴ a bolognai rendszert részben megőrizve, részben korrigálva intézkedett az osztatlan tanárképzés megszervezéséről, amelynek keretében felső tagozatban és középiskolában hasznosíthatót mesterfokú tanári képzettséget lehet szerezni. Bevezette továbbá az egy év összefüggő egyéni iskolai gyakorlatot. Mentorok bevonásával kívánja megoldani a pályakezdők iskolai beilleszkedését.

Ez a képzési modell ma is formálódik. Az ezredfordulót követő felsőoktatási összevonások formálisan megszüntették a kettősséget a tanárképzésben. Az integrált egyetemi keretek befogadták a tanárképző főiskolákat önálló karként vagy más formában. Az osztatlan képzési forma mindkét kimenetet (általános iskolai tanár, illetve középiskolai tanár) lehetővé teszi a jelölteknek. A viták természetesen továbbra is folynak a közvetített tartalomról, a rendszer hatékonyságáról, a felkészítő, a gyakorlati és a továbbképző szakasz koherenciájáról.

Ha elfogadjuk a fentebb említett MTA-ülés záró következtetését a tanárihiányról, akkor beszélhetünk ugyan a több évtized alatt kialakult sztenderdizálás részleges sikeréről, a többféle be- és kimenetet biztosító tanárképzés közös rendszerbe foglalásáról, mint a küzdelmes utak eredményéről. De látnunk kell, hogy továbbra is hiányzik a szakmai, oktatáspolitikai konszenzus, amelynek mentén a továbbra is egymásnak feszülő érdekek kiegyenlíthetővé válnának.

Irodalom

Breznayánszky László (2009): A tanári mesterképzés kialakult rendje és első jelentkezői. *Educatio*, 3. sz. 335–348.

Breznayánszky–Vincze szerk. (2013): Ötvenéves a pedagógusképzés a Nyíregyházi Főiskolán. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.

Dewey John (1900): Iskola és társadalom. Magyar fordítás (1912) Budapest, Lampel Kk. Rt.

Ferge Zsuzsa (1976): Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Budapest Akadémiai Kiadó.

Kardos József (2007): Iskola a politika sodrásában (1945–1993) Gondolat Kiadó, Budapest

Kardos József (2011): Gondolatok az egységes tanárképzés történetéből. *Pedagógusképzés*, 9 (38), 2011/1–2. 31–37.)

Köves József (szerk.) (1973): 25 éves az általános iskolai tanárképzés. Jubileumi évkönyv a tanárképző főiskolák 25 éves fennállására. Budapest.

²⁴ 2011. évi CCIV törvény a nemzeti felsőoktatásról.

- Miklósvári Sándor (1973): Huszonöt év az általános iskolai tanárképzésben. Köves J. szerk. (1973): 25 éves az általános iskolai tanárképzés. Budapest, 5–24.
- Pornói Imre (2013): Az általános iskolai tanárképzés oktatáspolitikai megfontolásai. Brezsnýánszky–Vincze szerk. (2013): Ötvenéves a pedagógusképzés a Nyíregyházi Főiskolán. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 17–33.
- Sáska Géza (2009): Az egységes tanárképzés formálásának pedagógiai és politikai kultúrája. *Educatio*, 3. sz. 349–359.
- Vincze Tamás (2013): A nyíregyházi főiskola pedagógiatanárai és az intézményben folyó neveléstudományi kutatások az első évtizedben. Brezsnýánszky–Vincze szerk. (2013): Ötvenéves a pedagógusképzés a Nyíregyházi Főiskolán. Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó, 121–143.

SIPOS LÁSZLÓ

Egy titokzatos Krisztus-falkép Nyírturán

Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye a középkori szakrális építészet gazdag tárháza, ősi templomai sokszor rejtenek unikális falképeket.¹ Bármily hihetetlen, de számuk szinte évről évre nő. Jó példa erre Nyírtura.

Református templomának átfogó jellegű kutatása során 1995-ben bukkantak az egyedülálló Krisztus-ábrázolásra. Az északi falon feltárt falkép restaurálására 1997–1998-ban került sor.²

Nyírtura Nyíregyháza belvárosától alig 10 kilométerre fekszik. Első említése az 1222-es *Várad Regestrum*-bejegyzésben található: egy per kapcsán olvashatunk a Turáról származó emberről, Bensa Domonkosról.³ Csaknem egy évszázaddal későbbi az 1318. február 19-én kelt adománylevel: eszerint I. Károly királyunk hűségükért és érdemeikért Kállai Egyed fiainak, Simon és István mestereknek adományozza a Szabolcs Vármegyei Szöllös nevű földet, amely a Tura nevű birtokkal határos.⁴

A XIV-től a XIX. század közepéig a Kállay család birtoka.⁵ Kúriájuk a XIX.

1. kép – Nyírtura református temploma

¹ Az ezekről szóló írásaim a *Műemlékvédelem*, az *Értékmentő*, a *Falu Város Régió*, az *Örökség*, a *Kelet-Magyarország* és a *Nyírségi Gondolat* hasábjain, az utóbbi könyvtárában, a *Bessenyei Almanach*-ban és kilenc tanulmánykötetben jelentek meg. A *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemlében* az Europa Nostra-díjas templomokat mutattam be: Sonkádort, Gyügyét, Szamosújlakot. Azután a laskodi Szent László-ciklust, majd a lónyai és a máriapócsi templomfreskókat elemeztem, legutóbb pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg középkori templomainak a Nagyhez és Húsvéthoz kapcsolódó emblematikus falképeit.

² SZATMÁRINÉ MIHUCZ ILDIKÓ: Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Nyíregyháza, 2000. Kelet Press Kiadó, 46–47. [SZATMÁRINÉ, 2000.]

³ Szabolcs-Szatmár megye műemlékei, II. kötet. Szerk. ENTZ GÉZA. Budapest, 1986, 225., (és a Wikipédia *Nyírtura* címszava alapján) [ENTZ, 1986.]

⁴ Anjou-kori okmánytár. I. kötet. (1301–1321). Szerk. NAGY IMRE. Budapest, 1878, 458.

⁵ Anjou-kori okmánytár egyik publikált oklevele szerint 1325-ben a Balog-Semjén nembeli Kállay családbeliek osztottak rajta. II. kötet. Szerk. NAGY IMRE. Budapest, 1878–1920, 175. Csánki Dezső a *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című művében írja, hogy 1454-ben Turát a Kállay család bírja.

század végén még állott.⁶ A nyírségi falu a Nyírtura nevet csak 1898-ban kapta. A ma 1760 lakosú község legnagyobb felekezete a lakosságának egyharmadát kitevő református,⁷ melynek temploma jelentős műemlék (1. kép).

A település központjában álló templomot a szakirodalom⁸ sokáig a XV. sz. második felére datálta, a későgótikus pálcátagos kapuzatának 1488-as évszáma alapján. Az ezredforduló körüli falutatórások eredménye szerint azonban a kelet-nyugati tengelyű templom több mint két évszázaddal korábban, valószínűleg a XIII. század második felében épült, gótikus stílusban.

A későbbiek során nagyszabású átépítésen esett át: eredeti szentélyét elbontották, és – valószínűleg 1488-ban, amikor a későgótikus kapu is készült – akkor kapta meg a nyolcszög három oldalával záródó szentélyt. Szatmáriné Mihucz Ildikó remek és szemléletes leírása szerint: „A kapu alja sarokgúlás kiképzésű. Fölötte sajátos oszlopszékekből indulnak ki a mély hornyokkal elválasztott pálcátagos, melyek a vállnál megkettőződnek. Az egyik része a szemöldökgyámos íves formát követve egymással többszörösen metsződik. Az egyenesen futó tagozatok gyémántmetszésű csomópontokat alkotnak. Az íves tagozatok a kapunyílás közép része felett számárhátívben találkoznak. A kaput legfelül többször tagolt szemöldök zárja le, melynek mezőiben egy-egy címerpajzs, kézfej és az 1488-as felirat látható” (2. kép).

2. kép – A későgótikus kapuzat

3. kép – A sekrestye maradványa

léletes leírása szerint: „A kapu alja sarokgúlás kiképzésű. Fölötte sajátos oszlopszékekből indulnak ki a mély hornyokkal elválasztott pálcátagos, melyek a vállnál megkettőződnek. Az egyik része a szemöldökgyámos íves formát követve egymással többszörösen metsződik. Az egyenesen futó tagozatok gyémántmetszésű csomópontokat alkotnak. Az íves tagozatok a kapunyílás közép része felett számárhátívben találkoznak. A kaput legfelül többször tagolt szemöldök zárja le, melynek mezőiben egy-egy címerpajzs, kézfej és az 1488-as felirat látható” (2. kép).

Az átépítést követően alakult ki a sokszög-záródású, támpilléres szentélyű, késő gótikus teremtemplom, melyet a XVI. századtól a reformátusok használtak.¹⁰ Ezt bizonyítják a XVII. századi egyházi edényei is. E század végén pedig – feltehetően – az eltelt év-

⁶ ENTZ, 1986. i. h.

⁷ Nyírtura lakosságának 32,9% református, 16,8%, római katolikus, 14% görögkatolikus, 1,1% evangélikus, míg 32,6% felekezeten kívüli, vagy nem válaszolt. (A Wikipédia *Nyírtura* címszava nyomán.)

⁸ Példának okáért a Szabolcs-Szatmár megye műemlékei [ENTZ, 1986, 226.] vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye műemlékjegyzéke. Szerk. VINCZE ISTVÁN. Nyíregyháza, 1995, 60.

⁹ SZATMÁRINÉ, 2000, 46–47.

¹⁰ A szakirodalom egységes álláspontja szerint.

századok romlásai miatt, továbbá a kálvinista istentiszteletek igényei szerint került sor az 1698-as megújítására, melyet két nemrég föltárt évszám is datál.

A templomot 1821 és 1833 között is bővítették, illetve jelentősen átalakították. Ekkor bontották le nyugati homlokzatát, megnagyobbitva hajóját (3. kép). Délről a nyugati falba került át – belső kapuként – a későgótikus pálcatagos kapuzat. A nyugati homlokzat elé a korábbi fatorony helyébe falazott tornyot építettek, amely klasszicista jellegű, négyszintes és 28 m magas. Az egyes szinteket a homlokzatain falsávok tagolják. A templom külső homlokzatán háborítatlanok maradtak a kétlépcsős támpillérek, melyek a középkori templomtestet is jól kirajzolják. Megjegyzésre érdemes, hogy a berendezése, falazott szószéke is az átalakítás korából, 1833-ból való.

Az 1995-ös átfogó jellegű kutatás után készítették el a templom helyreállítására vonatkozó terveket. Megtalálták a szentély keleti ablakát, s az egykori falfestészet emlékeit. Megépítették az új fedélszerkezet, majd a homlokzatokat rekonstruálták. A középkori sekrestye részleges, mégis illúziókeltő bemutatására (4. kép) és a falkép restaurálására 1997–1998-ban került sor.¹¹

A nyírturai Krisztus-ábrázolást megőrző templom építését csak ezen kutatás óta teszik a XIII. század második felére.

5. kép – Felszentelési kereszt

Ebből a korból maradt fenn a hajó északi falán a szóban forgó Jézus-ábrázolás és a felszentelési keresztek is, melyekből kettőt is sikerült rekonstruálni (5. kép).

A szerző saját elnevezése szerint „a ruháitól megfosztott áldó Krisztus” falképet¹² vékony vakolatrétegre és többretegű meszelésre készítették, melyen a vörös színű előrajz jó állapotban maradt meg, de – mint a templom egyik kutatója véli – a festés mára már elpusztult¹³ (6. kép).

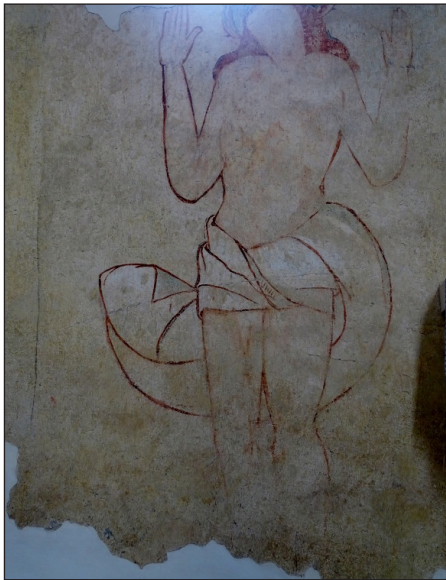

4. kép – A templombelső a szószékkal és a diadalívvel

¹¹ SZATMÁRINÉ, 2000, 46–47.

¹² Részletesebben lásd SIPOS LÁSZLÓ: Titkot rejtő templomok – Műemlékvédelmi és művészettörténeti írások a Felső-Tisza-vidék szakrális építészetéről és falképeiről (Nyíregyháza, 2020, Örökségünk Könyvkiadó, 40–41.); Tanulmányok Szabolcs-Szatmár-Bereg középkori falképeiről (Nyíregyháza, 2021, Örökségünk Könyvkiadó, 14–15.)

¹³ SZATMÁRINÉ, 2000, 46.

6. kép – Áldó Krisztus

Ikonográfiai¹⁴ és művészettörténeti szempontból is rendkívül ritka falképre leltek Nyírturán. Meglepő azonban, hogy a szakirodalom alig-alig foglalkozott ezzel a különleges falképpel.¹⁵

Ikonográfiailag azért egyedi, mert ruháktól megfosztottan, de sebei nélkül ábrázolja Jézus Krisztust, karjait áldó-, illetve feloldozó pózban. Voltaképpen még a megfeszítés előtti utolsó pillanatban. Talán Lukács szavai illenek rá leginkább: „Jézus pedig monda: Atyám, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek. Elosztván pedig az ő ruháit, vetének reájok sorsot.”¹⁶

Művészettörténetileg pedig azért különleges, mert nem igazi freskó, hanem „csak” vörös előrajz, mely azonban biztos kezű és remek stílusérzékű mesterre vall. Bár a festés eltűnt – vagy nem került befejezésre –,

a vörös képrajz igen szuggesztív és egyszerűségében rendkívül attraktív.

A nyírturai Krisztus-ábrázolás kétféle értelmezésnek is utat engedhet. Az egyik lehetséges ikonográfiai magyarázat szerint a ruháitól megfosztott Jézust a keresztre feszítés előtti pillanatban ábrázolja, míg egy másik szerint már a feltámadt Krisztust látjuk.

A két értelmezés közti érdemi különbségtétel lehetőségét a sebek megléte vagy hiánya adná. A feltárt vörös előrajz azonban – bármilyen kvalitásos is – a kontúrokra koncentrál. A kéz- vagy tenyérsebek és a római dárda nyomának jelölése nem biztos, hogy szerepelhetett volna a fő vonalakban fölskiccelt képen. Ha elfogadjuk,¹⁷ hogy a vázlatrajz kifestve „teljes értékű” falképpé lényegült át – amit a töviskorona fönnmaradt festése valószínűsít –, akkor viszont a krisztusi sebek már eltűnhettek (7. kép). Ez nem perdöntő tényező, jogászi szakkifejezéssel élve nem elegendő a tényállás megállapításához.

Az evangéliumok (Károli Gáspár fordítása szerint az evangyéliumok¹⁸) szövege szerint a következő állításokkal találkozhatunk.

¹⁴ A művészettörténet általánosan elfogadott definíciója szerint az ikonográfia a képtartalmak tudománya, a művészettörténet olyan tudományos eszköze, amely a műtárgyak tartalmának értelmezésével és meghatározásával foglalkozik. Általános elfogadottsága okán ezt vette át a Wikipédia is.

¹⁵ Kivételes példaként említhető SZATMÁRINÉ, 2000, 46; SIPOS LÁSZLÓ: Titkot rejtő templomok – Műemlékvédelmi és művészettörténeti írások a Felső-Tisza-vidék szakrális építészetéről és falképeiről. Nyíregyháza, 2021. Örökségünk Könyvkiadó, 40–41. [SIPOS, 2021.]; Közölve továbbá SIPOS LÁSZLÓ: Jézustól Szent Lászlóig – Középkori falképek Szabolcs-Szatmár-Beregből. Nyíregyháza, 2021. Örökségünk Könyvkiadó, 2021, majd annak második, bővített kiadásában, Nyíregyháza, 2021. Örökségünk Könyvkiadó.

¹⁶ Lukács 23. 34.

¹⁷ Mint ahogy azt már idézett művében Szatmáriné Mihucz Ildikó is állítja.

¹⁸ A bibliai szövegeket – archaikussága és nyelvi ízsége okán Károli Gáspár (1529–1592) fordítása szerint idézem. Lásd *Károli Biblia* <http://www.bibl.u-szeged.hu/Biblia>.

Márk evangéliuma szerint „És megfeszítvén őt, eloszták az ő ruháit, sorsot vetvén azokra, ki mit kapjon.”¹⁹

Máté szerint: „Minek utána pedig megfeszíték őt, eloszták az ő ruháit, sorsot vetvén; hogy beteljék a próféta mondása: Megosztóznak az én ruháimon, és az én köntösömrre sorsot vetének.”²⁰

János evangéliumában: „A vitézek azért, mikor megfeszítették Jézust, vevék az ő ruháit, és négy részre oszták, egy részt mindenik vitéznek, és a köntösét. A köntös pedig varrástalan vala, felülről mindvégig szövött. Mondának azért egymásnak: Ezt ne hasogassuk el, hanem vessünk sorsot reá, kié legyen. Hogy beteljesedjék az írás, a mely ezt mondja: Megosztotak ruháimon, és a köntösömrre sorsot vetettek. A vitézek tehát ezeket művelék.”²¹

Ugyanez *Lukács evangéliumában* a követ-kezőképpen szerepel: „Mikor pedig elmenének a helyre, mely Koponya helyének mondatik, ott megfeszíték őt és a gonosztevőket, egyiket jobbkéz felől, a másikat balkéz felől. Jézus pedig monda: Atyám! bocsásd meg nekik; mert nem tudják mit cselekszenek. Elosztván pedig az ő ruháit, vetének reájok sorsot.”²²

Az áldó, megbocsátó, illetve megbocsátást kérő mondat – „Atyám! bocsásd meg nekik; mert nem tudják mit cselekszenek” – csak Lukácsnál szerepel.

A középkori templomi festők, bár jellemzően mintakönyvekből dolgoztak, bizonyos alkotói szabadsággal tették azt. Ha hiányzott egy-két szent alakja, jól-rosszul, analógiával pótolták azt.²³

Ugyanakkor a mesterek biblikus műveltsége sem volt kifogástalan, a latin szövegek tartalma összemosódhatott bennük, olykor elrugaszkodhattak azoktól. Például Márokpapiban a keresztre feszített Jézus²⁴ – angyali kísérettel – ám a kereszttel együtt száll fel a mennybe (8. kép), holott a keresztény ember számára köztudott volt, hogy az kereszt „ezen a világon” maradt. Azt találta meg Szent Ilona, akit számos freskón lát-

7. kép – Krisztus jobbjá

¹⁹ Márk 15, 24.

²⁰ Máté 27, 35.

²¹ János 19, 23–24.

²² Lukács 23, 33–34.

²³ Például Csarodán Szent Kozmát és Szent Damjánt Szent István és Szent Imre országalmás képével. Részletesebben kifejtve lásd SÍPOS LÁSZLÓ: A mosolygó szentek földjén – Műemlékvédelmi és művészettörténeti tanulmányok a Felső-Tisza-vidékről. Nyíregyháza, 2018. Örökségünk Könyvkiadó, 112–118.; továbbá SÍPOS, 2021. 128–133.]

²⁴ Részletesen elemezve: SÍPOS LÁSZLÓ: Titkot rejtő városok – Műemlékvédelmi, művészet- és kultúrtörténeti írások. Nyíregyháza, 2013. Örökségünk Könyvkiadó, 66–69. Az elemzés később megjelent SÍPOS LÁSZLÓ: *Hebyszíni szemle – Tanulmányok a társadalomtudományok köréből*. Nyíregyháza, 2016. Örökségünk Könyvkiadó, 146–149.

hatunk Baktalórántházától Nyíribronyig. (Hogy csak a szabolcsiakat említsem.²⁵)

A fentieket összegezve a nyírturai mester a kiragadott lukácsi passzust festhette meg: „Jézus pedig monda: Atyám! bocsásd meg nekik; mert nem tudják mit cselekesznek. Elosztván pedig az ő ruháit, vetének reájok sorsot.”²⁶

A ruháitól megfosztott Krisztus megbo-csátón – vagy áldón – imádkozik a zsidó-kért és a római katonákért.²⁷

A másik lehetséges értelmezés szerint viszont a már keresztre feszített, majd feltá-madott Krisztus áldja meg az embereket.

Lukács szavai szerint: „...és felemelvén az ő kezeit, megáldá őket. És lőn, hogy míg áldá őket, tőlök elszakadván, felvitették a mennybe.”²⁸

Ezt az értelmezést – képileg – a Jézus de-reka körüli kendő súlytalan lebegése való-színűsítheti, mely szinte felemeli az alakot a földi valóságból.

Bizony mondom Néktek, teljes bizonyosságot már nem szerezhetünk, a titokzatos nyírturai falkép azonban káprázatos kincsünk marad...

8. kép – Freskórészlet Márokpapiból

²⁵ Részletesebben lásd Sipos László: Titkot rejtő műemlékek – Műemlékvédelmi és művészettörténeti tanulmányok (Örökségünk Könyvkiadó, 2011. 104–113.) kötetét és *A Nagyhét és a Húsvét emblematikus jelenetei Szabolcs-Szatmár-Bereg középkori falképein* című tanulmányát (Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2022/1. sz.).

²⁶ Lukács 23, 33–34.

²⁷ Mint ahogy azt a *Biblia kézikönyve* is írja, a *The Lion Handbook to the Bible* magyar nyelvű kiadásában (Novi Sad, 1989), az 513. oldalon.

²⁸ Lukács 24, 50–51.

ZIMONYI ZOLTÁN

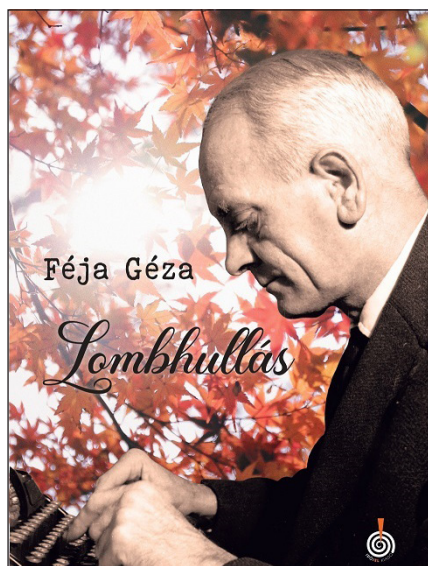
Féja Géza: Lombhullás

Az 1920-as évek végétől Féja Gézának másfél évtizeden át szinte naponta megjelent egy-egy újságcikke. Publicisztikája azonban hosszú ideig hozzáférhetetlen volt. 1945 után, a békéscsabai száműzetés éveiben, tilalom zárta. 1958-ban *A népi írókról* című párthatározat ugyan szabadulóllevelet állított ki számára, publikálhatott, de kiterjedt közírói munkásságát az irodalompolitika feledésre íteltette a kiadókkal.

A hagyatékát gondozó Féja Endre érdeme, hogy felszínre hozta e közírói munkásság két jelentős tömbjét. Az egyikben apja szociális érzékenységű újságírói munkásságának gyűjteményét állította össze (*Magyar haláltánc*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1984). A kötet világhossá tette, hogy Féja fő művének, a *Vihar-saroknak* talapzata az 1930-as évek publicisztikája.

A másik tömb az a szép kiállítású, tartalmas könyv, amely a 2021. évi (covid-zárlat miatt szeptemberre halasztott) Könyvhétre jelent meg, a *Lombhullás*. A több mint ötfélszáz oldalnyi kötetet a könyvpiacra 2018-ban bemutatkozó Időjel Kiadó hozta ki. A kötet a régi napilapokban, folyóiratokban lappangó, illetve a hagyatékban fennmaradt, kiadatlan irodalmi tárgyú cikkek, tanulmányok gyűjteménye. Száznál is több írást tartalmaz Féja Géza 1927 és 1977 közötti anyagából. Féja Endre előszava szerint: „Az irodalmi élet és az írói sors általános kérdései mellett a magyar irodalom múltjával, kezdeteivel, majd a 19. és a 20. század alkotóival és munkáikkal foglalkozik.” (10.)

Féja Endre az előszóban elismeri, hogy a könyv címe – amelyet a *Szabó Pál* című tanulmányból kölcsönözött (428.) – félrevezető. Azt sejteti, hogy: „itt csupán apámnak az élete végén alkotott írásaival találkozunk”, azaz a gyűjtemény Féja Géza Őszikéje. A borító is ezt a benyomást erősíti: az idősödő író az öreg Remingtonon gépel, a háttérben színes őszi levelek. Az avar fanyar illata. Melankolikus cím. Féja Endre előszava igyekszik a kötet tartalmához hajlítani: „Az irodalom is szerves része életünknek, a művek is hulló »lombok« a magyar irodalom fájáról. Nehéz, történelem sújtotta években, sűrű viharok között fejlődtek, majd hullottak le a földre, az avarba. [...] A lombhullás életünk, küzdelmeink, munkánk tűnő voltára emlékeztet.” (10.)

Féja Endre a műveket négy tematikus jellegű ciklusba rendezte. Az első, a *Magyar Hellász* klasszikusainkról szól (51 írás). Itt kapott helyet a könyvterjedelmű *Petőfi és legendái* című tanulmány. A *Vallomás a Nyugat-nemzedékről* tíznél több íróval foglalkozik (15 cikk), köztük az ifjúkorától Féjára legnagyobb hatást tett alkotókkal (Ady, Móricz, Juhász Gyula, Krúdy). A *Magyar író sorsa* ciklusában kortársairól, húsznál több alkotóról fest képet (54 mű). A ciklus címe, az ide sorolt írások magas száma önmagában is sejteti, hogy ez a tömb gyűjtőhelye lett a nehezen besorolható munkáknak is, amelyeknek egy része irodalompolitikai töltésű. Két cikk is foglalkozik az 1942-ben megtartott lillafüredi konferenciával. Végül a *Lombhullás* (15 írás) következik, amely Féja élete végén alkotott tanulmányait tartalmazza, itt ismét feltűnik néhány számára kedves arc (Ady és Hatvany például). A ciklus értelemszerűen nem képviseli (legfeljebb színesíti) az író Őszikéit, azok a *Lázadó alkonyat* (1970) és a *Törzsek, hajtások* (1978) kötetekben jelentek meg.

A bemutatón elhangzott, hogy a könyv keresztmetszete Féja Géza három kötetes irodalomtörténetének. *Korántsem. A publikálatlan* írásokból értelemszerűen nem állhatott össze irodalomtörténeti „breviárium”. Igaz viszont, hogy tükrözi Féja irodalomszemléletének jellegzetes hangsúlyait, pl. a régi magyarság ébresztését, legjobb művei kiadásának szorgalmazását, a folklór alapú irodalom eszményét, feledésbe merülő életművek (Justh Zsigmond, Tolnai Lajos, Gozdsu Elek, Papp Dániel, Török Gyula, Zilahy Károly, Kálmány Lajos stb.) élesztését. „A magyar múlt számos döntő fontosságú szellemi értéke ma már hozzáférhetetlen – írta 1940-ben. – Dávid Ferenc beszédei, Bornemisza Péter művei, a kéziratos dalköltészet remekei, Pázmány, a Régi Magyar költők Tára, a kuruc kor irodalmi emlékei, II. Rákóczi Ferenc emlékiratai, a magyar felvilágosultak öröksége, a 19. század memoárkincse, az erdélyi emlékiratok szinte elérhetetlenek. Nincsen népszerű Széchenyi- és Kossuth-kiadásunk. 1867 irodalmi ellenzékének, Tolnai Lajosnak, Justh Zsigmondnak, Zilahy Károlynak művei csak elvétve bukkannak fel a régiségboltokban. Nagyon komoly szükségét érezzük annak, hogy a magyar múlt nagy emlékeit széles tömegek számára kiadjuk, és széles rétegek rendelkezésére bocsássuk.” (302)

A kötet – a kisonográfia-léptékű, 100 oldal fölötti *Petőfi legendái* és 6–7 tanulmány kivételével – csupa rövid, 1–2 oldalnyi, egy-egy új könyv megjelenéséhez, irodalmi eseményekhez, évfordulókhoz kapcsolódó publicisztikus-belletrisztikus cikk. Furcsa paradoxon, hogy a múlt mindennapokhoz kötött *kéréséletű* műfaj a kötetben a mai olvasó számára mint *krétarajz* támad fel. Kiválóan alkalmas arra, hogy érdeklődésünket – az opera vagy színházi kalauzok módján – felkeltse klasszikusaink, például a *Magyar Hellász* ciklusban tárgyalt 51 szerző iránt. Művek felfedezésére, újra olvasására ösztönözzön. A többi ciklusból is hozhatunk példákat. Nadányi Zoltán *Boszorkányégetés* című kiváló balladáját, Laczkó Géza Rákóczi-regényét például kedvcsináló írások ajánlják figyelmünkbe.

Szép sorokat olvashatunk József Attiláról halála ötödik évfordulóján, 1942. december 6-án: „a lírai epigonizmus korszakában ő képviselte a legnagyobb teremtő merészséget, a legnyilvánvalóbb zsenialitást. [...] A tömegek társadalmi vágyai benne nemesedtek tiszta költészetté.” (377–378.) Veres Péterről: „A magyar népiséggel so-

kan kötöttek már szorosabb vagy lazább frigyet, de történelmi jelentőségét Veres Péter bontotta ki. [...] Dialektikus kalandozásai olykor erőszakoltak és naivak, de tagadói csak ezeket a pillanatnyi kisiklásokat látják, és homokba dugják a fejüket a lényeg elől, mely abban rejlik, hogy ő a magyar paraszt fajta legnagyobb szellemi vállalkozása.” (380.) A fiatal Darvas József *Egy parasztcsalád története* az irodalmi szociográfia műfajának „egyik legszebb példája.”

Kíváncsivá tesz bennünket „a keleti arcú magyar Gandhi”, Simándy Pál magyar és európai gyökerű vallásfilozófiai gondolataira: „Simándy a görögség végtelen derűjét és harmóniáját olvasztotta be a krisztusi etikába.” (333.) Látja, hogy „e kor új nacionalizmusaiban a faji géniuszt mozdult meg, hogy autonóm népi etikáját és kultúráját kifejtse. De egy magasabb rendeltetés beiktatása nélkül ezek a mozgalmak csak sajátos torzók lehetnek. A népeknek meg kell érteniük, hogy az autonóm életük csak egy mozzanata a közös nagy emberi rendeltetésnek.” (332.)

Németh László *Papucsbős* című színművéről írja 1939-ben: „E kor valóságos emberi, szellemi és erkölcsi erői vívják elkeseredetten szikrázó harcukat anélkül, hogy a színmű korszerű propagandává silányodnék. Vannak benne korszerű utalások is, de mindig a legmélyebb magyar és emberi igény jelentkezik bennük.” (335.)

Zsolt Béla *A párizsi vonat* című darabjáról „élénk újságharc fejlődött ki a szerző és Egyed Zoltán között. Egyed Zoltán félig nézte meg a darabot, és pergőtűzet indított ellene. Zsolt Béla erre a kritika színvonala és a kritikus hozzáértése szempontjából kezdett harcolni. E kérdésben Zsolt Béla mellé kell állnunk.” (357.)

Osvát Ernő „észrevette, hogy irodalmunkban sok a torzó, és felismerése elkísérte mindhalálig. Ezért alapított egymás után folyóiratokat, míg végre a *Nyugatban* sikerült egy egész nemzedéknek otthont és műhelyt teremtenie. Ezért lett oly elszánt fölfedező, s pazarolt időt, erőt, ideget minden felbukkanó ígéretre, bármennyit csalódott. Ezért indított a húszas években irodalmi színpadot. [...] A torzósorsból féltette a tehetségeket. [...] Osvát tudta, hogy a tehetség önmagában nem mindig áll helyt, szüksége van az irodalmi mozgalom lendítő erejére, és a vezető folyóirat kohójának a hőségére.” (414.)

Szabó Dezső „megmutatta, hogy a keresztény hívőség s a nemzeti gondolat igen szépen megfér a radikális és szociális követelésekkel, a magasrendű faji eszme pedig az emberiséggel.” (324.)

Szép tanulmányt olvashatunk Oláh Gáborról, Sinka Istvánról, Szabó Pálról például.

Ma is érvényes, ahogy a Könyvhéttel kapcsolatban megfogalmaz három elvet: „1. Az élő magyar írók legjobbjait kell a könyvnapra kiadni – az alacsonyabb ár szolgálja a legjobbakat! [...] 2. A magyar tudat kútfőinek kiadása, tehát kötelességünk lerovása a múlttal szemben. [...] 3. Olyan külföldi írók fordítása, akik valóban a jövőt építik, és a nemzetek fölötti európai közösség szerves alkotóelemei.” (303–304.)

A kötet több írása is foglalkozik az író és politika viszonyával. A népi írói körökben az 1930-as végén vita alakult ki a mozgalom párttá alakulásáról. Féja az írói függetlenség, a mozgalom mellett állt ki. Helytelenítette azoknak az íróknak a törekvéseit, akik „mindig és mindenáron önálló politikai mozgalmakat akarnak szervezni”, mint ahogy elutasította azok álláspontját is, akiknek „szemet szűr, ha az író társadalmi kérdésekkel

foglalkozik”, akik „az irodalmat teljesen a szorosabb értelemben vett szépirodalom berkeibe szeretnék száműzni.” (300.)

„Az irodalom társadalmi hatása tehát semmiképpen sem ellenkezik a függetlenségével. Veszedelembé kerül az író, ha pártirányokhoz csatlakozik, mert [...] magával ragadja a párt leszűkített gondolkörének dinamikája, és ezáltal az írói szemlélete szűkül, romlik, írói igénye pedig összetöpped.” (301.)

„Az írónak folytatnia kell a társadalom öntudatra való ébresztésének munkáját, de szellemi célokkal és szellemi eszközökkel. [...] társadalmi élményeit össze kell forrasztania a nemzeti és emberi lét kérdéseivel.” (301.)

Tudjuk, hogy véleménye ellenére – „az írónak nem szabad belelegyednie a napi politika küzdelmeibe, hanem szellemi hivatást kell vállalnia.” (300.) – maga is közelharcokba bocsátkozott. „A társadalompolitikai küzdelem szűk körbe zárt. – ismeri el – Vallom, hogy én is sodródtam egykor az idővel.” (225., ill. 226.)

*

Féja Endre 2019-es halála előtt évekkal listát állított össze és ajánlott a könyvkiadók figyelmébe „Féja Géza elkészült, szerkesztett köteteiről.” Tizennégy tételt sorolt fel, többségük ma is kiadatlan. Ismereteim szerint a tizennégy kötet sorában a *Lombhullás* az utolsók között készült el, s Féja Endre egyfajta Noé bárkájának szánta, hogy oda mentse, amit a hagyatékból még kiadásra szánt. A rostája jól szűrt, minden írásnak helye van a mai nyilvánosságban, ám valószínűleg nem egyetlen kötetbe zsúfolva, talán szerencsésebb szerkezetben. A tartalmas könyv bizony túlsúlyos. Ötödfélszáz oldalnyi terjedelme hátrány mind a forgalmazás, mind a befogadás szempontjából – drága, zsebre nem vágható, olvasni a mai életritmus szerint villamoson, metrón nem lehet.

Az Időjel Kiadó műhelymunkája segíthetett volna karcsúsítani a kötetet. Amire Féja Endre például jó évtizeddel korábban még nem gondolhatott, 2020–21-ben a kiadó már megtehetette volna. A *Lombhullás* munkálatai idején a látótérbe kellett kerüljön Petőfi születésének 200. évfordulója. Kínálta magát a kötet közel negyedét kitevő *Petőfi és legendái* című „féjásan” mesélő kismonográfia leválasztása, évfordulóra időzített – kiadói-üzletpolitikai és az olvasottság szempontjából is kamatozóbb – kiadása. Ha túlzott elvárás az előre látó tervezést számon kérni, feltűnhetett volna, hogy a *Lombhullás* önálló könyvként zárja magába a *Petőfi és legendái* kismonográfiát és a hozzá kapcsolódó (Féja Géza kifejezésével) „bujdosó műveket”, azaz a békéscsabai évek (kötetben is olvasható) írásait (*A nagyfalusai Arany*, *A nagyszalontai Arany*, *Ady igaza*, *Vallomás*). E tömb leválasztása és későbbre halasztott kiadása talán célszerűbb lett volna. Ha mégsem, e „bujdosó művek” önálló ciklusa tisztább szerkezetet adott volna a kötetnek.

Féja Gézának négy olyan életszakasza van, amelyben irodalomszemlélete, alkotáslektani hangoltsága módosul, a négy életszakasz valamilyen szempontból jól megkülönböztethető. Ifjúkora „lelke mélyén őrzött és igaz világa” a húszas évek esztétizáló időszaka. Ezt váltja a Bajcsy-Zsilinszky Endre és az *Előőrs*, majd a népi írói mozgalom szolgálatában kialakított szerep, a „féjizmus” 1931–32 és 1944 között. A békéscsabai száműzetésben (1945–1956/57) a magyar és világirodalom klasszikusairól készítt tanulmányokat. Korábban az élet sűrűjében járt, most „szigetel”. A nyegedik

(1958–1978) az úgynevezett „jóvátételek” korszaka, a „féjizmus” irodalomszemléleti elnagyoltságait, szerepvezérelt évei egyoldalúságait korrigálja tanulmányokban, illetve visszaemlékezéseiben.

A pálya hangváltásait is követhette volna a kötet szerkezete, kirajzolva 50 év alkotói korszakának évgyűrűit, időrendbe sorolva az írásokat. Talán segített volna árnyaltabban láttatni az író pályaképét. Kialakíthatók lettek volna kisebb tematikai egységek (egy-egy alkotóról szóló írások). Fentebb utaltam arra, hogy a „bujdosó művek” például önálló kötetbe, minimum önálló ciklusba kívánkoztak volna.

Sajnos a megvalósult szerkezet úgy hat, mint *lombehullás után az avar*. A közös ágról levált leveleket a szél szeszélye ide-oda sodorta. A Nyugat-nemzedék íróiról több ciklusban is olvashatunk. Gondolati összefüggés nélkül követi egymást pl. egy Gyóni Géza-cikk (1943), Szabó Pál *Békalencse* című regényéről (1932), Darvas József *Egy parasztszalád történetéről* (1939) írt ismertetés, a Szabó Dezső gyerekkorát idéző cikk (1944), az író hatvanadik születésnapjára köszöntőjével (1939), amit József Attila (1930) és Simándy Pál *Az elsikkadt hegyibeszéd* (1933) méltatása követ.

Ideális megoldást persze a terjedelmes anyag számára aligha lehet találni. Komolyabban felroható és nem hagyható szó nélkül viszont az első tanulmány, a *Magyar Hellász* közlésmódja és cikluscímmé emelése. Csonkán, az eredeti üzenetet, programalkotó jellegét elfedve jelent meg. A teljes szöveg nem „előszava, bevezetője” a klasszikusokat idéző ciklusnak. A *Magyar Hellász* meghatározó írása Féja Géza pályakezdetének. Teljes és csorbítatlan szövegközlése az író pályaképének a megértéséhez járult volna hozzá.

Féja eredendően a modern költészet vájt fülű értője, Hölderlin, Novalis, Rilke híve. Részt vett a George-követő Ajtay Miklós oldalán A *Párisi Magyar Akadémia* nemzedékszervezési kísérletében. *Magyar Hellász* című tanulmánya szerint az új nemzedéknek meg kell haladnia a régi magyarok *dühét*, a *politikai drámákat* és *fátumokat*, mind felsőbb körökbe, a *magyar Hellász* szintjére jutva. (In: A Párisi Magyar Akadémia könyvtára, 1. Szerk. Ajtay Miklós, Paris 1927. 38–43.) A csokonais ízek ihlették Félát, amikor első Tamási-szövegében 1929-ben az irodalom feladatát szóképekbe foglalja: „széppé ültetni Isten fekete telkét, Magyarországot. Egyetlen célja »összekötni a magasat a mélyel.«” Ez az ars poetica az alakuló „féjizmus” előtti hang.

A *Magyar Hellász* megcsonkított szövegéből éppen a fent már részben idézett, az írás lényegét hordozó mondatok maradtak ki. Gondolatmenete: Az új generáció tagjait a „sziget-sors” teszi testvérré, de a „sziget-sorsú” régi magyarok *dühét* meghaladva magasabbra, a *magyar Hellász* szintjére kell jutniuk. Önmagára is vonatkoztatva írta: „Ajtay generációja nyilván nem lehet portyázgatások, politikai drámák, kormányozható fátumok népe. A generációk mind s mind felsőbb körökbe jutnak Isten szépülő, épülő architektúrájában. Mi a meditáció mezejébe értünk, ám varietas ez a meditáció, religio, dráma, idill, statikus líra továbbépülése az egyénben.” A jövő nem lehet „sem a nyugati koncentráció”, „sem a keleti búbajos álom”. Az Adyban kiteljesült kurucság még az ótestamentumi népé, mely e stációt most készül elhagyni az örök Hellász magyar újratereztésébe jutva át. Ifjú pályatársai műveiben a magyarság meditációra érettségét fedezte fel.

Népi íróként azonban – társaival együtt – társadalompolitikai irányba tért. Így született meg az 1930-as évek elején új szerepe, a „féjizmus”, ez a kereső, kutató, terveket kovácsoló, félig irodalmi, félig társadalom- és gazdaságpolitikai irány, amelynek alapja a szociális érzékenység és a nemzeti felelősségérzet.

Vallomás című, 1955-ös írása számvetés erről a váltásról, arról, hogyan és miért toló-
dott a társadalompolitika vonalára három politikai eszme – földreform, önkormány-
zat, föderáció – vezérletével. Ifjúkorában ezeréves államiságunk romjain két belső erő
állította talpra: keresztény misztikus hite és tragédiákban edzett köznemesi öröksége,
„hitvalló és mártír” génjei. A húszas évek végén vészszíp hasít belé: a magyar parasztság
sorsa. Közéharcomba bocsátkozik. „Az én korom – magyar viszonylatban – a nemzeti
lélek vészes megzavarodásának a kora.” – írja. (226.) „A társadalompolitikai harcban
maga a szellem is elaljasodott, a társadalompolitikai küzdelem szűk körbe zárt. Val-
lom, hogy én is sodródtam egykor az idővel.” Ám nyomatékkal hozzát teszi: „Sohasem
tagadom meg életemnek ezt a korszakát.” Megvetően írja az 1950-es évekről: „Az
irodalom ma a politika cselédje. Árulás történt.” (227.) Reménye, hogy a „bujdosó
művei” egyszer napvilágra jutnak.

Féja Géza közírói munkásságának a teljességéhez a *Magyar haláltánc* és a *Lombhul-
lás* mellől hiányzik irodalom- és kultúrpolitikai programalkotó írásainak a gyűjtemé-
nye. Érzékeny és sok tekintetben vitatható, ám rendkívül jelentős kortörténeti adalék.

*

Féja Endre egyszer elpanaszolta, hogy édesapja békéscsabai „tanítványára”, Darabos Pálra akarta testálni irodalmi hagyatéka gondozását. A *Levelek fiamnak*, kiadásra váró gépirat tanúsága szerint az apát bensőséges viszony fűzte egyetlen gyermekéhez, de a hagyaték gondozását tekintve nem bízott eléggé benne. Az a hozzávetőlegesen 30 kötet, amely az író halála után jelent meg Féja Endre szerkesztésében, elő- vagy utó-
szavával, alaposan rácsáfolt erre: *nemcsak fiúi alázattal, hanem a hozzáértő irodalmár szakszerűségével gondozta, publikálta a hagyatékot. A Lombhullás – a fenti észrevételek ellenére – megerősíti, igazolja ezt az állítást.*

FÉJA GÉZA: *Lombhullás*. Szerk., előszó:
Féja Endre. Budapest, 2021, Időjel Kiadó,
470 p.

MARIK SÁNDOR

Adatok és összefüggések

Beszélgetés Hajnal Béla közgazdász-statisztikussal
életútjáról, a statisztika szerepéről

Hajnal Béla 75 éves közgazdász, eredeti végzettsége matematika-földrajz szakos középiskolai tanár. Huszonhat évesen lépett a Központi Statisztikai Hivatal szolgálatába, harminchat évesen nevezték ki a KSH Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága vezetőjének. Az igazgatói tisztséget huszonegy éven át töltötte be. A szokásos szakmai munka során négy népszámlálás szervezésében és lebonyolításában vett részt, amelyek a statisztika mindenkori csúcseményei. Folyamatosan tanult, kandidátusit szerzett, és habilitált doktor lett. Főiskolákon, egyetemeken tanított, illetve – a korábbiaknál kevesebbet vállalva – ma is tanít. Rendszeresen publikál tudományos cikkeket a településföldrajz, a statisztika, a demográfia témakörében, valamint ismertető írásokat napi- és hetilapokban, folyóiratokban. Aktív a közéletben, évtizedek óta jelen van a nemzetközi szakmai fórumokon.

Hajnal Béla

– *Ismeri a Winston Churchill brit miniszterelnöknek tulajdonított provokatív megjegyzés: „Én csak abban a statisztikában hiszek, amit magam hamisítottam”.*

– Már évek óta a hivatalban dolgoztam, amikor először eljutott hozzám a hivatkozott mondat. Első hallásra humorosnak találtam, jól hangzó poén egy politikus-tól, mosolyra készítheti a publikumot. Eszembe se jutott, hogy komolyan vegyem. Ugyanis egy politikus meghamisíthat egy vagy több számot, de a statisztika hosszú idősorokkal dolgozik, és a tendenciák az alapvetőek, nem pedig egy aktuális adat. Később azt is hallottam, hogy ez csupán városi legenda, a híres politikus egyáltalán nem mondott ilyet, az angoloknál nem is ismert. Talán Németországból kezdett terjedni a nagy világegés számháború idején, egyszerű propaganda.

– *A számok – amelyek a statisztika alapjai – pártatlanok, személyi szempontok, érzelmeik, vélemények nem befolyásolják. Viszont: ahogyan csoportosítják, magyarázzák őket, már egyáltalán nem azok. Egy gyakorlati példa: magas infláció esetén át lehet alakítani az aktuális fogyasztói kosár tartalmát, ami által a politika igényei szerinti kisebb számot*

mutathat az infláció – miközben az árak maradnak, sőt emelkedhetnek is. Mit mondanak erre a szakemberek?

– Hasonló szellemben tudok válaszolni: összehasonlítani csak azonos dolgokat érdemes, minthogy azt kérdezni sincs sok értelme, hogy az alma vagy a körte a jobb-e. Ez azonban mégsem jelentheti azt, hogy a fogyasztói kosár hosszú időn át nem változtatható. Önkényesen vagy politikai igényeknek engedve semmiképpen, de az élet nem áll meg: egyes termékek eltűnnek a piacról, miközben újak jelennek meg. Ha nem követnénk a változást, ugyanúgy hibáznánk, mint ha a régi struktúrához ragaszkodnánk. A hitelesség feltétele, hogy egymást valóban helyettesítő termékek cseréjéről legyen szó, a fogyasztói kosár reális maradjon.

– Általában tudjuk, hogy mi a statisztika, de ha pontosabban kellene megfogalmazni, alighanem bajban lennénk. Ön hogyan definiálná?

– Nem lehet örökérvényű meghatározást adni, mert a statisztikatudomány is állandóan változik. Jó kiindulópont lehet a *Szinonima szótár*, amely szerint a statisztika: kimutatás, számszerűsítés, számhasonlítás, adatelemzés. Mindegyiknek külön jelentésárnyalata van, és részenként visz közelebb a fogalom meghatározásához: a valóság számszerű információinak megfigyelésére, összegzésére, elemzésére és modellezésére irányuló gyakorlati tevékenység és tudomány. Gyakran illetik ezzel a névvel az ilyen munka közben keletkező adatokat is.

– Mennyit kell visszalépni a történelmi időkben, hogy statisztikai jellegű tevékenységre találjunk?

– A nagy birodalmak gondolkodói hamar rájöttek arra, hogy a múlt számai beszélni tudnak, érdemes azokat feljegyezni, megvizsgálni, mert bennük nem csupán a számszaki adatok értékesek, hanem ismétlődéseket, törvényszerűségeket is fel lehet fedezni, amelyek szintén hasznosak. A történelem során például minden fejlett államszervezet igyekezett információt gyűjteni erejéről, teherviselő képességéről. Már az ókorban is fontos volt annak megállapítása, hogy az állam mennyi hadba hívható férfira számíthat, vagy hogy mekkora az adófizetők száma. A történészek egyetértenek abban, hogy az első népszámlálás-jellegű felmérést a Krisztus előtti III. évezredben, 2238-ban Kínában tartották. Hasonló – a mai népszámlálások őseinek tekinthető – összeírások zajlottak Egyiptomban, Indiában és a görög városállamokban is. A Római Birodalomban öt évenként tartottak cenzusokat, amelyekben a szabad polgárok számbavétele szerepelt, összeírták azok ingó és ingatlan vagyonát. Érdekeség, hogy már akkor kialakították az összeírások hivatali hátterét, és gondoskodtak az eredmények közzétételéről. Nagyot lépve az időkben: a statisztika tudományszintű fejlődésének az 1600-as évek jelentős matematikai felfedezései adtak lendületet. Érdemes megemlíteni Schmeizel Márton (Brassó 1679 – Halle 1747) erdélyi szász tudós nevét, aki a világon először tartott előadásokat a statisztika témakörében a jénai egyetemen 1725-ben.

– Ön középiskolai tanárként végzett az egyetemen, és frissdiplomásként tanítani kezdett. Miért hagyta el a tanári pályát viszonylag rövid idő után?

– Szerencsésnek tartottam magam, hogy egy nagy hagyományokkal rendelkező középiskolában kezdhettem Nagykállóban. Ugyanis az 1867-es kiegyezés után 1870-ben az itt megnyílt reáltanoda lett a megye első állami középiskolája. Száz év alatt,

természetesen, sok változást ért meg az intézmény. 1971-ben matematikát és földrajzot kezdtem tanítani a Budai Nagy Antal Gimnáziumban. Akkor is átalakulás közepette voltunk, az általános gimnáziumi osztályok mellől éppen „kifutóban” voltak a növényvédő-gépész szakközépiskolai osztályok, az én tantárgyaim, a matematika és a földrajz azonban fontosnak számítottak. Ez a helyzet viszont nem tartott sokáig: az országosan tapasztalható óvónő-hiány életre hívta a középfokú óvónőképzést, amelynek helyszíne a megyében éppen a mi iskolánk lett. Ez együtt járt a tantestület szakmai összetételének megváltozásával, ami számomra azt jelentette, hogy ha nem is egyik napról a másikra, de hamarosan váltanom kell.

– *A váltás lehetősége azonnal a tanári pálya elhagyását jelentette? Hogyan került képbe a statisztika?*

– Sok minden megfordul ilyenkor az ember fejében, ráadásul nyitott voltam a váltásra. Folyamatosan tanultam: készültem az egyetemi doktori disszertációmra, és kacérkodtam a közgazdaságtudománnyal is, hiszen akkoriban éltük az „új gazdasági mechanizmus”, a nagy gazdasági reform korát, ami érdekelt. Nemcsak tanári állások iránt érdeklődtem, hanem teljesen új lehetőségek iránt is. Ezért figyelni kezdtem a gazdasági híreket a megye napilapjában, hátha találok valami olyat, ami megmozgatja a fantáziámat. Így is történt: egymás melletti két hirdetésre figyeltem fel a *Kelet-Magyarországban*. Az egyikből megtudtam, hogy nagy bevásárlóközpont épül a Mártírok tere 8. szám alatt, és szakembereket vennének fel különböző állásokba – ez lett később a Kelet Áruház. A másik lehetőség éppen a szemben lévő épületben kínálkozott: a KSH közgazdasági csoportvezetőt kerestek. Mindkét lehetőség ígéretesnek tűnt. Először a Statisztikai Hivatalba jelentkeztem be, ahol az igazgató, Szilágyi Imre fogadott, és hosszan elbeszélgettünk az eddigi munkámról, terveimről, vázolta az új munkatársra váró feladatokat. Hozzáteszem, hogy a statisztika nem volt teljesen idegen a számomra, mert az egyetemen jártam „speckoll”-ra, azaz szabadon választható kurzusra, amelyen a statisztikai módszereket valamennyire megismertem, és a tanultakat már a szakdolgozatomban is felhasználtam. Tehát korábban is érdekelt a valóság megragadása, feltárása, az okok keresése. Így érdemi, tartalmas beszélgetés bontakozhatott ki a nagy tekintélyű igazgatóval, reménykedtem a kedvező döntésben. Rövid időn belül értesítettek: nekem ajánlják fel az állást – később tudtam meg, hogy öt jelölt közül esett rám a választás. Ez 1974-ben történt.

– *Milyen embernek ismerte meg Szilágyi Imrét, akit a megyében szürke eminenciásnak tartottak?*

– Az első találkozáson bizalomkeltő, barátságos, ugyanakkor határozott személynek láttam, akit elsősorban a tények érdekelnek. Ez, természetesen, nem csoda, hiszen a KSH a számok világa, ami matematikatanárként nekem is a közegem volt. Emberisége, puritánsága nagy hatást tett rám. Kedvelte az új dolgokat, például a vezetéstudományt, ami akkor volt születőben. Sokat olvasott, tanult, és munkatársait is erre ösztönözte. Azt gondoltam, jó helyen leszek. Belevetettem magam a munkába. Már a következő évben megszereztem a felsőfokú statisztikai oklevelet, amire egyébként három évem lett volna, a rákövetkező esztendőben doktoráltam, és felkészültem a munka melletti közgazdasági tanulmányokra. A munkahelyi beilleszkedésben segített,

hogy már a kezdet kezdetén hasznosítani tudtam matematikai és földrajzi tudásomat. Amikor ez párosult az elméleti statisztikai ismeretekkel, nemcsak megkedveltem új munkaterületemet, hanem azt éreztem, hogy „megérintett”.

– *Milyen munkahely volt ötven éve a Statisztikai Hivatal? Arra gondolok, hogy nem hasonlíthatott a maira, még nem használtak számítógépeket, amelyek nélkül ma már el sem képzelhető...*

– Valóban nem. A legnagyobb eltérés a létszámból fakadt, sokan voltunk, lehettünk talán nyolcvanan. Ennyi ember persze nem mindig dolgozott a központban, mert a többség „a terepet” járta, a mezőgazdasági, ipari és egyéb munkahelyeken ellenőrzéseket tartott. Főképpen arra keresték a választ, hogy pontosak-e a KSH-nak beküldött adatok. Ugyanis hiába dolgozzuk fel mi a legnagyobb aprólékosággal, gondossággal a rendelkezésünkre bocsátott adatokat, ha azok nem felelnek meg a valóságnak. Később ezek a „kiszállások” ellenőrzések megritkultak, ugyanis a gépi adatszolgáltatás-fogadás szinte automatikusan kiszűrte a hibákat. A másik nagy változás, hogy a kezdeti éveimben szinte tonnákban mérhettük a felhasznált papír mennyiségét. Ennek biztonságos és szakszerű tárolása külön szakértelmet kívánt, minthogy adott esetben gyorsan meg kellett találni az eredeti, egyedi dokumentumokat. Ez fokozatosan szűnt meg, ahogy az egyre fejlettebb számítógépi programok átvették az adatok begyűjtését, feldolgozását, tárolását. Hosszú idő telt el ugyan, de mára a szakma eljutott oda, hogy a tavalyi népszámlálás kapta az „első papírmentes” jelzőt. A népszámlálás a mindenkori statisztikai szervezet legnagyobb munkája. A papírmentesség azt jelenti, hogy már a számlálóbiztosok sem papíralapú kérdőívekkel a kezükben kopogtattak be a háztartásokba, hanem kis számítógépekkel, tablettel, amelyekről közvetlenül kerültek az adatok a feldolgozó rendszerbe. Ez egyszerűsítette és rendkívül meggyorsította a munkát.

– *Térjünk vissza a KSH-beli kezdetekhez! Végül nem az álláshirdetésben megjelölt közgazdasági csoportvezetőként kezdett, hanem a Tájékoztatói Osztály munkatársa lett. Külső szemlélőként ez szerencsének látszik, hiszen éppen azon a részlegen lehetett legváltozatosabb a munka a számok tengerében. A tájékoztatás, az írás máig stabil pont maradt az életében.*

– Megtaláltam benne a munka szépségét, persze ehhez először tanulni kellett. Szert tenni olyan íráskészségre, mely szükséges ahhoz, hogy a statisztikai eredményeket élvezetes, áttekinthető stílusban tudjam elemezni, az olvasók rendelkezésére bocsátani. Egyúttal cáfolni, hogy a tudomány unalmas, szürke dolog.

– *Mégsem maradt sokáig a Tájékoztatói Osztályon, már a következő esztendő új feladattal lepte meg. Mi volt az pontosan?*

– Az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer (ELAR) kialakításában vehettem részt. Valódi újdonság volt, ennek ellenére ma már legfeljebb az idős szakmabeliek emlékeznek rá. 1975-ben szervezték át a statisztikai szervezet tevékenységét, hogy összhangba kerüljenek a szakmai követelmények és az új műszaki lehetőségek. A munka lényege, tartalma maradt, de alkalmazkodni kellett az időközben bekövetkezett változásokhoz. A korábbiakhoz képest jelentős eltérés volt, hogy az elemzésekhez nem kellett a vizsgálatokat az egész populáción elvégezni, megbízható eredményeket mutattak az akár kétszázalékos minták is. Ezt az arányt később még lejjebb szorított-

tuk. Itt említenék meg egy másik érdekes tapasztalatot. Sokáig a rangsor volt a minden: az elsőől az utolsóig. A szakemberek egy része berzenkedett, hogy ez nem reális, mert aránylag kis különbséggel is lehet a rangsor második felébe csúszni. Helyesebb az átlaghoz viszonyítani: ha valaki annál jobban teljesít, az biztosan jobb, ha gyengébben, azon módosítani szükséges. Ezek a szakmai viták általában javították a munka minőségét. Az ELAR-ra történő átállás néhány évig tartott, egy idő után elolvadt az újdonsága, el is kíváncsoltam a területről.

– *Ehhez kapóra jöhetett az 1980-as népszámlálás, hiszen logikus volt, hogy az új rendszert ismerő ember fogja össze az előkészületeket és a lebonyolítást...*

– Ez valóban így történt; én lettem a népszámlálás megyei felelőse. Ez jelentős munka volt: betekintést nyertem a nagy összeírás teljes adatelőállítási folyamatába, ami a későbbiekben hasznomra vált. Nagy gondot fordítottunk az előkészítésre, hogy ne a számlálóbiztosoknak kelljen adminisztratív ügyekkel foglalkozniuk, pontosak legyenek a településhatárok, ne kelljen keresgetni a külterületi lakott helyeket, az utcanevek, házszámok a helyükön legyenek, ha szükséges, álljanak rendelkezésre helyismerettel rendelkező segítők – ezeket a közigazgatási szakemberekkel időben tisztáztuk. Az 1980-as népszámlálás fő célja részben a szokásos volt: alapadatok szolgáltatása a népgazdasági, különösen a területi és a távlati tervezéshez, továbbá számot adjon a népesség demográfiai viszonyainak alakulásáról, változásairól, felmérve az 1970-es évek közepén hozott népesedéspolitikai intézkedések hatását. A népszámlálással szemben új igény is megfogalmazódott: adjon képet a társadalom rétegződéséről. Szintén új feladat volt az üdülők számbavétele.

– *Általában mennyi ideig tart az adatok feldolgozása, hogyan, mikor kerülhetnek nyilvánosságra?*

– Legegyszerűbb volna azt mondani, hogy addig, amikor a következő népszámlálás előkészítése elkezdődik. De ez így régen sem volt teljesen igaz, mert a nagy munka különböző szinteken történik. Mi a valódi eseményt megelőzően egy évvel rendezkedtünk be a városháza déli szárnyában, a korábbi házasságkötő teremben. Fontos volt a jó megközelíthetőség: autók hozták-vitték a rengeteg anyagot, az üres, majd a kitöltött kérdőíveket, segédanyagokat. A munka következő fázisa decentralizáltan történt, az adatok előkészítése a gépi feldolgozásra – a szöveges válaszok számokká alakítása, a kódolás – az igazgatóságokon, gépre vitele pedig a KSH Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalatánál történt. Akkor már a mi megyénkben is működött a SZÜV számítóközpontja. A mi külön stábunk munkája 1984-ben fejeződött be. A változásokat mutatja, hogy a 2022. évi népszámlálás első, előzetes eredményeit már egy negyedév elteltével közzétették. Az élet igencsak felgyorsult.

– *Hogyan alakult a munkája az első nagy megmérettetés, az 1980. évi népszámlálás után?*

– Visszakerültem a Tájékoztató Osztályra, ahol tíz évvel korábban kezdtem.

– *Ez előre- vagy visszalépésnek számított?*

– Érdeklődésemnél fogva vonzott a statisztikai elemzés, a távlatosabb tájékoztatósi munka világa. A KSH megyei igazgatósága leginkább egy alkotóműhelyhez volt hasonlítható, számomra fel sem vetődött, hogy előre- vagy hátralépés. Olyasmivel

foglalkozhattam, amit kedveltem. Rengeteg érdekes témát fedeztem fel, sorozatban készítettem belső szakmai tanulmányokat, amelyeket aztán részletekben feldolgoztam periodikák számára is. Ez kedvemre való munka volt. Egyébként sokkal több hasznos elemzés készült a KSH-ban, mint ahogy arról a nyilvánosság tudott. Mindig reménykedtem abban, hogy a döntésre hivatottak vagy csupán az érdeklődők kézbe veszik kiadványainkat, amelyek legtöbbje szerény megjelenésű füzet volt, külsőre nem mutatták sem a bennük megtestesülő szakmai munkát, sem értékes tartalmukat. Értékes visszajelzés viszont, hogy népszámlálási kiadványainkat, statisztikai évkönyveinket sok helyen hasznosították, idézték. Ha ma Szabolcs-Szatmár megyéről bármit szeretnének megtalálni az interneten, netán konkrétan munkaügyi, demográfiai keresőszavakkal, a találatok elején szinte biztosan ott lesznek a KSH korábbi kiadványai vagy idézetei.

– *Emlékezete szerint a nyolcvanas évek közepén melyek számítottak legfontosabb témáknak a megyében?*

– Hosszú időn át a foglalkoztatás (munkahelyteremtés), a mezőgazdaság, a megye általános felzárkóztatása volt a kiemelt, ma úgy mondanánk, „top” téma. Azt, hogy a megyéből a mezőgazdaság átalakítása után a hatvanas-hetvenes években százezer ember költözött el, talált munkát az ország más vidékein, és 100–120 ezer ingázott hetente, kéthetente – fekete vonat – nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Aztán a megkezdődött ipartelepítés és annak sok következménye kiemelten fontos volt. Közben a ’70-es árvíz és az újjáépítés jelentett rendkívüli tennivalókat. Mindig volt időszzerű téma. A mi részünkről állandóan azt sulykoltuk, hogy a felmérés ne egyszerűen statikus legyen, a mérés, a megfigyelés, az összehasonlítás képezzen egységet, és azonos módszer szerint, pontosan történjen.

– *Miért fontos egyáltalán a népszámlálás?*

– Először a mai helyzetről szólnék. Időnként – immár hosszabb ideje tízévenként – azért lényeges a teljeskörű adatfelvétel, hogy ki lehessen alakítani a reprezentatív mintákat ahhoz, hogy a teljes lakosság megkérdezése nélkül is pontos képet kaphassunk időszzerű kérdésekről. A másik lényeges elem nem az, hogy végre megtudhassuk, hányan vagyunk mi, magyarok – ezt a közigazgatási rendszer tudja. A cél az, hogy minél pontosabban megismerjük hazánk összes lakosának életkörülményeit, a társadalom megoszlását egy adott időpontban. Nagyon lényeges az is, hogy hiteles összehasonlításokat tudjunk végezni, milyen változások történtek az országban tíz, húsz, harminc év alatt, tehát két, három vagy több népszámlálás között. Nem közömbös az sem, hogy a népszámlálási adatok ismertében hatékonyabban pályázhatunk az európai uniós és más nemzetközi támogatásokra. Szintén fontos, hogy a népszámlálási adatok által adhatunk hiteles képet magunkról a szomszédjainknak, az Európai Uniónak, sőt az egész világnak.

– *Gyakran „cenzus” megnevezéssel említik a népszámlálást. Miért?*

– Mondhatnánk, hogy a latin eredetű szó, a cenzus a népszámlálás szinonimája. Ez részben igaz is, ami magyarázza a kifejezés használatát ebben a környezetben. Ha azonban részletesebben megnézzük a szó hátterét, valójában a cenzus többet, részben más jelent. A szakirodalom szerint a római közjogban a polgárok vagyonának becslését nevezték cenzusnak, és a polgárokat ennek alapján osztályozták. Egyes modern államok-

ban a vagyonebecslés bizonyos politikai jogok alapját képezheti, például, ha a választás cenzushoz kötött. Ez azonban hazánkban és általában Európában nem így van.

– *Sokan nyilván emlékeznek még a tavalyi népszámlálásra, de talán érdemes itt is ki térni arra, hogy milyen adatokra voltak kíváncsiak az összeírók, illetve mit és miért „kért” az internetes kérdőív...*

– Abból kell kiindulni, hogy minden népszámlálás alkalmával az egész országban egy időben, azonos tartalommal és egységes módszertani alapon készül az adatfelvétel, kiterjed minden személyre, valamint lakásra, és a válaszadás kötelező. A népszámlálásnak mindig van eszmei időpontja – ez legutóbb 2022. október elseje 0 óra volt –, az ekkor fennálló állapotot alapul véve kellett válaszolni. A kérdéseket gondos munkával állítják össze, fontos, hogy ne legyenek bonyolultak, egyértelmű választ lehessen adni. Mindig jól körülhatárolható kérdéscsoportok vannak, amelyek alapján a feldolgozás után alakul ki a teljes, részletes kép Magyarország népességének nagyságáról, demográfiai jellemzőiről, egészségi állapotáról, iskolázottságáról, foglalkoztatottságáról, nemzetiségi és vallási összetételéről, valamint élet- és lakáskörülményeiről. Az adatfelvevők sokszor kapják azt a kérdést, hogy miért van szükség olyan sok kérdésre-válaszra. Mindig elmondjuk, a népszámlálás az egyes személyeken alapul, de nem egy-egy emberről szól, az összegzett adatok szolgálják a mindenki jövőjét befolyásoló szociális és gazdasági döntések, fejlesztések alapjait. Érdemes azt is kiemelni, hogy miközben az emberek válaszaikkal elsősorban a lakóhelyük, a szűkebb környezetük fejlesztését könnyítik meg, összességében hozzájárulnak ahhoz, hogy a Magyarországról nyert kép minél teljesebb legyen.

– *Sokszor felvetődik a válaszadóknak, hogy esetleg érzékeny, másokra nem tartozó tények is elhangozhatnak az adatfelvételek során. Mi a garancia arra, hogy ezek nem kerülhetnek illetéktelen kezekbe?*

– Alapvető, hogy a népszámláláson a válaszadás kötelező. Viszont a kérdőíveken szerepelnek olyan kérdések, amelyek megválaszolása önkéntes. Ilyenek lehetnek az egészségi állapotra, a fogyatékosásra, a nemzetiségi hovatartozásra, valamint az anyanyelvre és a családi, baráti körben használt nyelvre, illetve a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdések. Tehát ha valakinek ezekkel kapcsolatban lenne gondja, megteheti, hogy eleve nem válaszol. A kitöltött kérdőíveket a beküldést követően régen a hivatal biztonságos irattárába helyeztük el, ma a KSH erre a célra létrehozott szerverére kerülnek. A kérdőíveken rögzített adatokat a beküldést követően titkosítják, és fokozottan védett környezetben tárolják. A KSH minden adatot bizalmasan kezel, a válaszadók személyes adatait jogszabályok védik. A népszámlálási adatokat csak statisztikai célból, összesített formában lehet nyilvánosságra hozni. A számlálóbiztosok a munka megkezdése előtt titoktartási nyilatkozat aláírásával vállalják, hogy a kapott válaszokat, illetve a tudomásukra jutott egyéb információkat bizalmasan kezelik, azokat más személynek nem adják át. Ezek régen meglévő, bevált szabályok.

– *1983 végén nagy változás történt a KSH megyei igazgatóságán. Elérte a nyugdíjkorhatárt a szakmában és közéletben nagy tekintélynek örvendő igazgató, Szilágyi Imre, aki 1953-tól állt az intézmény élén, akit ön követett a vezetői poszton. Hogyan zajlott akkoriban egy ilyen vezetőváltás? Kinevezése egyszerű ügy volt?*

– Belül igen, de mégsem volt problémamentes. Igazgatóm, és az ő javaslatára a KSH szakmai vezetése engem jelölt. Akkoriban kezdett elterjedni a kettős jelölés, a megyei pártbizottság is állított jelöltet. Egy időre patthelyzet alakult ki, mert a KSH kitarzott mellettem, a pártbizottság pedig nem járult hozzá a kinevezésemhez. Végül úgy oldódott meg a dolog tekintélyvesztés nélkül, hogy igazgatóhelyettesi besorolással bíztak meg az igazgatóság vezetésével. Egy évvel később, amikor a párt jelöltje új megbízást kapott, igazgatói kinevezésemnek már nem volt akadálya.

– *Hogyan helyezkedett el a megyei hierarchiában a KSH igazgató?*

– Mivel a megyei tanács végrehajtó bizottságának tagja volt, fontos személynek számított, s Szilágyi Imre nagy tekintélyt vívott ki, én is jól indultam. Számos közéleti megbízatást kaptam viszonylag rövid időn belül. Nagyon jó hátterem volt az a szellemi kapacitás, amely a KSH megyei igazgatóságának erejét, tekintélyét adta.

– *Igazgatóként melyek voltak a prioritásai, legfontosabb elérendő céljai?*

– Mindenekelőtt a folyamatos képzés, továbbképzés, valamint az, hogy a legjobb emberek legyenek a kulcsposztokon. Az ország másik végébe is elmenünk tapasztalatcserére, ha az ottani igazgatóság új módszert vezetett be például a számítástechnika alkalmazása terén, ami akkoriban újdonság volt. Mindig gondot fordítottam arra, hogy az elemzéseket azok készítsék, akik hosszabb ideje ismerik a témát, átlátják az összefüggéseket. Tudatosan figyeltem az arányos terhelésre és a munka folyamatos ellenőrzésére. Az elismerések, kitüntetések kezdeményezését a munka részének tekintettem. Mindig fontosnak tartottam, hogy az igazgatóságon őszinte, jó legyen a légkör.

– *Az igazgatóság elébe tudott menni a megye problémáinak, vagy követte az eseményeket?*

– A már említetteket: az elvándorló népesség problémáját, a munkanélküliséget, az ipartelepítést, a mezőgazdaság átalakítását, a jövedelmek alakulását, egy időben a közművesítést – nem lehetett megkerülni. A jövő a mi részünkről úgy került szóba, hogy elemzéseink során igyekeztünk vázolni a kibontakozás lehetőségeit is. A megyei tanács szakmai osztályaival, elsősorban a terv- és pénzügyi osztályokkal szinte heti munkakapcsolatban voltunk, ezért nem lehetett szétválasztani, hogy követünk vagy kezdeményezünk.

– *Eddig csak érintettük a nemzetközi kitekintést, de a statisztika tudományának lételeme a szélesebb körű összehasonlítás – és nemcsak a tanulmányok szintjén. Mit jelentettek önnek a tanulmányutak, a konferenciák, amelyeknek sokszor volt résztvevője?*

– Szerencsés vagyok, mert szeretek utazni, és szakmai programok keretében sok olyan helyre eljutottam, ahová magánemberként nehezebb lett volna. Számomra nagyon fontos, hogy a magyar tapasztalatokat népszerűsítsem külföldön, és talán még lényegesebb, hogy mások tapasztalatait hazahozzam. Csak néhány különleges esemény: részt vehettem a Világbank hathetes továbbképzésén Washingtonban, előadást tarthattam a Pekingi Ázsiai Oktatási Konferencián, frakcióvezető voltam a nemzetközi szövetség (IAOS) összejövetelén Madridban, vendégprofesszorként dolgozhattam Finnországban, Oulu város egyetemén. Hálás vagyok a nagy elődöknek, mert az 1867-től működő magyar statisztikai szolgálatnak Európa-szerte tekintélye van, s ez nekem is hasznomra volt.

– *Az évek során több országban volt nemzetközi népszámlálási megfigyelő, ami érdekes munka lehet. Miért van rá szükség? Mert választások esetében kézenfekvőnek látszik, de a népszámlálás mégiscsak kisebb tétellel jár, tehát békésebb is... Mit tapasztalt?*

– Első látásra mindez igaz lehet, a lebonyolítás módjában nem tapasztaltunk komoly gondokat. De, aki már járt olyan országban, ahol jelentősebb nemzeti kisebbség él, tudhatja, milyen konfliktusok húzódnak meg a háttérben. Macedóniában, Moldovában, Koszovóban, Albániában és az Észak-Ciprusi Köztársaságban jártam nemzetközi misszióban, mindenütt bonyolult a helyzet. Minden alkalommal a Központi Statisztikai Hivatal delegált, amelyhez viszont a felkérés az Eurostattól, az Európai Bizottság Luxemburgban működő statisztikai főigazgatóságától, az Európa Tanácstól vagy éppen az ENSZ-től érkezett. A delegációkba olyan, nyelveket beszélő gyakorlati szakembereket kerestek, akik saját hazájukban valamilyen szinten megtapasztalhatták a kisebbségi létet. Nemcsak egyszerűen a kisebbségek élethelyzete volt a nemzetközi megfigyelők célkeresztjében, mert az viszonylag egyszerű. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó emberek szabadon, feszültségtől mentesen nyilatkozhatnak-e. Általában ez megvalósult. A vegyes házasságok, az azokban született gyermekek sorsa azonban már bonyolultabban tükröződik a népszámlálás folyamatában, még a helyszínen is nehéz tisztán látni. Ebből voltak konfliktusok is.

– *Különösen széles skálán és hosszú ideje folyamatosan van jelen a médiában: napilapokban, folyóiratokban, az interneten. Minek köszönhető ez?*

– Mindig szerettem olvasni, és ha módom volt, másoknak elmondani, amit megtudtam. Amikor a KSH-ban a Tájékoztatási Osztályon kaptam feladatot, ez a munkám része lett. A Statisztikai Hivatal, bátran mondhatom, kincsesbánya. Olyan sok információ gyűlik össze, hogy naponta lehetne érdekesebbnél érdekesebb cikkeket írni. Ekkor kezdtem publikálni a megye napilapjában, a *Kelet-Magyarországban*. Megjelent közleményeim száma hatszáz körül lehet, az Élet és Tudomány is közreadott több mint negyven cikkemet, amelyeket ugyancsak fontosnak tartok. Az egyetemi doktori, a kandidátusi, majd a PhD minősítés megszerzésének pedig feltétele a tanulmányok, az új eredmények közzététele elsősorban szakfolyóiratokban. Az évek során ezt meg lehet szokni, és a szem, a gondolat szinte „rá is áll”: ha valami újat, szokatlant, érdekeset látok, lelki szemem előtt megjelenik, miként lehetne hasznosítani. A következő lépcső a nemzetközi lapszemle. Olvasom az angol nyelvű külföldi szakfolyóiratokat, és a legjobbnak tartott írásokat szemlélve időről időre közreadom a *Statisztikai Szemlében*, illetve a *Nemzetközi Statisztikai Figyelőben*. Ezek visszhangja jó, mert akik a mindennapi munka sodrásában élnek, aligha érnek rá annyit búvárkodni a könyvtárban, mint amennyi időm nyugdíjasként nekem van, és cikkszemelemmel, recenzióimmal mások is a nemzetközi szakmai élet részesei lehetnek. Persze van „hivatalos” segítségem: a KSH központi könyvtárának szakemberei, miközben katalogizálják a nemzetközi szakirodalmat, gyakran figyelnek fel érdekes közleményekre, és sokat elküldenek nekem. Ezekből is válogatok, a legjavát lefordítom, s felajánlom közlésre.

– *Más lehet a helyzet a népszerű közösségi oldalon elhelyezett bejegyzéseivel, amelyek többsége egy-egy frappáns grafika egy, ritkán két tömönddal. Mielőtt erről kérdezném,*

mutatóba néhány: a születéskor várható élettartam Európában 2022-ben; a szüleikkel még együtt élő 25–34 évesek aránya Európában...

– Ki gondolná, hogy Monaco vezeti a mezőnyt a kontinensen 85,9 évvel, a spanyolok 83, a britek 80,7 évre számíthatnak, a magyar emberek pedig 74,5 esztendőre. Sokatmondóak a „mamahotelban” élők számai is: Magyarországon a fiatalok 43, Ausztriában 21,8 százaléka él együtt a szülőkkel. Persze ezek a pusztá tények, az elemzések helye nem az internetes közösségi oldal.

– *Olyasmire is felkaphatja az ember a fejét, hogy mely európai városok büszkélkedhettek pár száz évvel korábban fővárosi ranggal, vagy például Amerikában milyen nagy különbségek vannak az egyes területek népessége között...*

– A történelem iránt érdeklődők nyilván tudják, de sokan nem, hogy például Krakkó, Bergen, Uppsala, Coimbra, Toledo, Szentpétervár, Isztambul milyen fényes múlttal rendelkezik. Az is érdekes, hogy az Amerikai Egyesült Államok népességének kétharmada az ország szárazföldi és tengeri határának 100 mérföldes sávjában lakik, amely sűrűn lakott, míg a kontinens közepén bőven van szabad hely.

– *Kérem, soroljon fel még néhány ilyen érdekességet!*

– Amikor először láttam, engem is meglepett, hogy 1900-ban Európában még háromszor annyian éltek, mint Afrikában. 1993-ban a két kontinens népességszáma azonos volt, de 2047-ben Afrikának már négyszer annyi lakosa lesz, mint Európának. Vagy például magam sem gondoltam, hogy a közösségi média (Facebook, Twitter, stb.) használóinak aránya a 16–74 évesek körében hol a legmagasabb. Izland vezeti a listát. Utánanéztem: a kevésbé ismert ország sok más területen is dobogós. Tanulságos az a grafikon is, amelyik azok arányát mutatja Európában, akik internetet még soha nem használtak. Figyelemre méltó Görögország, Portugália a 21–30 százalékos sávban. A másik irányban Koszovó a 0–4 százalékos sávban meglepetésnek tűnik, a skandináv országokkal és Nagy-Britanniával egy szinten. Hozzáteszem: már 2011-ben háromhetes ottlétem alatt érzékelttem, hogy e téren előttünk járnak. (Magyarország három különböző sávban érintett, az egyes területeken meglévő nagy különbségek miatt.) Egyébként nem véletlen, hogy amikor ezeket a grafikonokat publikálom, csak címet adok, és nem kommentálok. Ugyanis az adatokat nem tudom ellenőrizni, ami egy statisztikustól elvárható lenne, tehát csupán érdekességként kezelem, bár bízom abban, hogy a valóságra épülnek.

– *Ha már itt tartunk: az foglalkoztatja, hogy korábbi publikációi, például napilapokban közölt prognózisai kiállják-e az idő próbáját? Önkényesen kiválasztottam egy, a Kelet-Magyarország 1989. október 7-i számában megjelent féloldal terjedelmű cikkét (Merre van Európa?), ami akkor igencsak érdeklődést kiváltó írás lehetett. Mi a véleménye saját írásáról, hiszen akkor még csak reménykedtünk uniós tagságunkban, most pedig már két évtizede az EU tagja vagyunk... Nézzük meg együtt!*

– Úgy vélem, az írás ma is vállalható, holott a világ nagyot változott. Az Európai Unióhoz csatlakozás egyik legfontosabb célja volt, hogy növeljük jólétünket, ami leginkább a GDP és a fogyasztás bővítésével érhető el. Ausztria és (szerényebb célként) az EU átlagának elérése a legfontosabb tervek között szerepel. Ausztriához a felzárkózás csak igen lassan halad, bár az egy főre jutó GDP-ben a 2000. évi 46 százalékkal szem-

Népszámlálás – 1980

1980 – adatfeldolozás a statisztikai hivatalban

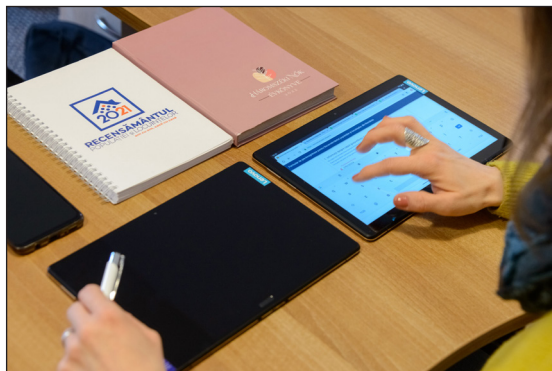
Kérdőívek raktárban az 1980-as években

Fényes Elek-érem – 1999

Eurostat-megfigyelőkkel
Koszovóban – 2011

Népszámlálás papír nélkül (2022)

ben, 2021-ben már 62 százalékot értünk el. E téren az uniós átlagnak a 75 százalékán állunk, Portugáliával egy szinten. Bennünket még hat uniós ország követ a sorban. Ha bővítik az uniót, a gyengébben fejlett országok lefelé mozdítják el az átlagot, így a cél hamarabb teljesíthető. A felzárkózást elősegítené, ha a gyengén fejlett vármegyéket, kistérségeket jobban fejlesztenék, ez ma is időszerű. Akkor még nem látszott, mert más volt a helyzet, de ma tudjuk, igen kedvező lenne, ha minél több külföldre vándorolt hazánkfia itthon vállalna munkát. Egyes számítások szerint például, ha mindenki hazajönne és dolgozhatna, megközelítenénk a skandináv országok foglalkoztatási szintjét. Ha viszont a hazatérők mindegyike munkanélküli lenne, akkor a görögök és a spanyolok munkanélküliségi rátájával vetekednénk.

– *Figyelemre méltó gondolatok, három évtized távlatából. Szintén az európai integrációhoz kapcsolódik egy korábbi helyi kezdeményezés, a 2004-ben létrehozott EuroClip–EuroKapocs Közalapítvány, amelynek ön volt az első kuratóriumi elnöke. Mi volt az alapítvány célja?*

– Magyarország 2004-től az Európai Unió tagja. Akkoriban nemcsak országosan, hanem helyi szinten is kerestük azokat a lehetőségeket, amelyek segíthették a szomszédos országok európai integrációját, a közös kulturális, gazdasági fejlődést. A mi megyénk helyzete különleges, hiszen lényegében három országgal, Romániával, Szlovákiával, Ukrajnával határos, élnek a kapcsolatok, több testvérvárosunk van. Szlovákia szintén 2004-ben, Románia 2007-ben csatlakozott az Unióhoz, Ukrajna pedig gyorsította nyugati irányú integrációs törekvéseit. Itt feltétlenül meg kell említeni a Kárpátok Eurorégiót, amely az elsőként megalakult olyan szerveződés, amely a korábbi keleti blokk országainak határmenti együttműködését foglalja keretbe. 1993-ban alakult meg Debrecenben Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Ukrajna részvételével; az együttműködéshez 1997-ben Románia is csatlakozott. Ilyen előzmények után hozta létre alapítványunkat Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Nyíregyháza város önkormányzata. A szervezetnek mindössze egy főállású alkalmazottja, az alapítvány titkára volt, mindenki más önkéntesként segített. Erős volt a kapcsolat az Eurorégióval, az együttműködés elnökét és székhelyét felváltva adták.

– *Hogyan láttak munkához, milyen eredményeket értek el az alapítvánnyal?*

– Először is azt kell hangsúlyozni, hogy kezdeményezésünk 2004-ben újdonság volt, ma ezek nagy része életünk természetes velejárója. Sok tapasztalatcserét, kulturális és sportprogramot szerveztünk, gondot fordítottunk a fiatalok tájékoztatására. Az Unió bővítésének feltételei alapján szélesedtek a kapcsolatok a térség regionális és helyi közigazgatási és rendvédelmi hatóságai, gazdasági életének szereplői, tudományos, kulturális, oktatási életének képviselői között, alapítványunk révén elsősorban a határmenti térségekben. Megjelentettük az EuroClip–EuroKapocs Hírlevelet, amelyet három nyelven – magyarul, angolul, ukránul – szerkesztettünk, terjesztettünk és megalapoztuk jelenlétünket a világhálón. Fontosnak tartottuk szemináriumsorozatunkat az uniós pályázatírás követelményeiről. Elértük, hogy tevékenységünk egy része közhasznú minősítést kapjon. A lendület sokáig tartott. Már majdnem egy évtizede működtünk, amikor népszerű Ifjúsági Roadshow rendezvényünket – amelyre minisztériumi szakértőket, uniós képviselőket hívtunk meg előadónak – Nyíregyhá-

zán kívül Kisvárdára, Nyírbátorba, Beregszászba is meghívták. Jó emlékekkel gondolok vissza erre az időre.

– *Beszélgetésünk a statisztikáról elkanyarodott, mert bőven volt tennivalója más területeken is, de térjünk vissza egy kérdés erejéig: önnek miért nem adatott meg a lehetőség úgy, mint elődjének, hogy sikerei színhelyéről lépjen át nyugdíjas korába?*

– Nincs bennem hiányérzet. Az egyébként is időszerűvé váló szervezetátalakítási hullám nyomán 2005. január 1-jével megszűntek a KSH megyei igazgatóságai, helyettük regionális központok jöttek létre Debrecenben, Győrött, Miskolcon, Pécsen, Szegeden és Veszprémben, amelyekhez a megyeszékhelyeken képviseltek tartoztak. Ötvenhét évesen váltottam, és nyolc éven át (2005–2013 között) a Debreceni Egyetem főiskolai tanára, habilitáció után professzora lettem, két éven át dékánhelyettesi feladatokat is elláttam. A Statisztikai Hivatal, amelynek harminc évnyi szép munkát köszönhetek – csakúgy, mint nagyra becsült elődöm –, a KSH Aranygyűrűjével búcsúztatott. De itt említenék meg egy öt évvel korábbi elismerést is, amikor Fényes Elek-díjban részesültem. Ez azért különösen emlékezetes, mert magam is azt az utat szeretném követni, amelyet a díj névadója, Fényes Elek 19. századi közgazdasági statisztikai és földrajzi író, a honismereti szemlélet és munkálkodás hazai megteremtője, a magyarországi közgazdasági statisztika első jelentős képviselője volt.

– *Tehát aligha okozott gondot a váltás 57 éves korban..., ami egyébként sokak esetében sorscsapás, de legalábbis megrázó lehet...*

– Zökkenőmentes volt az átmenet, amit annak köszönhetek, hogy a ritka kivételtől eltekintve, különböző szinteken, de főleg a felsőoktatásban mindig tanítottam. Ha nem főállásban, akkor másodállásban. Amikor 2021-ben átvettem a régi egyetememen az aranydiplomámat, sok évfolyamtársam ötvenesztendei pedagógusmúltról számolt be. Nekem ugyan a középső harminc évben nem az szerepelt a munkakönyvemben, hogy középiskolai tanár, mégis jogos volt a kitüntető oklevél, mert mindvégig tanítottam is. Szerencsém volt, amikor a hivatást választottam, mert tanult tanári szakjaim, a matematika és a földrajz, később a közgazdaság, szaktudományként egyben a statisztika különböző ágainak alapjait is jelentik. Általában közgazdaságtant, statisztikát és demográfiát tanítottam. A számvetésben jelentős helyet foglal el, hogy 18 éven át tagja voltam az Országos Közigazgatási Vizsgabizottságnak. Elismerésként élem meg, hogy huszonhét egyetemi doktori, kandidátusi, PhD és habilitációs eljárás opponensének, illetve bíráló bizottsági tagjának kértek fel.

– *A történet itt átvezet a tudományos élet, illetve a tudományos ismeretterjesztés területére, a Magyar Tudományos Akadémia és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat révén. Ezek hogyan kapcsolódnak életútjához?*

– Részben az előbb elmondottak alapján. 1986 óta folyamatosan MTA bizottsági tag vagyok (most éppen a demográfiaiban), ahol a tudomány eredményeit és várható fejlődési lehetőségeit vitatjuk meg. Egy hasonló, bár másik szint a TIT Jurányi Lajos Egyesület elnöki tisztsége, amelyet 2012-től látok el.

– *A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jól ismert, nagy múltú szervezet. A rendszer-váltás óta számos változást ért meg. Most mi a fő teendőjük?*

– Alapvető céljaink nem változtak. A TIT a minősítése szerint kiemelkedően közhasznú szervezet, a Jurányi Egyesület ennek önálló része, amely Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében és az Észak-alföldi régióban működik. A változások között a leglényegesebb, hogy a hagyományos ismeretterjesztő előadások, alapvetően a koronavírus-járvány miatt, háttérbe kerültek, a tehetséggondozás (a tanulmányi versenyek szervezése) és a felnőttképzés vált fő profilunkká. Évente általában ezer-ezer fővel számolunk. A felnőttképzésben a hátrányos helyzetű rétegek társadalmi integrációjának erősítése című program megvalósításában veszünk részt, amelyben jelentős része van az átképzésnek. Korábban a nyelvvizsgáztatás is a TIT egyik erőssége volt, de a megváltozott viszonyok miatt most ez átalakulóban van. A Magyar Tudomány Napjára mindig rangos előadásokkal készülünk, legtöbbször a központi ajánlások közül választunk időszerű témát. Az utóbbi években a biodiverzitás, azaz a biológiai sokféleség csökkenése, a fenyegető klímaváltság, a Big Data (adatforradalom) gazdaságra és társadalomra gyakorolt hatása, a mesterséges intelligencia és a neurológia legújabb kutatási eredményei váltották ki a legnagyobb érdeklődést. Jóleső érzés, hogy ezekben a kiemelkedően fontos témákban felkészült szakemberekre támaszkodhatunk.

HAJNAL BÉLA (Budapest, 1948. január 15.) **Tanulmányok:** iskoláit Kecskemén, Nyíregyházán és Debrecenben végezte. **Diplomák, oklevelek:** matematikai-földrajz szakos középiskolai tanár Kossuth Lajos Tudományegyetem (1971), felsőfokú statisztikai oklevél (1975), egyetemi doktor, „summa cum laude” (1976), a közgazdaságtudomány kandidátusa (1985), szakmaival bővített középfokú angol nyelvvizsga (1991), a földtudományok habilitált doktora (2006). **Munkahelyek:** középiskolai tanár Budai Nagy Antal Gimnázium, Nagykálló (1971–1974), csoportvezető, osztályvezető-helyettes Központi Statisztikai Hivatal, Nyíregyháza (1974–1984), megyei igazgató Központi Statisztikai Hivatal, Nyíregyháza (1984–2004), egyetemi docens (másodállásban) Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar (1997–2007), egyetemi docens (másodállásban) Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar (1994–2004), főiskolai tanár (főállásban) Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar (2005–2013), Budapesti Gazdasági Egyetem főiskolai tanár (másodállásban 2008–2015), Nemzeti Közszolgálati Egyetem főiskolai tanár (másodállásban 2010–2014) **Díjak, elismerések:** Kiváló Munkáért (miniszteri kitüntetés, 1981), Nyíregyháza Tudományos Életéért (1999), Fényes Elek-díj (1999), KSH-aranygyűrű (2004), Megyei Príma Különdíj (tudomány kategóriában, 2015). **Család:** felesége Spak Ágnes biológia-kémia szakos középiskolai tanár; két felnőtt fiuk közgazdász, mindketten a bankszférában dolgoznak; két unokájuk külföldön tanult, illetve tanul egyetemen, az idősebb pénzügy szakos mesterdiplomát szerzett, a fiatalabb is közgazdásznak készül.

NÉVJEGY

KÜRTI LÁSZLÓ

Petőfi kétszáz

az én Petőfim tiszteletlen, köddé vált, segesvári
bűvészlegenda. egy máig vitatott kukoricásban,
vagy füstbe gázoló...hadifogoly. hősihalott.
egy tervezhetetlen, lázálmos lelkialkat. problémás

katona, csapnivaló színész, lányos szülők
ábrándozó veszedelme. az én Petőfimnek
bottal ütheted a nyomát, oroszul folytatott
cirill betűi között. a végre én is értem vers

megteremtője, újító költő, ha nem tanultad lázzal
a nyelvet, akkor is, forradalmi ikon!
irodalomtudományok és a parasztság
megértett zsenije. nép szülöttje, a nép szája,

a nép felkelője, ébresztgetője. tündöklő értelem,
a mindenkori szakmai elit sztárja.
1.4 milliárd szorongó kínai máig ezt kiabálja:
szabadság, szerelem!

József Attila nem a semmiért hordta a bajuszt!
és mutatkozott be: Petőfi Sándor,
mármint, Petőfi Sándor reinkarnációja vagyok.
az én Petőfim, mondom, kettős életművet

alkotott 1856 májusáig. Ágyban párnák közt,
ájulásig a lázban – néha azt remélem – de nem a gyulladt
foga, tüdőbaja vitte a másvilágba. az én Petőfim
még várja a DNS-vizsgálatot. bizonyosodjon végre,

ha nem lenne mindenkinek tiszta, hogy örökkön,
ha valaki, akkor ő ezé a hazáé! nemcsak húsa, vére:
tiéd, enyém, övé a csontjai!? – hogy vehettétek
komolyan, az nem lehet egyetlen, sem bármiféle nőé!

Kórházi panasz^{*}

tartja maga még a vizet?
SZTK-n is maga fizet!
se vizitdíj, se látomás,
hólyagunkon nagy a nyomás.

csendben voltunk mostanáig,
ígérgethetnek már bármit,
vigyék innen ezt a dilit,
kiborítom most a bilit!

egész éjjel ordítózott,
tőlem meg xanaxot lopott!
nem bánom, hogy pártemberük,
hátrébb vagyunk itt is velük!

a magyarok istenére,
gulyást hozzanak ebédre!
elég volt a szójababból,
ordítózó fajankókból!

elég volt a katéterből,
sorsunk úgyis, majdcsak eldő!l!
elég volt, hogy kanült hordunk,
oldják, mert kereket oldunk!

a magyarok istenére,
esküszünk a nővérkére!
töltsék be előbb a vágyat,
aztán kérjük az ágytálat.

^{*} A Kórházi panasz és a Zónázó című vers elhangzott 2023. augusztus 27-én, a VIDOR Fesztivál keretében megrendezett „Jer ide, / Jer, ha mondom” című paródiaesten, a Bencs Villában.

Zónázó

zónajeggyel jöttem pestre,
a tegnapi jányt keresve.
leszálltam a nyugatinál,
hol egy csöves sörrel kínált.

nem kell a világos söröd,
csak az a jány, csak a vörös!
vagyis inkább sötétbarna,
vele kezdtünk egy új dalba.

nem is dal volt, csak egy refrén,
azt dúdoltuk sínek mentén.
gyrost ettünk sült pitába,
s ő rágyújtott a pipámra.

vagyis hát csak gyújtott volna,
ha nem lett vón' begomolva.
míg a refrént ismételtük,
gyrosunkat nyeldekeltük.

jaj, a jánykát, azt keresem,
valaki mondja meg nekem,
mégis merre, hon' találok,
hiába hívom a számom.

hogy is híjják? budai csaj,
sínek mentén nagy a ricsaj.
egy dallal még adós nekem,
helyben asszonyommá teszem!

PELEHÁCS NIKOLETT*

Január

Csend.

Hullik a hó könnyű pelyhekben,
mintha égi csillag szórta volna töredékeit e
Földre, s könnyei mint harmat, beszélnek
hozzám a járdáról, a sálamról...

Ki nézi e fehér takaró mesés csillogását?
Fut a világ, suhannak a kocsik a sztrádán...
és senki nem áll meg csodálni.

Pusztán rohanunk.

Fut a világ! de könnyebb sietni, ha van kivel
örülni, nevetni! gyermeki lábnyomunkat a hó el
nem felejt; megtartja a holnapnak, mielőtt ellepi.

Csend.

Hullik a hó nehéz pelyhekben,
mintha fehér galamb hullajtana tollait az
éjjelbe, s gyöngyei mint harmat, beszélnek
hozzám a járdáról, a sálamról...

Míg éjjelente a csillogó, néma fagy ural az utcákban,
a tél, mint káprázatos menyasszony, majd elaltatja
összebújt gyermekeit ágyukban; és betakarja
égi fátyolával őket, mint egy rég várt álomban...

* A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle mindig feladatának tekintette ifjú tehetségek bemutatását. Jelen számunkban olyan fiatalok alkotását publikáljuk, akik a Nyíregyházi Művészeti Szakgimnáziumban végeztek 2022-ben és 2023-ban, illetve jelenleg is az intézmény diákjai.

OLÁH KÁRMEN

A múlt ott jár a falak között

Marikának és Gyuszinak

A makulátlan ház már a múlté, a vendégszoba, melyben édesanyám aludt, '82-ben a penész, a halott egerek és a csillagok nyughelye lett. A korhadt lépcsőkön hajdanán nagyapám álmodozott Marikáról, aki később a felesége lett, itt még nem tudta, hogy katona lesz. Járom a kertet, rózsabokrok kandikálnak az ablak alatt és már gondolatban a háború utáni években vagyok, mikor már kellemesebb lett a májusi rózsza az aszszonyok hajában. Hiszen kinek jut eszébe sirató özvegyek, megtört gyerekek és halott katonák között virágot szagolni? Valószínűleg az illat most is ugyanaz, csak a vérfolt alvadt el az évek alatt. A földet taposom, lehajlok, és egy sörös üveg akad a kezeim közé, még egy pár csepp víz is csöpög belőle, ahogyan lépkedek, érzem a korhadást a csizmám alatt, a bomló ballonkabátokat, szeretők fényképét, lábakat, agyon csókolat ajkakat. Nyugodt vagyok, ebben a pillanatban nincs bennem undor vagy félelem. Csak jelenlét. A korhadó faoszlopok között egy épen megmaradt tapétacsíkot vélek felfedezni, ezt nagyanyám ragasztotta fel, érzem keze simogatását, ha a falhoz érek, ezt csak én érezhetem. Cseresznyefák a kertek alatt, az egyiket dédapám ültette gyerekként, majd mikor nagyobb lett, a fán csüngött a többi gyerekekkel, vénülő ágai között, a nap felé tartva, a társaival együtt másztak a virradatban. Sáros csészék a konyhapulton sorakoznak, a nap bevilágítja a zománcot és a víz felmelegszik a belsejünkben, ezek voltak a karácsonyi ünnepek fő kellékei. Egy betört ablakon látom a báránycsordát, a pásztor éppúgy néz ki, mint a régi parasztok és akinek nem lenne más dolga, szalonnát majszolgat a mezőn és beleolvad a kopár pusztaságba, elmosódik, mint egy múltbéli emlékkép. A padló kifogástalan állapotú, hallani a primás muzsikáját, ahogyan a pengők hullanak a földre és csordul a könny a zenészek szeméből a vacsora láttán. Táncol mindenki, az egész tanya, még a komondor is. A szerelmek itt járnak a levegőben és a falakra tapadt érintések örökre a festék martalékává váltak, a részeg gondolatok és a bor robbanása a plafont súrolja. Itt maradt, beleépült a mennyezetbe, felnézek és megelevenedik a frissen csapolt bor, a friss házások násza. De jó volt itt disznót vágni, egy eldobott kés hever a pult alatt, még látszik a disznó reszketése, az utolsó kézrátétel a teremtményre, még egy kés is tud beszélni, jelen időben. Marika és Gyuszi, hiányoztok, de itt jár a falak között az élet csodaszép kelléke, a tárgyak maradványa, és az érintéseké, ti itt éltetek és haltatok és ez élőbb, mint valaha.

KOSZTEL AMINA

Időhurok

Ma az idő újra lelassult.
Abbahagyták végre felpörgetését.
Volt időm élni.
Visszaadták mindazt, ami kezdett elveszni.
Mástól elvették:
A meghalni vágyótól, a földi jót nem keresőtől.
Én meg megnyugodtam.
Felkeltem ágyamból,
s fájdalom nélkül,
hosszan töltöttem el napom.

Oldalra dőltem 45 fokban,
pont a te válladra estem.
Félszegen az ablakba néztem,
a távolban az óratorony megállt.
Csináltam rólad egy képet.
Te homályos, a torony ferde.
Kitöröllek mindkettőtöket,
Nem érdekel az idő.

Aranylik testeden a fény.
Elmosódnak lelkemben vénáid.
Perzsel a neonfény.
Rossz szögből néztél rám,
Megint.
Kitöröllek mindkettőtöket.

Kezemben az órád szilánkja,
nem fúrod oldalamba.
Lelassult újra az idő ma.
Hiányzol, ezért nem
neked üzenek.
Nem neked üzenek.
Nem neked.
Üzenek.
Kattog az óra.
Az idő újra lelassult ma.

TRESZKAI HENRIETTA

Fű-alatt

Szeretek utazni.

Olyan szép és nyugodt érzés, amikor füledben zene szól, és közben nézed a tájat, azt a tájat, amelyet a kellemes tempóban haladó járműben, minden egyes pillanatban magad mögött hagysz.

Különleges pillanatokon ragad meg a tekintet néhány másodpercig; hosszú termő földek, amelyeknek vége már ködös homályba olvad, és mögötte csodálatosan kuszá-lódik össze az elterülő tér; a semmi közepén álló magányos, moha lepte épület tetején végig futó drót, amelyen sorban pihennek a varjak; egy kisebb erdő, ahol ugyan beül-tették az utak szélére a fákat, azok mégis egyedül és szabadon eresztették szét hosszú, büszke ágaikat az ég felé.

Ahogy szalad előre minden, úgy haladunk el mellettük. A táj benépesedik, megszűnik a magány és megjelennek a katonás magaslatok az út mentén, minden zsúfolt és sűrűre lesz.

Végül az eső cseperegni kezd és magabiztosan próbálja kimosni szeretett földjéről azt a szennyet, ami belepte a századok alatt.

Szabad vagyok

Mint könnyed pléd, simul rá a napfény a lila akác vékony ágaira,
Százezer lándzsaként égeti az üvegen keresztül arcomat,
S még azt sem bánom, hogy éppen megvakít.

Az ég színe úgy hat, mintha csak ebben a pillanatban kevernék a
Szürke és világoskék, halvány, mégis határozott árnyalataiból,
S felszabadít, hogy elgondolkodtat.

Látom saját pilláimat az arany vakságban, ahogy világítanak.
Szemem homályos, mégis tisztán lát és boldogan tekint ki,
S megnyugtat a lándzsaáradat.

Halk csiripelés hallatszik be a nyitott ablakon át,
És én egyre csak a nap süllyedését hallgatom,
S már a hideg sem zavar, mikor az estét várom.

CSONKA ANNA

2.

Szánom bánom minden mocskos bűnöm,
Szánom az életemet,
Szánom a halálomat.
Vágyaim meleg habfürdőt vesznek,
Vizes lábnyomokat hagynak maguk után.
Amibe én is fékezhetetlenül belelépek,
És abban a pillanatban még élvezem a bűn
édes mámorát,
Da amint tovább lépek, már undorodva
nézem a bűntől nedvesen maradt talpamat.

4.

Könnyem sós patakjában
Tükröződő emlékeim képei csillognak.
Fájó múltam szörnyűségei záporként
hullanak.
Az arcomra erőltetett mosoly letörli
megvillanó sebzett múltamat,
És fájó könnycseppek az arcomra száradnak,
Beleszívódnak bőrömbé, mint múltam
gyilkos eszköze.
Szívemig hatol.
És hitemet eddig, amely lelkemben,
Mint hajnalban az első megcsillanó
napsugár, úgy égett bennem,
A fájdalom gyilkos keze eloltotta.

SZILÁGYI ERIK

Ha még egyszer

Ha még egyszer kis gyermek lehetnék
Az eget kémlelném
A felhőkben elvesznék
Magamat sasmadárnak képzelném

Ha még egyszer kis gyermek lehetnék
Magas fűben játszanék
Lábammal versenyt futna a szél
Aki bánt az elől benne elbújnék

Ha még egyszer kis gyermek lehetnék
Anyámmal vitába nem szállnék
Meghallgatnám szép szavát
Minden csókját homlokomon élvezném

Ha még egyszer kis gyermek lehetnék
Apám nyakában utaznék
Magamat óriásnak képzelném
Apámat hősnek nevezném

Ha egy napra újra kis gyermek lehetnék
Apám s anyám közt ringatóznék
Utolsó közös percünkben
Csak azon gondolkoznék
Bárcsak újra kis gyermek lehetnék

CSIKOS SÁNDOR

Kedves Frici!

Búcsú Bárány Frigyes (1930–2023) színművésztől

Először Debrecenben láttalak színpadon 1960-ban. Akkor már ismert színész voltál filmszerepeid miatt. Nemrég újra vetítették a televízióban *Az aranyembert*, melyben egy délceg, jóvágású színész párbajt vívott Latinovitscsal, Béres Ilona és Krencsey Mariann kegyeiért versengett mint valódi romantikus hős.

Aztán 1984-ben a színpadon találkoztunk, amikor én Nyíregyházára szerződtem. Ratkó József *Segítsd a királyt!* című drámájában te a Főpapot játszottad, én István királyt. Te alapító tagja voltál a nyíregyházi színháznak, túl a pécsi, szolnoki, József Attila-i tagságon. Mint nyilatkoztad, szinte hazajöttél ebbe a teátrumba. A Főpapot nem egyházi múltadra való tekintettel osztotta rád Nagy András László egyetértve Ratkóval; ott volt mögötted a jelentős szakmai múlt, nagy és fontos szerepekkel, szép és árnyalt beszéded, színpadi dikciód is kínálta ezt a szerepet.

Te szolgálatnak tekintetted a színházat, hivatásnak, nem foglalkozásnak. A Főpap mondja Istvánnak, én is mondhatnám vele: „...jótetteidből én ki nem vehetek. / Erényed mellett eltörpülnek vétkeid.”

Tíz évig öltöztünk egy öltözőben. Náladnál pontosabb, lelkiismeretesebb színészt, jobb partnert nem ismerek. Mindig készülten jöttél próbára, soha senkiről egy rossz szót nem mondtál.

Hadd emlékezek meg egy másik, szép és sikeres előadásunkról, a Léner Péter rendezte Remenyik Zsigmond-darabról, *Az atyai házról*. Ebben én a Fiút játszottam, aki elhagyja a szülői házat, majd hosszú időn után hazatér. Szüleit már nem találja életben, fényképeit nézegeti: „Anyám milyen kedves volt és apám milyen komoly és szép!” Ezt méltán mondhattam, és mondhatnám most is rólad. Megnyerő férfi színész voltál, akit a színház szeretete, mélységes humánus és műveltség jellemezett.

Szólnom kell még társadról, párodról, Baraksó Erzsébetről, Zsókaról: egymás iránti szeretetben és tiszteletben éltetek. Egy időben még színházi újságot is szerkesztettünk, színészportrékkal, fényképekkel. Szép idők voltak, örülök, hogy ott lehettem.

Ratkó Jóska szavaival búcsúzom tőled:

Menj békével, s ne lázadozz! Az Úr,
ki meglátja az igaz érdemet,
melletted áll, mert kedves vagy előtte. –
(*Segítsd a királyt!*)

KARÁDI ZSOLT

A felemelő kegyelem

Bárány Frigyes (1930–2023) emlékére

A színész nem hal meg. Akkor sem, ha már nincs közöttünk. Arcvonásait fotók és filmfelvételek őrzik. Szavait, illetve az általa tolmácsolt írói-költői üzeneteket nemzedékek tehetik magukévá. Miként Bárány Frigyes esetében is: Nyíregyháza művészetkedvelő közönsége számára ő maga volt a halhatatlanság. A városba kerülése óta ő volt a megtestesült elegancia, jó modor, férfias tartás, tisztesség, humánus. Alakításaiban visszaköszöntek ezek az értékek, miközben megmutatkoztak személyiségének tágabb övezetei is: gyakran kiderült, mennyire szeret komédiázni.

Az eredetileg papnak készült, később mégis inkább *Thália papjává* lett művész sok filmszerep (közülük leghíresebb a Gertler Viktor mozijában, *Az*

aranyemberben alakított Kacsuka Imre figurája) és több város (Budapest, Debrecen, Győr, Szolnok, Pécs) teátruma után 1981-ben költözött Nyíregyházára: az akkor létesülő Móricz Zsigmond Színház tagja lett. Olyan emlékezetes előadások fűződnek hozzá, mint az *Úri muri*, *A két Bolyai*, a *Nem félünk a farkastól*, a *Szentivánéji álom*, a *Segítsd a királyt!*, a *Csókos asszony*, a *Légy jó mindhalálig!*, az *Ördögök*, az *Amadeus*, a *Naplemente előtt*, a *Csárdáskirálynő*, a *Sirály*, a *My Fair Lady*, *A Pál utcai fiúk*, *Az ember tragédiája*, az *Aranycsapat*, a *Tirpákia Tündérbkert*, *A köszívű ember fiai*, a *Kukorica-Derce*, a *János király*, a *Fekete Péter*, *Az anyu én vagyok*, a *Pillangó*, a *Tűzpróba*, *avagy a Heilbronni Katica*, az *Emilia Galotti*, stb. Idős korában is sármos férfi volt; jellegzetes hangját a szinkronrendezők nem egyszer kamatoztatták. Hosszú pályafutása során számos kitüntetésben részesült (Jászai Mari-díj, Móricz-gyűrű, Erdemes Művész, A Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztese, Nyíregyháza Díszpolgára, Kiváló Művész, a Magyar Művészeti Akadémia Színházművészeti Tagozatának Életműdíja). Eme hivatalos elismeréseken túl a város és a megye közönségének egyöntetű tisztelete és szeretetete övezte.

Bárány Frigyes (fotó: Karádi Nóra)

*

Nyíregyházi munkásságának valamennyi bemutatóján ott voltam. Ha rá gondolkok, látom délceg alakját a Ratkó-dramában, élvezem humorát a *Nem féliünk a farkastól* jeleneteiben és a *Csárdáskirálynőben*, s hallok gyerekeknek mesélni a *Kukorica-Derce* színpadán. Mindenekfölött azonban két premier jut eszembe. 1998-ban került színpadra Nyíregyházán Gerhart Hauptmann *Naplemente előtt* című drámája Konter László rendezésében. A Bárány Frigyes jutalomjátékaként hirdetett előadásról szóló kritikában a következőket írtam: „Dübörgő, viharos siker jelezte: valami nem mindennapi történt a Móricz Zsigmond Színházban. A közönség érzékeny műszer, jelzései minden hivatalos véleménynél többet mondanak. Amikor Bárány Frigyes sokadjára meghajolt, megköszönvén a szünni nem akaró vastapsot, s kezdett fölkapaszkodni a dráma gyötrelmes mélypontjáról a valóságba, miközben láthatóan nem tudott szabadulni a színpadi haldoklás testet-lelket felkavaró érzésétől, azokban a pillanatokban a publikum megtapasztalhatta az eleven katarzisz megtisztító és felemelő hatását. Azt a hatást, amelyet csak a jelentős művészet képes előhívni a befogadóból. Az a művészet, amely túl van az esetlegességeken, mert az emberi lét legnagyobb kérdéseivel szembesít.”

Bárány Frigyes és Sirkó Eszter *Az anyu én vagyok!* című ifjúsági komédiában (fotó: Karádi Nóra)

Néhány évvel később *Az ember tragédiájában* – szakítva az évszázados színpadi hagyományokkal (s az írói előírással) – az Úr nemcsak hangjával volt jelen, hanem személyesen is beleszólt a cselekménybe. A 2009-es darabról szóló kritika végén ez áll: „Telihay Péter jelentős rendezésének történelmi ellentmondásokat kiegyensúlyozó befejezésében az Úr, Bárány Frigyes rendkívül bizalomébresztő megjelenítésében valamennyiünk jószágos nagyapjaként fogalmazza meg a »Mondottam ember: küzdj és

bízva bízzál!» üzenetét. Szükségünk van az ő tiszta mosolyára, átölelő szeretetére, főlemelő kegyelmére, nehogy úgy érezzük: egy ugrás és »vége a komédiának«.”

Ma sem írnám másképp.

Bárány Frigyes (fotó: Karádi Nóra)

Egy új könyv Luby Margit néprajzi örökségéből

Egy évtizede, 2013-ban alakult meg a Luby Társaság, amely a XVIII. század derekán Szatmár vármegyében megtelepedett Luby családi ág szerteágazó közéleti, tudományos és kulturális értéket teremtő tevékenységének feltárását és megismertetését tűzte ki célul. A XX. század derekáig a família öt generációja jelentős épített és szellemi örökséget hagyott az utókorra, aminek bemutatása a szatmári térség megismertetésére, értékei közreadására is lehetőséget biztosít. A Nagyar és Nyíregyháza központtal működő közösség tagjai többnyire személyesen is kötődnek Szatmárhoz, és vállalt feladatuknak érzik a vidék értékeinek ápolását. A Társaság értékteremtő tevékenysége túlmutat a megye határain. Igazolja ezt, egyebek mellett, a könyvkiadói tevékenységük, aminek szellemi municióját a Nyíregyházi Egyetem és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye más tudományos egyesületei, intézményei, közgyűjteményei biztosítják. Az eddigi és a tervezett publikációk egyaránt méritenek a Luby család szellemi örökségéből és Szatmár kutatóinak, ismerőinek kapcsolódó eredményeiből.

A Társaság könyvkiadói tevékenysége a Luby Könyvtár elindításával 2014-ben kezdődött, amikor reprintként megjelentette Benedekfalvi Luby Margit: *Fogyó legelőkön* című kötetét. A jeles néprajzi gyűjtő (Nagyar 1885 – Budapest 1976) életműve a szülőföld – a Szamos mente, Szamoshát, a Tisza men-

te, a tágabban vett Szatmár – népének hagyományából táplálkozott, munkái generációk óta jelentős megtartó erőt jelentenek a vidékhez kötődők számára (*A parasztiélet rendje Szatmár megyében* (Bp., 1935), *Bábalelte babona* (Bp., 1936) és újabb kiadásai. A tanárként (Szatmárnémeti majd Budapest) és oktatási hivatalnokként tevékenykedő Luby Margit 1934-ben önkéntes autodidakta kutatóként kapcsolódott be a néprajzi feltáró munkába. Magát élete végéig *néprajzi gyűjtőnek* tartotta, akinek a terepmunka volt az erőssége. Bár könyveiben történik utalás – különösen az alföldi pásztorkodás kapcsán – a Hortobágyon és a Kiskunságban végzett terepmunkájára, neve

a néprajztudomány számára Szatmárral, a Szamos mentével forrott egybe, ahol a gyermekkorától megélt élmények az egyre tapasztaltabb néprajzi gyűjtő szakmai inspirációi által generált figyelemmel és tájékozódással szervesültek. Szakmai berkekben nem volt ismeretlen, hogy Luby Margit hagyatéka mind tematikájában, mind anyaga földrajzi kiterjedésében túlmutat a szülőföldjén, de ez csak a most megjelent könyvben öltött testet először.

A Tolna megyei Sárközben gyűjtött szövegekből most megjelent válogatás rövid előszavában a jeles nyíregyházi néprajzkutató, a szerkesztő és a szöveget gondozó Ratkó Lujza utal arra, hogy Luby Margit élete során több ezer oldalnyi, nem kis részben máig feldolgozatlan néprajzi anyagot gyűjtött. A kéziratos és a gépelt szöveganyagot a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivuma, és a mátészalkai Szatmári Múzeum adattára őrzi. A szerkesztői bevezetőből kiderül, hogy Luby Margit a Népművészeti Intézet kiküldetésében többször járt gyűjtőúton a Sárközben. Nincs itt lehetőségem kitérni az 1951–1955 között működő intézet szerepére és jelentőségére, de egy dologra utalnom kell Luby Margit egész tevékenysége és néprajzi tájékozódása kapcsán. Nevezetesen, hogy a terepmunkájának és egész gyűjtő tevékenységének nagyon stabil szakmai háttere, olykor kerete volt. Az 1930-as és 1940-es években a korszakos jelentőségű etnográfus Györffy István (1884–1939) és a folklorista akadémikus Solymossy Sándor (1864–1945), valamint az 1920-as évektől a magyar néprajztudomány krémjét maga kore gyűjtő, a Magyar Nemzeti Múzeum egységeként működő Néprajzi Osztály munkatársai be-

folyásolták tevékenységét, formálták látásmódját. Talán kevésbé ismert, hogy az 1950-es évek elején az őt segítő Népművészeti Intézet is valóságos szellemi központ volt kiváló munkatársakkal, amely kapcsolatban állt a Néprajzi Múzeummal és más szakmai műhellyel. Itt csupán a néprajzos Györffy Györgyné (Ruitz Izabella /1925–2008/) és a „földi”, szatmári származású Morvay Péter (1909–1994) nevét, valamint a rendkívüli munkát végző fiatal tánckutató nemzedék tagjait (Martin György, Pesovár Ernő), a zenekutató Kerényi Györgyöt említem, mögötte Lajtha László hatását. Talán nem tévedek, ha Luby Margit sárközi gyűjtése – a május 1-jei ünnepek népi együtteseinek szakmai értékelése – mögött felismerni vélem a Népművészeti Intézet néprajzi osztályát vezető Muharay Elemér (1901–1960) személyes odafigyelését. (Talán nem tévedek, ha utalok az Ortutay Gyulával ápolt személyes jó kapcsolatára, akinek ugyancsak lehetett szerepe a nyugdíjas Luby Margit foglalkoztatásában a nem könnyű időszakban.) Vagyis szervezett, a hagyományos műveltség feltárásában és a különböző korszakok műveltségében (különböző módokon) elképzelt hasznosításában tudatosan tevékenykedő közösségek szolgálatában is tevékenykedett Luby Margit, és vélhetően nem csupán ad hoc gyűjtőmunkákról volt szó. Mindez aláhúzza a jelen könyv szakmai jelentőségét is.

A kötet Alsónyék és Bata településen 1953–1954 években tett gyűjtőutak eredményéből közöl válogatást, ami Decs adataival egészül ki két Alsónyékre származott asszony elmondása alapján. A rendkívül adatgazdag, szerteágazó közlés jelentőségét növeli – a recenzens ezt a

maga tapasztalatából tudja –, hogy ma már jószerevével lehetetlen közvetlen információval rendelkező adatközlőt találni a két világháború időszakából. Az 1950-es évek a hagyományos paraszti kultúra tradíciójának utolsó, és minden korábbinál gyorsabb és átfogóbb változásának időszakát jelentették. Természetesen, nincs lehetőség a gazdag anyag részletező ismertetésére, csupán néhány jellemző vonására hívom fel a figyelmet, amelyeket a Luby életmű egészének szempontjából is tanulságosnak gondolok. Az egyik, hogy az anyag egészén átjön a gyűjtő alapvető tájékozódásának, az anyagi és szellemi műveltség, valamint paraszti társadalom – Szatmárból teljességében megélt és ismert – jellemzői iránti nyitottság, fogékonyság. Bár az anyagban domináns, nem csupán a néphit, a felbukkanó tudós kocsis, a jeles napok, a kendermunka, a pásztorok sajátos műveltségével kapcsolatos adatokra gondolok itt, hanem a családi élet, a differenciált falusi társadalom, az emberi élethez kapcsolódó szokások, a munkaalkalmak komplex világára. Ezek mögött persze felsejlik Luby Margit korábbi tapasztalata, egyszersmind készsége is az egész problematika értelmezésére. (A bátai kegyhelyhez kapcsolódó Szent Vérmonda adatai jól tükrözik mindezt.) Vannak persze a lokális földrajzi környezetben és műveltségben való tájékozódáshoz elengedhetetlen lejegyzések (helynevek, egyházi-felekezeti információk, a környező települések viszonya, népdalszövegek, /igaz/ történetek, csúfolók, stb.), de a lokális létformákkal kapcsolatos apróbb megfigyelések (gazdálkodás, szőlő, halászat stb.) sem egyszerű rácsodálkozások csupán. Egyáltalán nem mond ellent mindennek, hogy Luby Margit figyelmet

szentelt a paraszti műveltség és társadalom II. világháború után változásainak: a hagyományos elemek új funkcióban való megjelenésének és új jelenségek felbukkanásának. Hangsúlyos tartalmi egységei a kötetnek a lakodalmak részletező leírásai, melyek hagyományából éppen úgy kihüvelyezhetők a változás egyes jegei, amint az emberi élet fordulóinak vagy a viseleteknek a lejegyzéseiből. (A lejegyzések, a cédulák szövegéből értelemszerűen nem derülhet ki, hogy a gyűjtő egészében mit tartott archaikumnak, és miként jelentek meg néprajzi képében a polgárosodás, a modernizáció XIX–XX. századi elemei.) A népi együttesek munkájának megfigyelése elvárás lehetett a munkájával kapcsolatban, de rezonált a korszak ünnepeinek „hivatalos” változásaira is. „Alsónyéken az idén az MNDSZ-nek (Magyar Nők Demokratikus Szövetsége) állítottak májuszfát. Ezt a fát az ünnepélyre népviseletbe öltözött gyerekek hozták fel ünnepélyesen. Gyönyörű volt. Beállították a gyűlésterembe Rákosi képe mellé. Egyébként a lányok itt is kaptak májuszfát. Dísz azonban csak papírszalag volt...”

A rendkívül informatív adatbázis használatát nagyban segíti a szerkesztő, közreadó Ratkó Lujza munkája. Sok finom javítása, csiszolása mellett mind a felhasználást segítő szöszedete, mind a részletesen tagolt tartalomjegyzéke nagyban segíti a könyv anyagának hasznosulását. Tevékenysége jelentősen hozzájárult, hogy Luby Margit életművének egy jószerevével ismeretlen szelet méltó helyet kapjon a néprajztudományban, amellet, hogy a jeles néprajzi gyűjtő tevékenységét is kitágítja a szatmári szülőhazán túlra. Köszönet a kötet megjelentetéséért a kiadó Luby

Társaságnak, amelyekre még vár a munka terjesztésének, megismertetésének nem egyszerű feladata is.

RATKÓ LUIZA (szerk.): „Dicsérjük a Jézus nevét, meggyük a szóló levét”. Válogatás

Luby Margit néprajzi gyűjtéseiből (Alsónyék, Bata, Decs 1953–1954). Luby Könyvtár. Luby Társaság. Nyíregyháza, 2022. 256 p.

VIGA GYULA

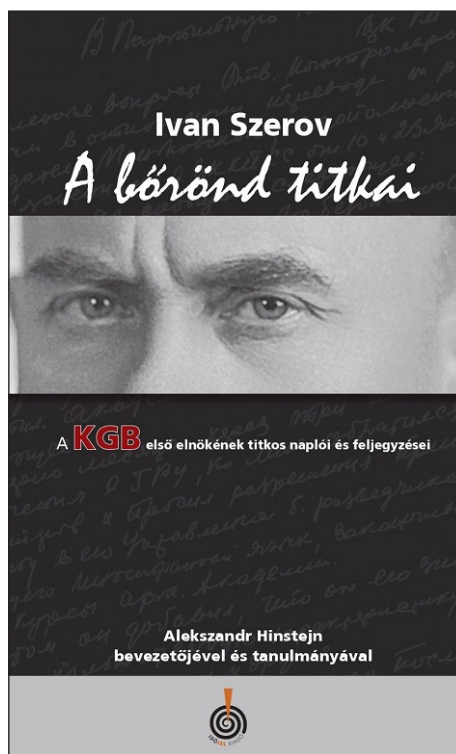
Ivan Szerov: A bőrönd titkai

A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései

Ivan Szerov, a KGB első elnökének visszaemlékezése 2016-ban jelent meg Oroszországban, 2022-ben pedig magyar nyelven. Első hallásra talán furcsa lehet számunkra, hogy miként maradhattak fenn egy titkosszolgálati vezető feljegyzései úgy, hogy a szovjet szolgálatok értesültek létezésükről, de mégsem tudták megszerezni azokat. A szerző halála után több mint 20 évvel egy építkezés során kerültek elő két bőröndből.

Szerov visszaemlékezését olvasva egy pillanatra se felejtjük el, hogy azt egy 300 oldalas, szűkszavú feljegyzések alapján írta meg több évtizeddel az események után. „Amit tollal írtak, fejszével sem vágod ki” – ezzel az orosz közmondással indokolta memoárjának megírását 1964. április 22-én az *Utószóban* (633. old.).

A kötetben Alekszandr Hinstejtől, az Oroszországi Hadtörténeti Társaság Központi Tanácsának tagjától két írást olvashatunk. Az első egy bevezető, amelyből megtudhattuk, hogy a Szerov unokája által megtalált, majd beszkennelt anyagok utólagos szerkesztésen estek át. Először kronológiai rendbe szedték, fejezetekre tagolták, kijavították az elírásokat, és ellátták magyarázó jegyzetekkel. Címet adtak a fejezeteknek és

alfejezeteknek, amelyeken belül kihagytak jelentéktelennek vagy kevésbé érdekesnek tartott részeket. A második rövid tanulmány Oleg Penkovszkijról, a szuperkémről szól, akinek 1963-as lebukása óta napjainkig meghatározza Oroszországban a Szerovról kialakult képet. A

kötet végén a kémfőnök történeti megítéléséről Mihail Mjagkov, a hadtörténeti társaság tudományos igazgatója jegyez egy rövidebb írást.

A visszaemlékezés megjelentetésének célja elsősorban Szerov negatív megítélésének árnyalása lehetett. „Bízom benne, hogy miután elolvasták ezt a könyvet, sokan egészen más szemmel fognak nézni nagyapámra” – írja (18. old.) az egykori kémfőnök unokája, Vera Vlagyimirovna Szerova. A kötetet személyesebbé teszik a gazdag fényképválogatások, amelyek között megtalálhatók a családi képek, a pártvezetőkkel történt vadászatok, a kitüntetések és más dokumentumok.

A magyar kiadáshoz az előszót Bank Barbara, a Nemzeti Emlékezet Bizottságának tagja írta, aki ennek a kötetnek a jelentőségét abban látja, hogy az olvasó betekintést kaphat a szovjet politika színpalái mögé, az NKVD és a KGB működésének technikájába.

A huszonkét fejezetből álló kötet keretét az 1939 és 1964 közötti évek titkosszolgálati eseményei jelentik. Mindegyik előtt egy rövid történelmi áttekintést olvashatunk, amelyeket Hinstejn jegyez. Az első három fejezet az 1939 augusztusától 1941 júniusáig tartó éveket mutatja be, a negyediktől a tizedikig a német támadástól Berlin bevételeig ismerhetjük meg a háború éveinek történéseit. A következő hétben Szerov a hidegháború korai éveitől Hruscsov hatalmának megszilárdulásáig terjedő időszakot tekinti át, a tizennyolcadik fejezet az 1956-os magyar forradalom eseményeivel foglalkozik. Az utolsó négy pedig a kémfőnök karrierútjának befejező hét évét ismerhetjük meg.

Életének korai szakaszairól a szerző csak röviden szól, azokat a fordulópontokat

kiemelve, amelyek szerinte jelentős szerepet játszottak abban, hogy Moszkvába került. Bár katonai akadémián tanult, először rendőri feladatokat látott el. Elmondása szerint mindig tudása legjavát nyújtva végezte munkáját, előbb alsóbb szinteken, majd Moszkvában is bizonyítva. 1939 augusztusában Sztálin személyesen fogadta, ekkor került át a Berija által vezetett NKVD-hoz, a Belügyi Népbiztossághoz.

Az első komoly feladata a külföldiek szovjet útlevelekhez jutásának ellenőrzése volt: a hamis szovjet útlevéllel rendelkező kémek kiszűrése. Az NKVD-nél töltött évekről megbízások egész sorát jegyezte le, ugyanakkor a kihallgatásokról csak szűkszavúan ír, csupán annyit, hogy megtörténtek, és az így szerzett információk hogyan segítettek egyes ügyek megoldásában. Ez különösen a II. világháború első éveiről szóló fejezetekre jellemző. 1939 és 1941 között az ukrán területek vonatkozásában bízták meg a hírszerzés vezetésével. Részt vett a lengyel földalatti mozgalmak és a Honi Hadsereg sejtjeinek megszüntetésében, de az ő feladata volt az ukrán nacionalisták elleni fellépések megszervezése is. Ezekben az években – elmondása szerint – meghatározónak bizonyuló kapcsolatot épített ki Hruscsovval és Zsukovval.

1941-ben áthelyezték az állambiztonsághoz, moszkvai visszarendelése után megkapta a balti országok hadseregeinek lefegyverzését. A német támadás és előretörés során bosszantotta a szervezetlenség, a parancsnoki hibák sorozata és a kiadott parancsok végre nem hajtása. Mindezek mellett részt vett a Berlin elleni szovjet bombázás előkészítésében. A háborúnak ezen szakaszától többször személyesen kellett jelentést tennie

Sztálinnak, aki Szerov megbízható információi alapján döntéseit revideálta. Szerov tekintélyét az is növelte a „Gazdánál”, hogy a frontvonalról vagy éppen a körülzárt Leningrádból információkat szerzett, ezeket összegezte és jelentések formájában eljuttatta a Kremlig. Tevékenységének eredményességét a megbízhatóságon kívül minden bizonnyal magas munkabírása is segítette. A donyecki szénbányák elárasztása és a volgai németek kitelepítése során szerzett tapasztalatai a későbbi deportálások során kamatoztatta.

A háborúban beállt fordulatnak köszönhetően Szerov Sztálingrád ostromának végén került újra a frontra, ahol személyesen hallgatta ki az elfogott Paulus tábornokot, majd a keleti front nyugatra húzódásával újra „ismerős” feladatokat kapott. Felügyelő és irányító szerepe volt a krími tatárok kitelepítésénél, e feladat elvégzéséért később kitüntették. Visszaemlékezésében nyilván tudta, hogyan akkori tevékenysége utólag nézve büntettként is értelmezhető, s azzal mentette magát, hogy ő csak végrehajtó volt, aki teljesítette a parancsot.

A II. világháború végén Sztálin utasítására legfontosabb feladata Hitler elfogása lett, ezért szorosan a harcoló csapatok mellett részt kellett vennie Berlin ostromában, azonban Hitler öngyilkossága miatt már csak a holttest minden kétséget kizáró azonosításában és megsemmisítésében működhetett közre. 1945 és 1947 között Németországban tartózkodott, irányította a háború után a német mérnökök összegyűjtését, a német gépek leszerelését és Szovjetunióba történő áttelepítését. Emellett tagja volt azoknak a szovjet delegációknak, amelyek a nyugati szövetségesekkel együtt döntöttek

német ügyekben. A németek még nem írták alá a kapitulációt, Szerovnak neki kellett fognia a „demokratikus Németország” felépítéséhez, azaz helyzetbe kellett hozni a Moszkva Szállóban lakó német kommunistákat.

Miután a szövetségesekkel megromlott a viszony, Szerovot Moszkvába rendelték, ahol 1947 és 1949 között ismét rábízták a közbiztonság rendbe tételét. Az 1949–1953 közötti évek kapcsán elsősorban a pártvezetésen belüli helyezkedéseket taglalja, amelyekre mélységes ellenszenvvel tekintett. Erről a háború idején számos alkalommal látott szervezetlenség jutott az eszébe. Ekkor felügyelte az elhurcolt német mérnökök által működtetett rakétaprogramot, a Volgai vízerőmű és a Volga–Don-csatorna építését is.

Sztálin halála után megőrizte pozícióját, és Hruscsov is fontos feladatokot adott neki. Megbízta az állambiztonság átszervezésével, majd a KGB létrehozásával, amelynek első vezetője lett. Az új pártfőtitkárt több külföldi útra elkísérte, ezek előkészítését a legtöbb esetben személyesen Szerov végezte.

A magyar olvasókat leginkább az 1956-os forradalom leveréséről írtak érdekelhetik. Ez a fejezet az időrendiséget érvényesítve szinte naplószerű, és igen részletező jellegű. Az, hogy a KGB vezetője több év távlatából tévedésekkel, de összességében terjedelmesen ír a budapesti eseményekről, annak köszönhető, hogy minden este napi jelentést kellett tennie Moszkvának. Már október 23-án Budapestre küldte a legfelsőbb szovjet vezetést, hogy derítse ki, mi folyik Magyarországon. Amikor Budapest utcáin mozgott a páncélozott járművekben, többször a tűzvonalban volt. Az irányítá-

si feladatokat a szovjet követségről látta el, néhányszor személyesen részt vett a magyar kormány ülésein, Nagy Imréről kifejezetten rossz kép alakult ki benne. Ellenezte a szovjet csapatok kivonását a magyar fővárosból, a Kossuth téri sortűzről szűkszavúan szól, a pesti srácokról és a forradalmárokról megvetően és durván fogalmaz. Szerov hálátlannak tartotta a magyarokat, hogy a fölszabadításuk után a Szovjetunió ellen fordultak. A Kádár-féle kormány hatalomra juttatásának előkészítése, a Tökölre kicsalt magyar delegáció és Nagy Imre kormányának letartóztatása számára épp olyan rutinfeladat volt, mint a lengyel emigráns kormány vezetőinek elhurcolása 1945-ben. Szerov 1957 januárjáig Magyarországon tartózkodott, azért, hogy segítse a Kádár-kormány munkáját. A kormánytagok közül külön megemlékezett Biszku Béláról, gyors felfogású politikusnak tartva őt, aki képes a rend megtartására.

A magyarországi küldetés után újra folytatta a megszokott KGB-s vezető életét: diplomáciai utak, megbeszélések. 1957-re azonban egyre világosabban látta a pártvezetésben felhalmozódott feszültségeket, emiatt neheztelt Brezsnyevre, akit még a háború alatt ismert meg. Dühítette Hruscsov önteltsége és vezetési stílusa, vele többször is konfliktusba került, jelezve neki, hogy nyilvános beszédeiben ne „fecsegen”, mert érezte annak a veszélyét, hogy azokat elemezve a nyugati szolgálatok több titkos dolgot is rájöhettek.

1958-ban átkerült a katonai hírszerzéshez, a GRU-hoz (Felderítő Főcsoportfőnökség). A váltást Hruscsov hivatalosan azzal indokolta, hogy ott sürgősen rendet kell tenni. Az áthelyezés mégis alapvetően egyfajta befolyásgyengülésként

értelmezhető, hiszen Szerov kikerült az első vonalból, és újra fel kellett építenie egy működő szolgálatot. Csalódottsága, sértettsége érezhető a GRU-nál lévő állapotok leírásakor: szervezetlenség, minden rossz, alkalmatlan emberek dolgoznak ott.

Az 1963-as kubai rakétaválság alatt Hruscsov negatív oldalát emelte ki, mintha itt is az elkövetett hírszerzési hibák sorozatára utalna. A visszaemlékezés végén még ír Raoul Wallenbergéről, a KGB által beszervezett moszkvai francia nagykövetről, az első lebuktatott CIA-ügynökről, a NATO-ban dolgozó kémek hasznos munkájáról.

A számos siker mellett egy kémbotrány lett az, amely végül 1964-ben Szerov teljes mellőzését vonta maga után. Oleg Penkovszkij KGB ügynökről ugyanis 1963-ban kiderült, hogy nemcsak az amerikai, hanem a brit titkosszolgálat is beszervezte. A rendkívül súlyos kémbotrány után – Penkovszkij volt a legmagasabb rangú, nyugatiak által beszervezett tisztviselő – Szerov úgy érezte, hogy ezzel az ügygel besározták a nevét, feljegyzései révén próbálta tisztázni magát, végül 1965-ben kizárták a Szovjetunió Kommunista Pártjából, az ország belső-ázsiai részén élt tovább visszavonultan családjával.

Szerov visszaemlékezése és naplófeljegyzései több szempontból figyelemre méltók. Számos, eddig alig, vagy nem ismert eseményt és azok körülményeit mutatja be sajátos titkosszolgálati szemszögből. Továbbá esetében olyan személyről van szó, aki közvetlen kapcsolatban állt a legfelsőbb szovjet vezetőkkel, s közvetlen megfigyelője, sőt részese is volt bizonyos döntéshozatali folyamatoknak. Az olvasmány nem könnyű, rengeteg

névvel, szervezettel találkozunk a szövegekben, amelyekben a lábjegyzetek segítenek eligazodni. Ezekben korábban megjelent visszaemlékezésekre való utalások is helyet kaptak, amelyekből Szerov tévedéseire is fény derül. A könyvet annak tudatában olvassuk, hogy a szerző a titkosszolgálatok világát jól értő és

ismerő ember volt. Memoárja szubjektív módon betekintést ad a szovjet politikai rendőrség működésének belső világába.

IVAN SZEROV: A bőrönd titkai. A KGB első elnökének titkos naplói és feljegyzései. Budapest, 2023. Időjel Kiadó, 749 p.

SZEMÁN LÁSZLÓ

Üzen a múlt

Gróf Lónyay Márta naplója 1912–1922

Egy-egy levéltári forrás ablak a múltba, ugyanakkor üzenet a jelennek is. Irratípusztól függően kiolvashatóak belőlük nemcsak a meghatározó történeti adatok, hanem információt nyújtanak a korabeli emberekről, évelekről. Az ego-dokumentumok (naplók, levelek, visszaemlékezések) különösen alkalmasak arra, hogy segítségükkel rekonstruáljuk akár a hajdani eseményeket, akár a makro- és mikro-történeti összefüggések megértéséhez nélkülözhetetlen korabeli feelinget is. Az őszinte, leplezetlen és szépítés nélküli személyes érzések, a tipródások, vívódások, örömök, tragédiák leginkább a naplókban érhetők tetten. Ezek a szubjektív történelem primer dokumentumai, amelyekben íróik az eseményeket és gondolatokat a mindig aktuális jelen megéleésekor, gyakran szinte a történelem pillanatában rögzítik. A bejegyzések ezáltal spontánok, kendőzetlenek, rájuk nyomja bélyegét a „jelenléthatás”. Mint az azonnali reakciók, gyakran heves érzelmektől fűtöttek, így még az is előfordul, hogy nem igazán objektívek. Nem ritka, hogy a bejegyzés kissé később íródott, de ebben az esetben is az életeseményt még frissen, szépítés nélkül vetették papírra.

Az őszinteségnek az volt a fő oka, hogy a naplók nagy része nem a nyilvánosságunk készült, hanem valójában öndokumentálás. Azok, akik csak maguknak írták, sokszor nem is mutatták meg senkinek, kulcsos fiókban őrizték. Voltak olyan naplók, amelyekből kiderül, hogy beleolvashatott egy-egy bizalmas barát nő vagy testvér, akik különleges pillanatokban akár írhattak is bele. Azok számára, akiknek nem volt bizalmasuk,

a napló pótolta mindent: megértő szülőt, szeretőt és barátot. A napló lett az elmúlt évszázadokban a kibeszélés, az önismerteti tréning eszköze, az öröm és bánat befogadója, amely még a lélek könnyebbé válásához is hozzájárult. A naplóíró naponta összefoglalta, mérlegelte a vele történeteket, ezzel is kijelölve a további napok teendőit, ezzel saját maga útját. A bejegyzéseket később újraolvasta, így keresve a magyarázatot saját aktuális érzéseire, viselkedésére és arra az útra, amely pillanatnyi állapotához vezetett. Naplóban rögzített élete újragondolása körvonalazhatott kilábalási lehetőségeket az esetleges érzelmi hullámvölgyekből, válságokból is.

Naplót írni minden évszázadban nehéz volt – főként akkor, ha ezek voltak az első lépcsőfokok a felnőtté válás útján. Azok, akik éppen hogy nekikezdték, bizonyára kaptak instrukciót, akár mintát is, hogy mit érdemes lejegyezni, de a naplóírás lényegére, arra, hogy a történetek dokumentálása mellett miként lehet vele elérni a kibeszélés általi lelki egyensúlyt, mindenkinek magának kellett rájönnie. Aki nem jutott el idáig, vagy nem volt szüksége erre a támogató „barátra”, az hamar abbahagyta a naplóírást. Évszázadokra visszamenően dokumentált, hogy az írástudó társadalmi rétegek tagjai közül sokan vezettek naplót, lányok és asszonyok, fiúk és férfiak egyaránt. A megmaradt, és az utókor számára hozzáférhetővé vált naplók különbözőek. Tartalmukat, stílusukat befolyásolta a naplóíró maga, de hatással volt rájuk a korszellem és a divat is. Bár jellegénél fogva írója nem komplex, befejezett történetet jegyzett le, hanem a történet maga a naponta tett bejegyzésekből állt. A jelen pillanatról szólt, de

felidézhetette a múltat, sőt a műfaj azt is megengedte, hogy jövőbeni álmokkal legyen tarkított egy-egy történet vagy érzelmi megnyilvánulás, esetleg gondolat-sor. Néha a naplóíró az öncsalás miatt „kerekített/hazudott”, hogy az elmondottak teljesnek, szépnek, csúnyának tűnjenek – vagy éppen olyanak, amilyenek láttatni akarta...

Ha nem volt lejegyezhető történet, akkor írtak az időjárásról, vagy megosztották a naplóval gondolataikat, érzéseiket, vágyaikat. Helyet kaptak itt az olvasmányélmények, kedvenc versek, regényrészletek – előfordult, hogy eredeti (főként német, francia és angol) nyelven bemásolva.

A napló nem történelemkönyv, hanem a hétköznapokban egy ember által megélt saját történet pillanatnyi érzélemtől vezérelt leírása. Emiatt a „világtragédiának” feltüntetett egyéni problémák néha nagyobb hangsúlyt kapnak, mint a valódi világtragédia. A köznapi, alig néhány embert érintő történetekkel kapcsolatban hömpölyögve áradhatnak az érzelmek, míg a milliók sorsát befolyásoló történetek alig említődnek. Nem az iskolában tanultakat kell keresnünk benne, hanem a tananyag háttérét adó emberi élet egy darabkáját lehet benne felfedeznünk. Ez csak egy csepp a tengerben, egy megélés-történet, egy narratíva, amely azonban a történelem egy szemtanújának, a napló írójának nemcsak életét, hanem lelkét, világszemléletét, gondolatait, érzéseit is magába foglalta. Ebből nem rekonstruálhatjuk teljesen a múltat, hiszen annak csak egy szilánkját, de ráérezhetünk a korra, a történelmi szituációra, az emberi cselekedeteket mozgató érzelmek szerepére, a tettek motivációira.

Sokan új életszakaszba, pl. házasságba lépve többnyire abbahagyták az írást, sőt saját maguk, vagy örökösük meg is semmisítették a féltve őrzött naplójukat, mert annyira kitarulkozó volt, hogy úgy vélték, nem tartozik másra. Volt olyan is, aki azt kérte, hogy vele együtt szálljon a sírba, ne kerüljön illetéktelen kezekbe. Azok a szerencsés családok, amelyek elődeik naplókönyvét megörökölték, szeretettel és tisztelettel őrizték és őrzik ma is, mint féltett relikviát. Közkinccsé tételük nagy felelősség. Megjelenésük fontos, hiszen egyrészt a jelen és jövő számára nélkülözhetetlen, egyedi, máshol fel nem lelhető információkat rejtenek a múltból, ezeket azonban a közérthetőség kedvéért a célközönség számára megfelelő magyarázatokkal kell ellátni. Másrészt mérlegelni kell, hogy a nem nyilvánosságnak szánt, legintimebb részek tartoznak-e bárkire, vagy a bennük lévő információk – főleg a kortárs naplók esetében – jelentenek-e „veszélyt” másokra. Ugyanakkor mindig gondolni kell arra is, hogy a nyilvánossá tétellel lerántjuk a leplet a naplóíróról. Fontos kérdés, hogy mihez van erkölcsi-etikai-lelkiismereti szempontból jogunk? Miként adjuk ki a rejtőzködni kívánó érzéseket és gondolatokat, mennyire megoldás a túl személyes részeknél a jótékony homályt biztosító szerkesztői [...] jelzés.

Az általában kapcsos könyvecskébe, díszesebb füzetbe írt naplók sokszor igen kalandos utat jártak be, míg eljutottak a közgyűjteményekig, vagy családi ereklyeként a közkinccsé válásig.

Így a Jankovich-Bésán család mindannyiunk számára átnyújtott ajándékának tekinthetjük gróf Lónyay Márta naplóját, amelyet férjének második felesége juttatott el az örökösökhöz, Márta

testvéreinek fiához. A Tuzsér Községért Közalapítvány Lónyay 200 gigaprojektjének keretei között megjelent *Grófkisasszonyok a 20. században* címet viselő forráskiadvány a tulajdonos Jankovich-Bésán Dénes, valamint a közismert genealógus, Gudenus János József és Komáromi Csaba irodalomtörténész alapos és szakszerű, értő és mélyen érző gondozásában jelent meg.

A naplóíró a sokak által ismert gróf Lónyay Menyhért unokája, III. Menyhért és Kendeffy Ilona házasságából elsőként született Márta. Éppen, hogy elmúlt 14 éves, amikor 1912-ben Isten nevével nyitva elkezdte vezetni a korabeli szokások szerint a hölgyé válása útját dokumentáló naplót. 10 év alatt 7 füzetet írt tele.

Mi az, ami egy arisztokrata tinédzserlány néha hetente összefoglalóan, másnapra tett feljegyzéseiből megtudható? A magánéletének történései révén bepillantást enged családjának és társadalmi rétegének mindennapjaiba abban az évtizedben, amikor felfordult a világ. A kronologikusan leírt események a napi történésekről adnak hol lakonikus, hol bőbeszédűbb leírást, vázolva a hétköznapokat, amelyben az ebben az életkorban természetes érzelmekre és tevékenységekre árnyékot vetett az első világháborúval, majd az azt követő évek politikai eseményeivel a történelem.

A napló funkciója a személyes érzelmek és kitarulkozások befogadása volt. Márta – testvéreivel ellentétben – nem érzelmek hullámain sodródó romantikus regényt írt a saját életéből. A számára természetes körülményeket és életvitelüket nem tartotta olyan különlegesnek, amely hosszú, részletező beszámolóra inspirálta volna. Írt betegségekről, örömeiről,

bánatokról, tanulással, szórakozással töltött hétköznapiokról és ünnepekről: karácsonyról, húsvétról. Megtudhatjuk, hogy mivel töltötték a szabadidejüket: különböző nyelveken olvastak, zongoráztak, teniszeztek, lovagoltak, kártyáztak, Márta nagyon szeretett festeni is. Attól függetlenül, hogy viszonylag nagyszámú személyzet állt rendelkezésükre, a háziasszonyi teendőkre is belekóstoltak: főztek, befőztek, stoppoltak. A szerető család összetartója és lelke a felettebb gondoskodó és megértő édesanya volt. Ha kellett, éjszakázott beteg gyermekei mellett, ápolta édesanyját, vagy éppen lányait Bécsbe vitte orvoshoz, Abbáziába erősödni, gyógyulni. Bár nem tartoztak a leggazdagabbak közé, de a kisbözsvai kastély élete illeszkedett a társadalmi rangjukhoz megkívánt reprezentációhoz. Gyakran fogadtak vendégeket és jártak ők is rokonokhoz, ismerősökhöz, barátokhoz, akikkel együtt bridzseztek, báloltak, vadásztak. Mindig bőséges asztallal és szívélyes vendéglátással várták a hozzájuk betérőket. A társadalmi csoportkohéziót erősítették a rendszeres pesti találkozások farsangkor februárban és a lóversenyek szezonjában, májusban. Ilyenkor a vidéki arisztokratákhoz hasonlóan ők is több hetet töltöttek a fővárosban. Itt szállodákban (gyakran az Angol Királynőben vagy a Bristolban) laktak. Minden nap zsúfolt programot szerveztek: látogatták rokonaikat, ismerőseiket, akikkel színházba, uzsonnákra, kirándulásokra, csónakázásra, vacsorákra jártak. Sok meghívást kaptak a különböző táncos rendezvényekre. Kiemelt program volt a naponta máshol tartott bálokban való részvétel. A legemlékezetesebbek egyike 1918 februárjában a farsang hatodik bálja lett, amelyet ők adtak a pesti

Casinóban. Ez év vége is nagy élményt tartogatott. Ferenc József halálát követően, december 30-án megkoronázták IV. Károly királyt és Zita királynét. A koronázási ünnepségre a Lónyay család is meghívást kapott. Ekkor viselt díszmagyarjában fotó is készült Mártáról, amit beragasztott a naplójába.

A társasági események különös hangsúlyt kaptak az életében. Ezek adtak lehetőséget ugyanis a saját köreikbe tartozókkal való találkozássra, de a közelebbi kapcsolatok kialakítására, a párközvetítésre is alkalmasak voltak. Márpedig a korabeli fiatal lányok legfőbb célja az volt, hogy jól menjenek férjhez, leghőbb vágyuk pedig az, hogy boldoggá tegyék házastársukat. Maga a meghívás, a vendégkör, az ülésrend is árulkodott a házasságszerző rokonok, ismerősök szándékáról. Márta is sok invitálást kapott, volt ahova a szórakozás, más helyekre a barátság, vagy éppen a szerelem miatt ment el. Ámor nyila korán eltalálta. Érzései azonban nem letek viszonzásra. 8 évig tartott a platói szerelem. Ez idő alatt a választottja kétszer is megnősült. Először rangon aluli házasságot kötött, ami miatt kiszorult az arisztokraták köréből, így szülei unszolására elvált, exfeleségét családjá tekintélyes summával kárpótolta. A második házasságát egy svájci nővel kötötte. A naplóbejegyzések végigvezetnek bennünket a különleges érzés fellobbanásától a lelkesedésen, majd csalódásokon át a fájdalomig, lányregénybe illő epizódokat és érzelmeket is felfedve.

A napló különlegessége, hogy mivel az első világháború időszakában íródott, sajátos képet ad arról, hogy a háttérországban honnan, milyen híreket kaptak a fronton harcoló szeretteikért, ismerőseikért aggódók és milyen érzések vetettek

lélekromboló árnyékot a társadalomra. Mindig és mindenhol ez volt a téma. Nemcsak hallottak, olvastak, beszéltek a haditettekről és szörnyűségekről, hanem szembesültek is vele. Rendszeresen vittek ugyanis segítséget a katonavonatokhoz és kötelességüknek érezték a sebesültek ápolását is, így első kézből értesültek a borzalmakról. Márta gyűjtést is rendezett egy lerombolt felvidéki iskola számára.

Mint ahogy az életére, úgy naplójára is ránehezült a történelem. 1914. november 2-i bejegyzésében ezt írta: „Milyen furcsa, hogy már 17 éves leszek. Milyen másnak képzeltem magamnak. Sohasem gondoltam, hogy akkor egy ilyen borzasztó világ lesz. Milyen szép volt tavaly ilyenkor, milyen jól mulattam azon a velejtei bálon. Igazán csúnya, hogy ilyen időkben még a magam multságára gondolok. De olyan valami gyönyörűnek képzeltem magamnak ezt az őszt. 17 éves, majdnem felnőtt. Terében egy kosztümbál, hubertus [vadászat], Csörgön jour, és a többi. Hát persze, hogy gyönyörű lett volna. De hát ez mind olyan mellékes, csak már vége volna e rettenetes háborúnak, és ezek a szegény katonák mind hazamennének, és Lajos bácsi és Imre élve és egészségesen itt volnának, az olyan jó volna. Csak megengedné már a jó Isten.”

A későbbiekben sem osztja meg naplójával romantikus ábrándjait és olvasmányélményeit, hanem a háború sajátját és a különböző helyen hallottakat jegyzi le. Ettől aztán más lesz a kis kapcsolatos könyve, mint a húgáé, amely poétikus és patetikus, míg az övét unalmasnak gondolja. Pedig éppen a világra való nyitottságának köszönhetően nemcsak egy bakfislány hétköznapjairól szóló feljegyzéssor ez a napló, hanem a háború

tükre is. Sőt az 1919-es évről szóló szemtanú-leírás arról, hogy miként menekültek a cseh betörés elől Budapestre, majd a kommunisták elől az Alföldre, különleges aspektust kínál oral history. Ekkor töltött errefelé, Ófehértón, Tuzséron és a környéken családjával néhány napot Márta, aki Bátyúban született és rövid időt ott is élt, azonban Kisbózsivára költözve inkább az a vidék, a Dunántúl és Budapest lett az élettere.

Végül azért szólni kell a *happy endről* is: ez nem maradhat el a sajátos lányregénynek tekintett napló végéről: Az 1920. július 29-én kelt bejegyzésben ez olvasható: „Édes jó Istenkém!!!! El vagyok jegyezve Hunyady Ferencsel!!!!” A felfordult világban is rátalált hát a szerelem. A gróffal, akivel egy társaságba jártak, egyformán gondolkodtak, ugyanazokat tartották fontosnak, végül boldog házasságban éltek. Asszonykorában már nem vezetett naplót – vagy azok a kötetek nem járták be azt a kalandos utat, amelyen az ifjúkoriak végül is eljutottak a család ma is élő tagjaihoz. Mindenesetre lánykora dokumentálását 1922. május 29-én lezárta. „Lengyeltóti. Már több egy évnél, hogy megesküdtünk! Milyen boldog egy esztendő volt, azt ki sem mondhatom. Az én kis Furim leírhatatlanul jó hozám, igazán nem érdelek meg ennyi szeretetet, kényeztetést, egy önző disznó lesz belőlem. Sokat utaztunk, mászkáltunk az elmúlt év alatt. Voltunk Soborsinban az apóséknál. Hála Istennek, ott is nagyon javult a helyzet, Furi és apja igen jó lábon vannak unberufen [szerencsére]. Tonynak április 22-én született egy kis fia, Endre-Gézának hívják. Borzasztó kedves kis majom, Jóska és Tony nagyon boldogok velem. Talán majd nekem is lesz idővel.”

Álmai ez ügyben nem váltak valóra, de szerencsére maradtak olyan rokonai, akik gondozzák az emléket többek között ennek a naplónak a kiadásával, amelyben közreadnak több családi fotót is, illetve leszármazási táblákkal, valamint az informatív, de mértéktartó lábjegyzeteken kívül rendkívül alapos kutatást igénylő, 30 oldalon át tartó név- és helymutatóval segítik az olvasót gróf Lónyay Márta egyéni világának megértésében.

A történelem visszatükrözése mellett azonban másra is felhívja a figyelmünket a napló. Üzen a jelennek, jövőnek. A műfaj sajátosságából adódó jellemzőivel ugyanis rávilágít arra, hogy saját lelki békénk megteremtése, önismertünk kiterjesztése érdekében, sőt frusztrációink feloldásában segíthet nekünk is. Évszázadokon át sokakat lendített át a magányon, depresszió, szomorúság és járult hozzá a boldog pillanatok megéléséhez, megőrzéséhez, az öröm, szeretet, szerelem, lelkesedés érzésének megosztásához. Ma is egy lehetőség, ha nincs kivel beszélgetnünk, ha egy percre meg akarunk állni a rohanásban és önmagunkkal foglalkozni. Vagy ha csak dokumentálni szeretnénk mindennapjainkat úgy, hogy nemcsak csillogunk a Facebookon közzétett szelfivel, hanem gyászolni, panaszkodni, bosszankodni is

akarunk magunkban úgy, hogy ne legyen tanúja, aki előtt szégyenkeznénk miatta és az érzés csak a miénk maradjon. Fontos, hogy ne őrizzünk magunkban semmit, ami rágná a lelkünket és megbetegítene bennünket, osszuk meg inkább naplónkkal a kibeszélhetetlent, mintegy terápiaként kiírva magunkból mérget, haragot, elkeseredést éppen úgy, mint a szárnyaló örömet, a boldogságot. Mindegy, hogy milyen nyelven – esetleg akár titkosírással is – vagy milyen típusú (belső, terápiás, tematikus, kódolt, titok-) naplót írunk, a lényeg az önmagunk előtti őszinte kitárulkozás.

Vegyük észre, hogy ezzel a naplóval is üzen a múlt – nemcsak a társadalomtörténeti információkkal, hanem magával a műfajjal is segítő kezet nyújt rohanó világunk elmagányosodóinak a régen feltalált és kipróbált lélekkönyvitő lehetőséggel, a naplóírás évszázados gyakorlatára való figyelem ráirányításával!

Grófkisasszonyok a 20. sz. elején. Gróf Lónyay Márta naplója 1912–1922. Közreadja: Gudenus János József, Jankovich B. Dénes, Komáromi Csaba. Tuzsér Községért Közalapítvány, Tuzsér, 2023. 443 p.

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA

Szerzőink

Dr. habil Brezsnnyánszky László – ny. egyetemi tanár, Debrecen

Csikos Sándor DLA – Kossuth-díjas színművész, Debrecen

Csonka Anna – középiskolás diák, Nyíregyháza

Fejér László – vízépítő mérnök, Budapest

Dr. Holmár Zoltán PhD – történész, Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza

Kosztel Amina – középiskolás diák, Nyíregyháza

Dr. Kujbusné Mecsei Éva PhD – főlevéltáros, igazgató MNL SzSzBVL

Dr. habil Karádi Zsolt PhD – főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem

Kürti László – költő, középiskolai tanár, Mátészalka

Luby Margit (1885–1976) – néprajzkutató

Marik Sándor – újságíró, Budapest

Oláh Kármén – középiskolás diák, Nyíregyháza

Pelehács Nikolett – középiskolás diák, Nyíregyháza

Dr. Ratkó Lujza CSc – néprajzkutató, Nyíregyházi Egyetem

Dr. Sipos László PhD – jogász, művészettörténész, műemlékfotós, Nyíregyháza

Stevanyik András – helytörténész, Nyíregyháza

Szabó Renáta – régész, PhD-hallgató, Tarpa

Szemán László – levéltáros, PhD-hallgató, Nyíregyháza

Szilágyi Erik – középiskolás diák, Nyíregyháza

Dr. Szlávik Lajos – vízépítő mérnök, professor emeritus, Solymár

Treszkai Henrietta – középiskolás diák, Nyíregyháza

Prof. dr. Viga Gyula – etnográfus, szerkesztő, Miskolc

Dr. Zimonyi Zoltán – irodalomtörténész, kritikus, Piliscsaba

750 FT

MAGYAR MÓNIKA: VILÁGÓRA

E számunk
megjelenését
támogatta:

Nemzeti
Kulturális
Alap